

Antológia k dejinám renesančnej kultúry

Zostavila Erika Brtáňová

INTERREG V-A
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
ČESKÁ REPUBLIKA

EURÓPSKA ÚNIA
EURÓPSKY FOND
REGIONÁLNEHO ROZVOJA

SPOLOČNE BEZ HRANÍČ

Recenzenti

doc. Mgr. Erika Juríková, PhD.

doc. PhDr. Silvia Lauková, PhD.

Mgr. Angela Škovierová, PhD.

Grafická úprava a zalomenie: Lukáš Chovanec

Text neprešiel jazykovou úpravou.

Vydanie tejto vysokoškolskej učebnice vzniklo v rámci riešenia projektu *Inovácia obsahu vysokoškolského vzdelávania s prihliadnutím na najnovšie poznatky v oblasti výskumu základov európskej vzdelanosti a ich využitie v pedagogickom procese ako nástroj zvyšovania zamestnanosti v regiónoch* (ITMS kód projektu 304011U620), operačný program INTERREG V-A Slovenská republika - Česká republika.

© Erika Brtáňová 2022

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2022

ISBN: 978-80-568-0483-4

Obsah

1. Fenomén zvaný renesančný človek	4
2. Galeotto Marzio	8
3. Erazmus Rotterdamský	17
4. Leonardo da Vinci	26
5. Thomas More	30
6. Niccolò Machiavelli	36
7. Baldesar Castiglione	41
8. Michelangelo Buonarotti	46
9. Juraj Werner	51
10. Giorgio Vasari	56
11. Ján Dernschwam	64
12. Martin Rakovský	71
13. Ján Sambucus	80
14. Torquato Tasso	88
15. Michel de Montaigne	94
16. Vavrinec Benedikt Nedožerský	99
Odporúčaná literatúra	104

1. FENOMÉN ZVANÝ RENESANČNÝ ČLOVEK

Od pätnásteho storočia sa ako špecifická črta renesancie začala vyzdvihovať myšlienka obrodovania. Dnes sa táto charakteristika javí ako sporná. Lebo programové návraty k antickým, gréckym a rímskym hodnotám zaznamenávame už v stredoveku. Kultúrny rozmach renesancie, ktorá sa v európskom prostredí rozvíja od 14. storočia, súvisí predovšetkým s obnoveným potvrdzovaním človeka a ľudských hodnôt v najrôznejších oblastiach, od filozofie, umenia a literatúry až po občiansky život. Človek v renesancii stojí teda v popredí záujmu rôznych odborníkov.

V závislosti od rýchlych zmien funkcií a činností dochádza k zmenám v spoločenskej skladbe obyvateľstva, k premenám typológie ľudí. V talianskych mestách stúpa význam niektorých povolání. Dôležitú úlohu začínajú hrať kancelári, notári, sekretári, vyslanci, architekti, kupci, bankári, dvorania, cirkevní hodnostári a humanisti. Nálepku „humanisti“ (*humanistae*) získavajú presadzovatelia nového učebného plánu na univerzitách. Z Talianska sa tento termín rozšíri do celej Európy. Humanistami sú neskôr takmer všetci intelektuáli, aj veľká časť mestských úradníkov a obchodníkov a takto sa označujú aj učitelia gramatiky a rétoriky, ktorí oboznamujú svojich žiakov s dielami klasikov. Najkreatívnejší humanisti fungujú zväčša mimo oficiálny systém. Francesco Petrarca putuje od dvora jedného vladára k dvoru iného vládcu. Leonardo Bruni pôsobí ako kancelár mesta Florencie. Marsilio Ficino je lekárom v službách rodu Medici. Erasmus Rotterdamský neprijme trvalé miesto ani na jednej univerzite. Juraj Werner je kráľovským radcom, kapitánom Šarišského hradu a neskôr aj Spišského hradu. Martin Rakovský pôsobí ako kancelár Uhorskej kráľovskej komory a tiež ako turčiansky vicežupan. Ján Sambucus sa stáva cisárskym historioграфom, učí na univerzite a vykonáva lekársku prax. Čas mimo svojho zamestnania prežívajú humanisti vo vzájomných diskusiách v rámci nových inštitúcií, tzv. akadémii. Tieto intelektuálne zoskupenia, ktoré majú blízko k antickým symposionom, sa postupne menia na inštitúcie so záväzným členstvom, stanovami a pevne daným časovým rozvrhom.

Renesančný vzdelanec nezotráva len pri jednej aktivite. Je to človek mnohostranných záujmov, univerzálne sa rozvíjajúci, všestranne činný a tvorivý, mnohonásobný odborník. Eklatantným príkladom je účinkovanie Leonarda da Vinciho ako maliara, sochára, staviteľa, inžiniera, fyzika, matematika a anatóma. Okrem toho, že renesančný človek chce uplatniť svoje schopnosti a rozvíjať svoje zručnosti, má ambíciu zapojiť sa aj do verejného života a zaujať mocenské pozície, túži získať uznanie. Fetišizmus slávy vytvára nové, moderné formy prejavu, akými sú biografie veľkých osobností, ktoré sú renesančnou obdobou legiend a životov svätých. Aj na uhorskom kráľovskom dvore vznikajú na objednávku diela, ktoré majú za úlohu osláviť panovníka a zvýšiť jeho prestíž. Tvorcom jedného je Galeotto Marzio, ktorý ho napísal ako zrkadlo pre výchovu kráľovského syna Jána Korvína. Vznikajú tiež autobiografie a eposy, ktoré oslavujú jednotlivcov, rody a mestá. Vytvárajú sa sochy na oslavu svetského výkonu a žijúceho človeka. Princíp autonómnej osobnosti vedie k tomu, že vzťah jednotlivca k Bohu sa stáva vecou osobného svedomia. Tvorbou žalmových parafráz utešuje svoje srdce, utrápené zhubnou chorobou, morom, tureckými hrôzami a dobovými rozpormi V. Benedikt Nedožerský.

Záujem o človeka sa zrkadlí aj v príručkách venovaných mravom a správaniu, ktoré oboznamujú s pravidlami spoločenskej komunikácie. Autori odporúčajú mať pod kontrolou pohyb a gestá, ktoré radia meniť podľa jednotlivých domén (rodina, súd, kostol a pod.) a podľa aktérov (mladí či starí, muži či ženy, vznešení či obyčajní ľudia). Giovanni della Casa v knihe *Galateo* navrhuje, aby šľachtic nechodil príliš rýchlo ako sluha, ani príliš pomaly ako žena, ale aby sa snažil o zlatý stred. Baldesar Castiglione v *Dvoranovi* pripúšťa, že svoje miesto v živote človeka má mať aj smiech a žarty. Ale pripomína, že vtipy by mali byť dômyselné a neškodné. Erazmus Rotterdamský vo svojom satirickom pamflete *Chvála bláznivosti* žiada vzdelancov, aby pochopili, že ľudskú osobnosť charakterizuje nielen samostatné myslenie a schopnosť skúmať a prakticky využívať získané poznatky, ale aj ľudská veselosť (bláznivosť), ktoré pomáhajú človeku radostnejšie prežiť pozemský život.

Sú to ďalšie dôkazy toho, že renesančný človek si je vedomý svojho formovania.

Rozvoj vzdelanosti sa prejavuje aj v rastúcom počte univerzít a v širšom spektre univerzitného štúdia, v kreovaní nových študijných odborov. Okruh humanitných štúdií, ktorých základ dovtedy tvorila gramatika a rétorika, sa rozširuje o poéziu, etiku a históriu. Rozkvetu histórie napomáha jej spojenie s právom a politikou. Hĺba a báda sa o politických veciach. V súvislosti s cestami do zámoria a s územnou správou krajiny vzniká ďalší študijný predmet geografia, resp. kozmografia. S rovnakou intenzitou sa zvyšuje záujem o poznatky z prírodných vied, ktoré sa začínajú diferencovať. Rastúce požiadavky na vzdelanie súvisia, pravdaže, s objavom kníhtlače a tým aj s čoraz väčšou dostupnosťou kníh. Prostredníctvom kníhtlačiarkej dielne Alda Manuzia v Benátkach sa k európskym čitateľom dostávajú knižné tituly sprístupňujúce antické i moderné poznanie a myslenie. Florentský kníhkupec Vespasianus da Bisticci zásobuje knižnice talianskych aristokratov a renesančných vládarov iluminovanými rukopismi. Niektoré z nich sa objavujú aj na uhorskom panovníckom dvore, v knižnici uhorského kráľa Mateja Korvína. *Bibliotheca Corviniana* obsahovala pravdepodobne 2000 až 2500 rukopisov a prvotlačí a bola jednou z najväčších európskych knižníc. Jej fond tvorili náboženské, teologické, filozofické a historické spisy, ako aj diela venujúce sa právu, vojenskej teórii, lekárstvu, rétorike a umeniu. Z vtedajších súkromných knižníc bola v Uhorsku najväčšou knižná zbierka Jána Dernschwama, správcu mediarskeho podniku a majetkov bankských podnikateľov Fuggerovcov v Banskej Bystrici.

Skutočnosť, že knihy prestávajú byť výlučným majetkom kláštorov, bohatých a vzdelaných a sú všeobecnejšie dostupnými, vedie vzdelancov k diskusii o miere dostupnosti poznatkov verejnosti, zamýšľajú sa nad otázkou, aké druhy poznatkov je možné zverejniť. Diskusia o primeranosti náboženského poznania je dôležitou zložkou aj reformačného hnutia. Martin Luther a ďalší šíritelia reformačných ideí konštatujú, že k poznatkom o kresťanskej viere by mali mať prístup aj jednoduchí veriaci, laici. Podobne aj reformátori práva v Taliansku, Anglicku a na iných miestach Európy vyjadrujú presvedčenie, že zákony je treba preložiť z latinčiny do bežného jazyka a oslobodiť tak obyčajných ľudí od tyranie advokátov. S časťou klasickej tradície sa široká verejnosť v Taliansku oboznamuje práve prostredníctvom prekladov, do ľudového jazyka sú preložené diela

Ciceróna, Ovídia a Vergília. Z anekdot a sentencií gréckych filozofov sa zostavujú a vydávajú ilustrované knihy. Popularizuje sa aj dobová literatúra určená elite spoločnosti. Do ľudových dialektov sú preložené pasáže z eposu Torquata Tassa *Oslobodený Jeruzalém*, ktoré si jednoduchí ľudia dokonca pospevujú.

Pestré záujmy renesančného človeka a jeho náhľady na rozličné otázky vzťahujúce sa na spoločnosť a kultúru bližšie ilustrujú pripojené ukážky z literárnych prác pätnástich osobností, ktoré svojimi aktivitami a postojmi vplývali nielen na svojich súputníkov, ale v mnohom inšpirovali aj ďalšie generácie vzdelancov; ba svojím zameraním majú potenciál osloviť aj dnešného vzdelanca. Chronologické zoradenie vybraných textov podľa roku vydania, resp. vzniku diela je zámerné, má poukázať na celkový charakter renesančnej kultúry a na jej neobmedzenosť hranicami regiónov a krajín.

2. GALEOTTO MARZIO (1427 – 1494)

Jedným zo vzdelancov, ktorí pôsobili na dvore kráľa Mateja, bol aj Galeotto Marzio. Tak ako mnohí humanistickí vzdelanci, aj on radšej používal latinskú podobu svojho mena, teda Galeottus Martius (...) s príméním Narniensis podľa svojho rodiska Narni, mestečka v talianskej Umbrii. Tu sa v roku 1427 narodil. O rodine, z ktorej pochádzal vieme z dokumentov len málo. Takisto nie je známe, kde získal základné vzdelanie. Ako dvadsaťročný študoval vo Ferrare, v škole Guarina z Verony, známeho učiteľa mnohých slávnych humanistov. Tu sa zoznámil s Janom Pannoniom, ktorý – hoci bol od Galeotta mladší – veľmi výrazne ovplyvnil Galeottovo názorové formovanie a umelecké dozrievanie. Ich priateľstvo posilňoval hlboký záujem o antický svet a antickú kultúru. (...) Roku 1461 pozval Janus Pannonius Galeotta do Uhorska. V Uhorsku sa však Galeottus zdržal len krátko a vrátil sa do Talianska; vzápätí navštívil Španielsko, Francúzsko a Britániu. Už v roku 1463 ho znovu stretávame v Padove, čoskoro (1464) v Bologni, kde asi rok vyučoval. (...)

Vzápätí ho Janus Pannonius pozval do Uhorska po druhý raz a asi roku v roku 1465, keď pôsobil ako pápežský legát v Taliansku, priviedol Galeotta do Uhorska so sebou. V Uhorsku pôsobil Galeottus ako učiteľ syna kráľa Mateja Korvína, ako správca kráľovskej knižnice a pravdepodobne aj ako profesor na univerzite Istropolitane v Bratislave.

V Uhorsku sa zdržal iba krátko. Druhýkrát prišiel do Uhorska asi roku 1465. Stal sa učiteľom syna kráľa Mateja Korvína, správcom kráľovskej knižnice a asi tiež profesorom na univerzite v Bratislave.

V roku 1472, po sprisahaní Jána Vitéza a Jána z Pannonia proti Matejovi Korvínovi, podľa všetkého opustil Uhorsko. Roku 1474 sa vrátil do Bologne a znova pôsobil ako profesor na tamojšej univerzite až do r. 1476. V Bologni, kde prednášal poéziu a rétoriku. Roku 1477 napísal knihu *O bežne neznámych otázkach (De incognitis vulgo)*, pre ktorú ho benátski inkvizítori uvrhli do väzenia, a iba prispením Lorenza de Medici a Mateja Korvína r. 1478 opäť získal slobodu. Odvtedy až do roku

1480 užíval pohostinnosť kráľa Mateja, venujúc mu druhé vydanie knihy *O bežne neznámych otázkach*. Potom odišiel do Talianska, ale r. 1482 sa do Uhorska vrátil po štvrtý raz. Nevieme, ako dlho sa vtedy zdržal u kráľa Mateja. V období rokov 1484 – 1486 tu napísal dielo *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae* – panegyrický spis o Matejovi Korvínovi, venovaný jeho synovi Jánovi.

(Buzássyová, Ľudmila: Kráľ Matej Korvín – patrón humanistov a Galeottus Martius. In: Galeottus Martius Narniensis: *Znamenité, múdre i žartovné výroky a činy kráľa Mateja / De egregie sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 9 – 11.)

ZNAMENITÉ, MÚDRE I ŽARTOVNÉ VÝOKY A ČINY KRÁĽA MATEJA

(*De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Iohannem eius filium liber*, asi 1486)

Preklad diela *Znamenité, múdre i žartovné výroky a činy kráľa Mateja*, ktoré sa viaže k obdobiu, keď si vymieňal vládu nad svetom „temný stredovek“ s renesanciou, k nášmu geografickému územia a predovšetkým k postave kráľa Mateja Korvína, ktoré navyše vzniklo ešte za jeho života, môže vnieť trochu svetla do poznania našej histórie v 15. storočí a priblížiť spoločenské a kultúrne ovzdušie tejto doby. Takéto dielo je pre nás tým potrebnéjšie, že v súčasnosti nachádzame na Slovensku zarážajúco malý počet prác, ktoré by sa systematicky zaoberali osobnosťou Mateja Korvína.

(Buzássyová, Ľudmila: Kráľ Matej Korvín – patrón humanistov a Galeottus Martius. In: c. d., s. 14 – 15.)

1. Znamenitý výrok o čestnosti voči nepriateľom

Z nasledujúcej príhody ľahko vyplynie, ako čestne sa tvoj rodič vedel zachovať dokonca aj k nepriateľom.

Kráľ Matej viedol vojnu proti českému kráľovi Jurajovi, veľmi prefi-

kanému mužovi, ktorého pápež Pavol¹ odsúdil pre herézu.² V tejto vojne kráľ Matej dosiahol vďaka svojej udatnosti a múdrosti veľa úspechov, dobyl veľa preslávených miest, a keď dohnal Juraja takmer na pokraj porážky, králi sa napokon dohodli, že sa zídu na rokovanie. Obidve strany si priviedli na rokovanie niekoľko ľudí a kráľa Mateja sprevádzal Galeottus. Zaviedli ho do miestnosti, kde sa králi zhovárali osamote, a keď sa rozhovor skončil, každý sa zas vrátil domov. Synovia kráľa Juraja – najstarší sa volal Viktorín – sprevádzali na otcov rozkaz kráľa Mateja a vstúpili s ním do mesta Olomouc.³

Pápežský legát⁴ o tom vedel a naliehavo prosil kráľa Mateja, aby skončil víťazne túto nebezpečnú a vyčerpávajúcu vojnu; aby nezabúdal na pápeža a rovnako aj na kresťanstvo a nestrácal zo zreteľa veľké výdavky. Vtedy sa kráľ opýtal legáta, akým spôsobom by sa to dalo urobiť, keď sa český národ vyzná vo vojenskom umení, má veľké vojsko a opevnené mestá. „Sám si videl, s akým vypätím síl sme dobyli mesto Olomouc a Brno,“ povedal. Legát odvetil kráľovi: „Máš v rukách synov kráľa Juraja, predovšetkým udatného Viktorína, do ktorého vkladá jeho otec všetku nádej. Zmocní sa ho aj s jeho rodným bratom, a vojna sa skončí! Zajatie synov otca zlomí a veľmi rýchlo sa vzdá. Môžeš to urobiť bez obavy o svoju povesť; veď prišli s tebou do Olomouca a nedostali nijakú záruku ani písomný prísľub, že sa budú môcť vrátiť.“

Nato kráľ Matej odpovedal: „Synovia kráľa Juraja vstúpili so mnou do mesta, lebo dôverovali mojim slovám. Počas celej cesty som sa im vlúdne prihovárал a debatoval som s nimi o rozličných veciach. Preto ich nikdy nevezmem do zajatia, ale s poctami ich prepustím. Keď niekomu preukazujem priateľstvo a dávam mu nádej na záchranu, je pre mňa rovnako dôležitý výraz tváre, posunok, náznak alebo hocijaký iný prejav. Veď človeka, ktorý prepúšťa nepriateľa bez ujmy, lebo mu dal písomnú záruku a čestné slovo, neznepokojuje zmysel pre česť, ale strach. Keby tento človek podnikol kroky proti nepriateľovi a predostrie sa mu písom-

¹ Pápež Pavol II. (1464 – 1471).

² 31. 3. 1468 Matej ako vykonávateľ pápežskej kľatby podnikol vojenskú výpravu do Českého kráľovstva proti svojmu bývalému svokrovi, kráľovi Jurajovi Poděbradskému, „husitskému kráľovi“, ktorého pápež Pavol II. exkomunikoval.

³ V Olomouci r. 1469 časť českej šľachty zvolila Mateja Korvína za kráľa.

⁴ Pravdepodobne Francesco Roverella.

ný doklad o danom slove, hneď by bol usvedčený zo zrady. Avšak ten, kto z úprimného srdca dbá o česť, vždy sa predstavuje v rovnakom svetle – či už tu hrá úlohu písomný dokument, alebo slovo, posunok, či chlácholivý rozhovor.

Varuj sa preto používať v mojom kráľovstve takéto presvedčovacie prostriedky! Od takýchto príkladov sme sa vždy s hrôzou odvracali.“

2. Žartovný výrok

Keď sa raz počas jedla pri kráľovskom stole rozprúdila veselá vrava, prišla reč aj na isté knieža, ktorého manželka si pre prílišnú ochotu vyhovieť telesným chutkám mnohých mužov vyslúžila povest' ľahkej ženy.

Istý muž, nie nevzdelaný, ženu obraňoval a usiloval sa dokazovať jej cnosť tvrdením, že ženini synovia sa podobajú na jej manžela: „Keby táto žena cudzoložila, ako sa vy domnievate, neprodila by deti podobné manželovi, ale cudzoložníkom.“ Povedal to v domnienke, že podobnosť s rodičmi je najpresvedčivejším dôkazom toho, že dieťa je manželské.

Na to sa kráľ Matej uškrnul a povedal: „Nikdy viac nič také neprav! Keby si niekedy prelistoval múdre knihy, sám by si dosvedčil, že podobnosť dieťaťa na otca je skôr znakom nepočestnej ako počestnej manželky. Zvyčajne sa totiž manželkám, keď spočinú v objatí s milencom, v obave, že budú pristihnuté, tak živo vybavuje pred očami manželov obraz, že táto mimoriadne silná predstava vtisne deťom podobu legitímneho rodiča. I najbystrejší filozofi, i najvýznamnejší lekári, i mnohé skúsenosti dosvedčujú, že predstava vskutku čosi také spôsobuje.“

Obhajca spomenutej ženy sa začervenal a my sme s veľkým smiechom potvrdili, že je to pravda. Uvedomujeme si totiž, že naša duša má silu meniť veci – ako píše Avicenna⁵ – a ani umenie mágie nie je cudzie týmto veciam, ba potvrdzuje bez najmenej pochybnosti, že je to pravda.

⁵ Islamský vzdelanec Avicenna (980 – 1037) je autorom 18-zväzkového encyklopedického diela *Knihy uzdravenia* a i. Jeho spis *Kánon medicíny* (Canon medicinae), ktorý bol v 12. stor. preložený do latinčiny, sa stal hlavným prameňom praktických medicínskych poznatkov v západnom svete a v 12. – 16. stor. základným spisom lekárstva.

3. Žartovný výrok

Kráľ Matej si zobral za manželku dcéru neapolského kráľa Ferdinanda Beatrix⁶, švárnú pannu ušľachtilých mravov, vzdelanú v písomníctve a vede, bystrú a láskavú v reči a zároveň pohotovú vo vážne ladených odpovediach. Keď rozprávala alebo vybavovala nejaké záležitosti, bolo v tom naozaj toľko pôvabu, že priťahovala obdiv ľudí, a to najmä preto, lebo si plnila nielen povinnosti týkajúce sa kráľovskej dôstojnosti, ale aj povinnosti žien v súkromnom živote tak dobre, že mohla súperiť s hociktorou z celého dávnoveku. K jej zdržanlivosti a panenskej ostýchavosti, snúbiacej sa so vznešenosťou, pristupovala aj príznačná pohotovosť v citovaní autorov. Raz, keď sa rozprávalo o vrtošivosti istej dámy, hneď uviedla známy Vergiliov verš:

... *Žena je vrtkavá bytosť,
stále sa mení.*⁷

Na to odvetil kráľ: „Načisto sa mylíš. Naopak, je to od nich vrcholne múdre. Keďže si uvedomujú, aké sú špaty a ohavy, zo všetkých síl sa snažia, aby ich ľudia nevideli. Nuž a aby nevytŕčali, ťahajú sa čo najnižšie. Veď keby stáli, boli by všetkým na očiach. No ak sedia, zazrie ich iba zopár, a aj to len domácich. Takto sú teda akoby v úkryte. Je predsa užitočné odstrániť pred očí to, čo je zlé a ohyzdné, aby to zhromaždených nevyrušovalo. Lebo to, čo je krásne, teší, ale čo je škaredé, roztrpčuje.“

5. Žartovný výrok

Raz sa pri kráľovskom stole hovorilo o jedlách. Jedni vychvaľovali to, druhí ono; jedni hanili toto, druhí tamto. Na tému pokrmov predkladali aj svedectvá Avicennu a Hippokrata.⁸ Vtedy kráľ Matej povedal, že v Uhorsku sa používa príslovie *nihil est peius caseo*,⁹ čiže nič horšie ako syr.

Niektorí z hodujúcich to popreli, vraj uhorky a marhule i mnohé druhy

⁶ Beatrix Neapolská (1457 Neapol – 1508 tamže), od r. 1476 druhá manželka kráľa Mateja. Na kráľov dvor priviedla z Talianska významných humanistických spisovateľov a umelcov.

⁷ Vergilius, Aeneis (Eneida) 4. 569 – 570. In: Publius Vergilius Maro, Eneida, Bratislava 1969, s. 98, prel. Viera Bunčáková – Pavel Bunčák.

⁸ S menom Hippokrata (5. stor. pred Kr.) sa spája zbierka 58 spisov, tzv. *Corpus Hippocraticum*.

⁹ Latinské spojenie *Nihil est caseo peius* môžeme prekladať ako: Nič nie je horšie ako syr, prípadne tak, ako to myslel Matej, „nič“ je horšie ako syr.

rýb sú oveľa horšie ako syr. Kráľ im povedal: „Je očividné, že príslovia majú vždy pravdu. Príslovie, po latinsky proverbium, sa veľmi vtipne nazýva potvrdené slovo, probatum verbum. Preto má u filozofov aj u rečníkov platnosť svedectva. Podľa všetkého však nechápete dobre zmysel tohto príslovia, lebo *nihil est caseo peius* znamená: Keď máme nič, vtedy sa nám vodí horšie, ako keď máme syr.“

Mnohí obdivovali spôsob, ako kráľ Matej hovoril. Veď sa zdá, že si to navzájom odporuje, totiž „mat“ a „nič, to prvé, t. j. mám, znamená vlastníctvo, ale to druhé, t. j. nič, znamená zbavenie vlastníctva. A hneď si naraz pripomenuli Ovidiove verše:

*Kedysi nadanie, talent mat', poklad bol väčší než zlato,
Teraz však nevlastniť nič pre hlúpych najlepšie je.¹⁰*

Na základe tejto básne všetci uznali, že toto príslovie sa u Uhrov hovorí veľmi vhodne.

7. Znameníť čin

Istý udatný vojak, ktorého služby kráľ Matej často využíval, často dopytal, že vypukla vojna medzi kráľom Matejom a rímskym cisárom Fridrichom,¹¹ ktorému sa kedysi zaviazal prisahou, že v čase vojny sa k nemu vráti, nech by bol kdekoľvek. Vojak požiadal kráľa, aby mu láskavo dovolil odísť k cisárovi. Chcel sa vrátiť.

Pri prvej žiadosti sa kráľ prejavil trochu tvrdo. Tvrdil, že nie je správne, aby v čase vojny vojaci opúšťali toho, kto ich živil v čase mieru. Veď kto by sa v čase mieru staral o vojakov, ktorých služby by v čase vojny nemienil využiť? Vojak však hovoril, že príčinou jeho odchodu je skutočnosť, že sľub potvrdil prisahou a predsavzal si, že ho za žiadnych okolností neporuší, keby to teda kráľ dovolil.

To na kráľa hlboko zapôsobilo. Dojatý dovolil vojakovi odísť k cisárovi a zahrnul ho mnohými vzácnymi darmi. Pred očami všetkých pochválil jeho predsavzatie, lebo dal prednosť splneniu prisahy pred vlastným prospechom i priateľstvom kráľa.

¹⁰ Vergilius: *Eneida* (Aeneis) 4, v. 569 – 570.

¹¹ Fridricha III. (1415-1493) časť uhorských magnátov zvolila r. 1459 za uhorského kráľa.

10. Múdry výrok

Medzi ľuďmi prítomnými v korunnej rade sa rozprúdil rozhovor o tom, ktorá krajina je v súčasnosti najvýznamnejšia, pokiaľ ide o vojenské a bojovú údatnosť. Prítomní muži pochádzali z rozličných národov; veď tak to aj býva, keď sa začne šíriť skvelá povesť panovníka.

Ku kráľovi Matejovi putovalo množstvo mužov takmer z celého sveta, pretože rôznorodosťou bojov, množstvom víťazstiev a veľkosťou svojich činov prevyšoval kniežatá celej Európy. Podľa názoru iných sa v ňom snúbila vrcholná dobrotivosť so vzdelanosťou, mimoriadna učenosť, jemné a pohotová výrečnosť i znalosť mnohých jazykov. Okrem toho ovládal astrológiu a bol taký sčítaný v dielach Apuleia Platonica,¹² že dokonale vykladal jeho náuku. Preto sa u kráľa často zdržiavali teológovia, filozofi, lekári, básnici, rečníci, astrológovia a tí, čo vyučovali všetky vedy. Niektorí navštevovali kráľovský palác na pozvanie, iní z vlastného popudu.

Keď sa hovorilo o prednostiach jednotlivých krajín, každý chválil svoju vlasť. Španieli Španielsko, Nemci Nemecko, Česi Čechy a – aby som nemusel pokračovať vo vymenúvaní národov – Taliani vyzdvihovali Taliansko. Na podporu svojho stanoviska tí učenejší predkladali svedectvá historikov, tí menej učení zas vraveli, že historická skutočnosť sa nemôže porovnávať s podmienkami našich čias. Tvrdili, že náš vek predstihuje starovek vojenským umením i bojovými strojmi, keďže zavrhol niektoré skutočne starobylé stroje a zbrane a vymyslel úžasné taktické boje i bojové prostriedky.

Nato kráľ Matej hovorí s veselou tvárou: „Keby náš vek mal čo i len stotinu starovekého vojska a takú vojenskú vedu, ktorá by sa dala porovnať so starovekou, kráľovstvo Turkov by dozaista nesiahalo tak široko a ďaleko. Nenazývam starovekom to, čo je ohraničené rokom päťsto alebo šesťsto, ale obraciam sa k tým, ktorí žili v čase Rimanov. Vojenské umenie, bojové prostriedky a veľká sila katapultov, dosiahli vtedy skvelú

¹² Apuleius (asi 125 – 170 po Kr.), autor románu *Zlatý somár* (Asinus aureus), ako reprezentant tzv. stredného platonizmu býva nazývaný aj Platonius.

úroveň, ako nad slnko jasnejšie vidieť u Frontina,¹³ Vegetia¹⁴ a mnohých ďalších autorov. A čo povedať o vojvodoch a veliteľoch tých čias? Vedník nie je tak nekonečne hlúpy, hoci by ho aj vyzdvihovali ako mimoriadne schopného bojovníka, aby si trúfal sám seba vyvyšovať, ale čo i len čiastočne sa porovnávať s Hannibalom, kráľom Alexandrom, Marcellom,¹⁵ Scipionom¹⁶ či Juliom Caesarom. Ak však zahrniete do staroveku roky päťsto alebo šesťsto, budem s vami súhlasiť, lebo iba málokoho alebo azda nikoho z tohto obdobia nemožno porovnávať s vojvodcami našich dní. Potom, čo sme znovu objavili dobrý a osvedčený starovek, začali sme oveľa lepšie a dokonalejšie používať bojové umenie ako spomenutý neznalý vek, ktorý nesiahá ďalej ako po rok šesťsto.

19. Múdry výrok

Kráľ Matej dostal správu, že niekto z jeho blízkych mu namiešal jed. Opodstatnenosť týchto slov sa zdala na prvý pohľad pravdepodobná.

„Nikto,“ vyhlásil kráľ, „kto vládne spravodlivo a podľa zákona, nech sa nebojí jedu ani zbrane od svojich ľudí. Netreba prijímať ako pravdivé všetko, čo sa pravde podobá.“

Takýmito slovami zaskočil žalobníkov, takže si už odvetu nevymýšľali podobné pomätenosti. Kráľ totiž z výrazu tváre a posunkov osočovateľov vycítil ich závisť a klamstvo.

20. Pozoruhodná vlastnosť kráľa Mateja

V kráľovi Matejovi sme spoznali človeka obdivuhodného charakteru. Či nie je neveriteľné, že vo vojenskom tábore uprostred vojnového hlu-

¹³ Sextus Julius Frontinus (asi 30 – 104 po Kr.) medzi inými odbornými spismi napísal aj dielo *Taktika* (Strategemeta).

¹⁴ Flavius Vegetius Renatus (asi 384 – 456 po Kr.) je autorom spisu *Náčrt vojenského umenia* (Epitome rei militaris), v ktorom píše o odvodoch, formovaní šikov, bojových taktikách, obliehaní a pod.

¹⁵ Marcus Claudius Marcellus, rímsky konzul r. 222 pred Kr., bojoval spolu so Scipionom proti predalpským Galom; v druhej púnskej vojne viedol obliehanie Syrakúz a dobyl ich r. 212; r. 208 padol v boji proti Hannibalovi v bitke pri Venusii.

¹⁶ Mnohí Scipionovci sa vyznamenali v púnskych vojnách. Scipio, konzul r. 222 pred Kr., v druhej púnskej vojny bojoval v Hispánii so svojím bratom Publiom Corneilom Scipionem, konzulom r. 218 pred Kr., proti Hasdrubalovi, obaja padli. Publius Cornelius Scipio Africanus Maior (Starší), ktorý sa r. 209 pred Kr. sa zmocnil Nového Kartága, r. 202 porazil v bitke pri Zame Hannibala, slúžil ako vzor bojovníka najčastejšie.

ku a rachotu diel ľahko zaspával, no doma v úplnom pokoji mu prekázal v spánku aj tichý šepot komorníkov?

Aj v Srbsku, keď obliehal a dobyl mesto Šabac,¹⁷ hoci s veľkým hlu-
kom narážali do hradieb kamene, metané obrovskou silou vojenských
strojov, zem sa chvela a tábor sa otriasal v základoch, často ležal pono-
rený do hlbokého spánku, no precitol by aj na najtichší šepot, i keď ležal
úplne vyčerpaný námahou.

To, že šepot a šramot burcovali toho, koho uspávali výkriky ľudí a ra-
chotenie tiel, bolo skutočne hodné najväčšieho obdivu. A nech to nikto
nepripisuje jeho podozrievavosti alebo ustarostenosti, pretože – ako sme
väčšinou pozorovali – všade sa dialo to isté.

(Galeottus Martius Narniensis: *Znamenité, múdre i žartovné výroky a činy
kráľa Mateja venované jeho synovi vojvodovi Jánovi*. Z lat. orig. prel. Ľ.
Buzássyová a D. Škoviera. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 25 – 39, 49 –
51, 63 – 65, 73 – 77, 135 – 139.)

¹⁷ Šabac je mesto v Srbsku, na rieke Sáve. Kráľ Matej dobyl túto významnú pevnosť v rámci veľkej výpravy proti Turkom r. 1476.

3. ERAZMUS ROTTERDAMSKÝ (1466 – 1536)

Erasmus osobne poznal viacerých slovenských humanistov a niektorí sa pokladali za jeho blízkych priateľov. Ján Antoninus z Košíc bol jeho lekárom v Bazileji a členom krúžku jeho priateľov v Krakove. Medzi korešpondentmi Erazma možno menovať okrem iných Mikuláša Oláha, Antona Vrančiča, Jána Henckela a Stanislava Thurza. Povaha tejto korešpondencie bola súkromná a zároveň verejná. Často ponúkala dôležitý spoločenský aj estetický prostriedok oznamovania alebo šírenia nových myšlienok, ktoré mali ovplyvniť verejnú mienku.

Vzťahy medzi Erazmom a slovenskými humanistami ešte nie sú dostatočne preskúmané. Ako základnú pre ich dostatočné preskúmanie by bolo treba sledovať prítomnosť Erazmových diel v knižniciach súkromných osôb aj inštitúcií na Slovensku. Katalógy kníh zo 16. storočia, ktoré boli už doteraz uverejnené, môžu slúžiť ako východisko.

(Frimmová, Eva: Renaissance et Humanisme en Slovaquie. In: *Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme*. University of Guelph, Ontario, Canada, roč. 22, 1998, č. 2, s. 27.)

CHVÁLA BLÁZNIVOSTI

(Encomium moriae seu laus stultitiae, 1509, 1511)

Próza Chvála bláznivosti je vybudovaná na dvoch významových plánoch; na alegorickom pláne a na pláne konkrétnej skutočnosti. V úlohe alegórie tu vystupuje Bláznivosť, ktorá vyslovuje akoby svoj postoj k životu; postoj, ktorý ignoruje konvenciu, ba ju priam odmieta a pranieruje a vedome si volí hravý, úsmevný, až roztopašný pohľad na svet. Bláznivosť je však ženského rodu, a tak podľa Erazma Rotterdamského by nemala vynikať vtipom, duchaplnosťou a invenciou. Môžeme sa nazdávať, že predovšetkým autor, ktorý poskytuje Bláznivosti látku na rozprávanie, rozvíja sled motívov, ktorý je taký logický, že vyjadruje takmer všetky

aspekty života v historickej etape premeny spoločnosti od stredoveku k novoveku. Tu bol Erasmus Rotterdamský veľmi dômyselný. Jeho poznatky o dovtedajšom vývine európskej literatúry – najmä jej antického obdobia – ho presviedčali o tom, že najúčinnjším prostriedkom na vyjadrenie rozličných pokrivenín v spoločenskom a mravnom živote je satira (odvoláva sa na podnety spisovateľov, ako boli Homér, Vergílius, Ovídius, Lukiános, Seneca, Synésius atď.) Preto sa aj on prihlásil k satire a zvládol ju naozaj vynikajúco. Neprevzal však priamo na seba rozprávačskú funkciu: tou poveril Bláznivosť, ktorá si mohla dovoliť – právom rozmaru a zábavy – povedať to, čo by nemohol vysloviť sám.

(Tomčík, Miloš: Erasmus Rotterdamský v európskej kultúre. In: *Desiderius Erasmus / Stefan Zweig. Triumf a tragika bláznivosti*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1985, s. 311 – 312.)

Bláznivosť hovorí

Nech si o mne ľudia vravia, čo chcú – veď ja viem veľmi dobre, že bláznivosť nemajú za nič dokonca ani tí najbláznivejší – jednako tvrdím, ja, ja jediná rozveseľujem svojou mocou bohov i ľudí. Najvýrečnejším dôkazom toho ste vy sami. Doteraz ste tu sedeli smutní a ustarostení, ako by ste sa boli práve vrátili z Trofóniovej jaskyne¹, no len čo som sa ukázala v tomto veľkom zhromaždení, kde chcem k vám prehovoriť, zaraz vám všetkým zaihrala na tvári nevidaná a nezvyčajná veselosť. Zrazu sa vám oči rozžiarili, čelá vyhladili a zatlieskali ste mi na privítanie s takým radostným a veselým smiechom, že mi veru pripadáte všetci, ako ste sa tu zovšadiaľ poschádzali, ani homérski bohovia potrudzení od nektáru s nepentom.² Tak to býva, keď slnko opäť ukáže zemi svoju utešenú zlatú tvár, alebo keď príde po tuhej zime skorá jar a zavejú láskajúce vánky, ihneď sa zmení celá príroda okolo nás, všetko znovu zakvitne a rozhýri sa sviežou zeleňou, tak ste i vy hneď nadobudli iný výraz tváre, len čo ste ma zočili. Teda ja som už len svojím zjavom dosiahla to, čo sa inak horko-ťažko podarí naozaj schopným rečníkom dlhou a dobre premyslenou rečou, totiž zahnať vám z duše všetky páľčivé strasti.

Ihneď sa dopyčujete, prečo som sa tu dnes zjavila tak nezvyčajne upra-

¹ *Trofónios* – boh-veštec, od ktorého ľudia často odchádzali zarmútení.

² *Nepentés* – podľa Odysey prostriedok proti zármutku

vená, ak vám len nepadne zaťažko dávať dobrý pozor, keď budem hovoriť. Pravda, nie tak, ako zvyčajne sledujete cirkevných kazateľov, ale s takými nastraženými ušami ako na jarmokoch počúvate šašov, kaukliarov a figliarov. Musíte tak napäto počúvať, ako voľakedy Midas³ (inak tiež môj prívrženec) boha Pana⁴ pri zvukoch jeho píšťaly. Zachcelo sa mi totiž dať vám ovoňať trochu sofistiky, lenže nie takej, aká sa dnes učí a vtíka do hláv chlapcom v podobe samých daromníč a prefíkaných pletiek a čo vyúsťuje do ešte väčšej škriepnosti ako vídat' u hašterivých žien. Nie, ja chcem skôr napodobniť tých dávnych mužov, čo sa chceli radšej volať sofistami, len aby sa vyhli potupnému menu „mudrc“. Ich najmilšou záľubou bolo vychvaľovať a oslavovať slávne skutky bohov a hrdinov. Odo mňa budete dnes tiež počuť oslavnú reč, ibaže nie o Herkulovi ani o Solónovi, ale o mne samej, teda o Bláznivosti.

A veru si ja málo robím z tých mudrcov, čo ihneď vynadajú do bláznov a do nehanebníkov každému, čo sám seba vychvaľuje. Pre mňa za mňa, nech takému človeku nadajú do bláznivých, ak už tak chcú, len nech uznajú, že práve to mu pristane. Veď nič väčšie sa nehodí na Bláznivosť, než aby sama všade roztrubovala a vychvaľovala svoje záslužné činy. Napokon „každá liška svoj chvost chváli“. Kto môže totiž o mne podať výstižnejší obraz ako ja sama? Ibaže by ma niekto lepšie poznal ako ja sama seba! Napriek tomu sa nazdávam, že si v tomto ohľade počínam oveľa skromnejšie ako mnohí veľkí a múdri tohto sveta. Falošná hanba im síce nedá, aby sa sami chválili, no získajú si nejakého líškavého rečníka alebo tárāja-básnika a dobre mu zaplatia, aby si potom od neho vypočuli vlastnú chválu. Chválu? Čoby! Čiru lož. No náš hanblivý páňko sa pritom nadúva od pýchy ani páv a vytŕča hrebienok pri slovách bezočivého podlizača, ktorý takého ťuťmáka prirovnáva k bohom a dáva za dokonalý vzor všetkých cností, i keď sám oslávenec veľmi dobre vie, že je pravý opak toho, teda že havrana cudzím perím ozdobuje, kožu murína umýva dobiela a z komára robí slona. Napokon, aj ja sa len držím onoho starodávneho ľudového príslovia: „Ak ťa ľudia nechvália, chváľ sa sám.“ Pri tejto príležitosti poviem otvorene, že sa predsa len nemôžem vynaču-

³ *Midas* – frygický kráľ; boh Dionýzios, nahnevajúc sa naňho, dal mu oslie uši.

⁴ *Pan* – boh lesov, lovcov a pastierov. Narodil sa s capími nohami, rohmi a dlhou bradou, takže jeho matka dostala z neho veľký „panický“ strach a ušla.

dovať nad toľkou nevďačnosťou. A či vari ťarbavosťou? Lebo i keď ma všetci horlivo uctievať a dobre im padnú moje dobrodenia, jednako sa za toľké stáročia nenašiel ani jeden jedinký z nich, čo by vďačnými slovami vzdal chválu Bláznivosti. Zato sa však našlo dosť ľudí, čo do neba vychválili náležitými a priam vypotenými chválorečami – a to ešte po nociach a na úkor spánku – Busiridov, Falaridov, štvordňovú horúčku, muchy, plešivosť a podobné psoty. Aj odo mňa si teraz vypočujete reč, síce len takú z mosta doprosta, nevyumelkovanú, no tým pravdivejšiu.

Nemyslíte si však, že to vravím preto, aby som sa tu blýskala svojím talentom a bystrosťou, ako to robieva väčšina rečníkov. Veď viete, ako to u nich býva. Uverejnia reč, s ktorou sa smolili celých tridsať rokov, alebo nezriedka ani nie svoju vlastnú prácu, no jednako sa do krvi zaprisahávajú, že ju vraj napísali, ba dokonca nadiktovali hravo za tri dni. Mne je však vždy najmilšie povedať čokoľvek, čo mi slina na jazyk donesie.

A nech už vôbec nik odo mňa nečaká, že tu budem nasledovať príklad týchto rečníkov a nejako vymedzovať alebo dokonca rozdeľovať pojem samej seba. Lebo oboje by bolo pre mňa zlým znamením. Veď ako môžem vymedzovať do hraníc pojmu seba, keď predsa moja moc siaha tak široko-d'aleko, alebo ako deliť na časti samu seba, keď moju božskú moc uctieva jednotne celý svet. A vôbec, načo vám tu mám podávať v definícii, aj to v nejasných obrysoch, obraz samej seba, keď ma tu máte pred sebou a vidíte ma na vlastné oči takú, aká som? Veď som to naozaj ja, Bláznivosť, pravá daryňa všetkého dobrého, ktorá sa po latinsky volá Stultitia, po grécky Mória, teda Bláznivosť.

No treba mi to všetko vôbec vravieť? Akoby mi takpovediac nekričalo z tváre, kto som. Alebo aj keby sa niekto škriepil, že som Minerva alebo Múdrost' – ak ani slovka neprerečiem – ako by sa nemohol zaraz presvedčiť o tom, kto som, ak sa čo len raz na mňa poriadne pozrie. Veď moja tvár je verné zrkadlo môjho srdca, vôbec sa nepretvarujem a ani sa nehrám na inú, aká som. Vyzerám vždy rovnako bláznivo, a to natoľko, že ma nemôžu odškriepiť ani tí, čo sa múdro tvária a nárokuje si titul mudrca. Podobajú sa opiciam v purpurovom šate a somárom v levej koži. No nech sa akokoľvek úporne pretvarujú, tu i tam ich vykukujúce somárske uši predsa len prezrádzajú Midasa. Namojveru, je mi to len nevďačný národ – tento druh ľudí! Lebo napriek tomu, že patria do našej brandže, jed-

nako sa na verejnosti tak hanbia za naše meno, že si ho všade vyhadzujú jeden druhému na oči ako potupu a pohanu. Preto aj keď sú v skutočnosti preveľkými bláznami, a napriek tomu chcú, aby v nich videli hotových mudrcov, ba priam druhých Tálesov, či ich plným právom nenazveme bláznivými mudrcmi?

Zapáčilo sa im totiž aj v tom napodobňovať našich dnešných rečníkov. Tí si o sebe myslia, že sú na roveň bohom, ak používajú ani pijavice dva jazyky a pokladajú za vrchol nádhery vpliesť do svojich po latinsky prednášaných rečí tu i tam, neraz i na nevhodnom mieste, zopár gréckych slovíčok ako na ozdobu. Ak takéto cudzie slová sami nevedia, vyňúrajú zo zaprášených kníh zo štyri-päť starodávnych slovíčok, aby nimi ohúrili čitateľov a verejnosť. Prirodzene, tí, čo tieto slová poznajú, sú čoraz väčšmi uveličení sami sebou; no tí, čo im nerozumejú, čudujú sa tým viac, čím menej z toho chápu. Pravdaže, veď práve to je tiež jedno z našich najväčších potešení: tým väčšmi vytriešťať na niečo oči, čím je to cudzejšie a nezvyčajnejšie. Preto tí, čo sú trochu menej ctižiadostiví, nech sa aspoň usmievajú, tleskajú a pokyvávajú ušami ani somári, aby to pred ostatnými vyzeralo, že všetkému rozumejú. Tak veru! No vrátim sa ja teraz k môjmu pôvodnému zámeru.

Moje meno teda už viete, páni moji naj... ale ako vás ešte ináč volať? No akože ináč: páni moji najbláznivejší! Vari môže bohyňa Bláznivosť obdarovať svojich zasvätencom čestnejším názvom? No pretože len nemnohí z vás vedia, z akého rodu pochádzam, pokúsim sa vám to ihneď s pomocou Múz vyložiť.

Mojím otcom nie je veru ani Chaos⁵, ani Orkus⁶, ani Saturnus⁷, ani Iapetus⁸, ani nijaký iný obstarožný a ošumelý boh, lež sám Plutos⁹, onen jediný, otec ľudí a bohov, či sa to už páči alebo nepáči Hesiodovi¹⁰ alebo Homérovi, ba dokonca aj samému Jupiterovi¹¹. Plutos, ktorý jediným

⁵ *Chaos* – najstaršie z prvotných božstiev

⁶ *Orkus* – rímsky boh podsvetia

⁷ *Saturnus* – boh roľníctva, úrody a času

⁸ *Iapetus* – Titan, syn boha neba Urana a bohyně neba Gaie

⁹ *Plutos* – grécky boh bohatstva, bol vraj slepý. Najradšej sa zdržiaval v spoločnosti Tyché, bohyně šťastnej náhody, a bohyně mieru Eiréné.

¹⁰ *Hesiodos* – grécky básnik (7. stor. pred Kr.), tvorca didaktického eposu

¹¹ *Jupiter* – najvyšší rímsky boh, stotožnený s gréckym Diom, ochranca štátu, rodiny, domu, pohostinstva

kývnutím ruky ako voľakedy, tak i dnes prevracia hore nohami všetko sväté a všedné, ten Plutos, ktorý podľa vlastnej ľubovôle spravuje vojny, mier, ríše, poradné zhromaždenia, súdne rokovania, snemy, sobáše, zmluvy, dohody, zákony, umenia, pletky i vážne veci – jaj, už ledva lapám dych – skrátka všetky verejné i súkromné veci smrteľných ľudí. Bez jeho pomoci by alebo vôbec nejestvoval celý ten huf poetických božstiev – ba odvážim sa povedať – ani sami vyvolení hlavné bohovia, alebo by len veľmi biedne živorili, bez obetnej stravy. Ak sa na niekoho nahnevá, toho ani sama Pallas Aténa¹² nebude môcť ochrániť. Naproti tomu, ten kto si získa jeho priazeň, môže poslať do frasa aj samého najvyššieho Jupitera i s jeho bleskom. Áno, pýšim sa, že som dcéra takéhoto otca! Ja som sa však nenarodila z hlavy môjho otca ako tá mrzutá a namosúrená Pallas z Jupiterovej hlavy, ale mňa priniesla na svet Mladosť, nymfa zo všetkých najšvárnejšia a najveselšia. A nie som ani plodom nudného manželstva ako ten krivý kováč Vulkán¹³, ale ako vraví náš Homér, vzišla som zo spojení a objatí lásky, a to je omnoho sladšie. No aby ste sa nemýlili, mňa nesplodil onen Plutos, známy z Aristofana¹⁴, celý skrútený a takmer slepý, lež Plutos, ešte rúci a ohnivý mládenec. A ani nie tak svojou ohnivosťou, ako skôr následkom nektáru, ktorého si vtedy na hostine bohov náhodou nezriedeného poriadne uhol.

Ak sa pýtate aj na moje rodisko (lebo dnes si ľudia myslia, že s urodzenosťou súvisí najmä to, kde si sa po narodení po prvý raz rozkričal): nuž ja som veru neprišla na svet ani na plávajúcom ostrove Déle, ani z morských vln, ani v klenutej jaskyni, lež na oných ostrovoch blažených. Tu sa všetko rodí bez sejby a bez oračky, tu nejestvuje ani robota, ani staroba alebo choroby. Tu na roliach nikde nevidieť nijaký asfodel¹⁵, slez, cibuľu, vľčí bôb, hrach alebo iné takéto zeliny, ale móly¹⁶, panaceu¹⁷, nepentés, majorán, ambróziu, lotos, ružu, fialku a hyacint, až sa ti oči pasú a lahod-

¹² *Pallas Aténa* – grécka bohyňa múdrosti

¹³ *Vulkán* – u Grékov Hefaistos, krivajúci boh ohňa, remesiel, kováč, ochranca výtvarného umenia

¹⁴ *Plutos, známy z Aristofana* – Aristofanes vo svojej filozoficko-utopickej komédii predstavuje Pluta, vyliečeného zo slepoty, ktorý už slepo nerozdáva svoje dary podvodníkom, ale poctivým ľuďom, čím spôsobí prevrat na svete.

¹⁵ *asfodel* – kvet mŕtvych

¹⁶ *móly* – čarovná bylina v Odysei

¹⁷ *panacea* – sedmokráska, voľakedy ňou liečili choroby.

né vône udierajú do nosa, no hotové Adonisove záhradky¹⁸. Keď som teda po prvý raz uzrela svetlo sveta na tomto utešenom mieste, vonkoncom som nezačala svoj život s plačom, ale som sa ihneď šibalsky usmiala na matku. Veru, naozaj nemám čo závidieť „najvyššiemu Kronovcovi“¹⁹ tú jeho dojku-kozu, lebo mňa odchovali na svojich prsiach dve švárne nymfy, a to Opitost', dcéra Bakchova,²⁰ a Nevzdelanost', dcéra Panova.

Ako vidíte, aj tie sú tu obidve medzi ostatnými mojimi sprievodkyňami a služobnicami. Ak chcete vedieť, ako sa tie bohyne volajú, namojveru, môžem vám ich mená povedať: Táto tu, s pyšne zdvihnutými obrvami, je Samoľúbost'. Túto, čo má také usmievané oči a tleska rukami, nazývajú Lichotivost'. Táto tu, čo vyzerá ako keby driemala, volá sa Zabúdanie. Táto tu, opretá o oba lakte a so skríženými rukami, volá sa Lenivost'. Hentá tam, ovinutá ružovými vencami a celá rozvonjavajúca vonnými masťami, je Rozkoš. Táto zas, čo jej oči skáču hore-dolu, volá sa Šialenosť. Túto tu, so žiariacou pleťou a s telom dobre pri sebe, volajú Požívačnosť. Medzi týmito dievčencami vidíte aj dvoch bohov: jeden sa volá Žart, druhý Hlboký Spánok. S pomocou týchto verných služobníkov ovládam celé ľudské pokolenie, ba vládnem dokonca nad samotnými vládmami.

Počuli ste už teda a viete všetko o mojich rodičoch, výchove a sprievode. Teraz však nastražte uši a dobre počúvajte, akými dobrodeniami zahŕňam bohov i ľudí a ako široko-d'aleko siaha moja božská moc. Hovorím to preto, aby som tu nevyzerala, že som si neprávom prisvojila meno bohyňa. Totiž ak ktosi veľmi múdro napísal, že pomáhať a uľahčovať ľudom život znamená byť bohom, a ak boli právom uctievaní ako bohovia tí, ktorí dali ľudom víno alebo obilie, alebo im hocijako ináč spríjmnili život, prečo by plným právom nemali volať a uznávať na prvom mieste spomedzi všetkých bohov mňa, čo jediná uštedrujem všetko všetkým?

Ponajprv, môže vôbec byť niečo sladšie a drahšie ako sám život? No

¹⁸ *Adonisove záhradky* – koše s rýchlo klíčovými, ale aj rýchlo vedúcimi rastlinami, ktoré nosievali ženy na Adonisových slávnostiach; Adonis, krásny mládenec, Afroditin milenc, usmrtený divokým koncom, neskôr vzkriesený, ostáva vždy pol roka v podsvetí, pol roka žije s Afroditou.

¹⁹ *najvyšší Kronovec* – Zeus, syn Titana Krona, najvyšší boh starých Grékov

²⁰ *Bakchus* – druhé meno Dionýzia, boha vína, vinohradníctva a ochrancu úrody

ale za čiu zásluhu, ak nie za moju, treba pokladať vznik všetkých žijúcich bytostí? Ved' ani kopija Pallady, „dcéry Najmocnejšieho“, ani štít „mrazkozbercu Jupitera“ neplodia a nerozmnožujú ľudské pokolenie. Veru aj sám otec bohov a kráľ ľudí, na ktorého pokyn sa trasie celý Olymp, musí odložiť svoj trojklaný blesk i hrozný titanský vzhl'ad, ktorým podľa ľubovôle naháňa všetkým bohom strach, a neborák priam tak ako herec nasadiť si masku cudzej osoby, ak sa mu zachce robiť to, čo robieva tak často, totiž deti. Stoici, pravda, tiež tvrdia, že oni majú najbližšie k bohom. Ale ukážte mi jedného takého mudrca! Môže byť aj sto ráz a pre mňa i tisíc ráz stoikom, jednako musí aj on prestať gániť a mrzuto sa tváriť, ak si už nedá dolu bradu, odznak svojej múdrosti (čo má koniec koncov spoločné s capmi), musí odhodiť svoje nezlomné zásady morálky, sem-tam postvárať aj nejaké pochabosti, slovom, mňa, len mňa si musí ten múdry muž zavolať na pomoc, ak sa chce stať otcom. A prečo by som si tu nemala s vami podľa svojej obyčaje požartovať ešte otvorenejšie a smelšie? Povedzte mi: môžu vari hlava, tvár, prsia, ruka alebo ucho, všetko iste úctyhodné časti ľudského tela, plodiť bohov alebo ľudí? Ale kdeže! Celkom naopak, v skutočnosti je rozmnožovateľkou ľudského pokolenia istá časť, taká hlúpa a taká smiešna, že ju ani menovať nemožno bez toho, aby sa všetci nerozchichotali. To je koniec koncov ten posvätný prameň, z ktorého čerpajú všetky bytosti svoj život, a to oveľa istejšie ako z onej Pytagorovej štvorky.²¹ Ale ktorý muž by, preboha, ochotne strčil hlavu do manželského chomúta, keby si vopred v duchu rozvážil všetky trampoty manželského stavu, ako to robievajú títo mudrci? Alebo napokon, ktorá žena by sa oddala mužovi, keby vedela alebo myslela na to, aký nebezpečný a ťažký je pôrod a aká namáhavá je výchova detí? Teda ak vďačíte za svoj život manželstvu a za manželstvo mojej sprievodkyni Šialenosti, istotne chápete, ako veľmi ste mi zviazaní. Okrem toho, ktorá žena, čo už raz skúsila strasti manželstva, by sa chcela opäť na to dať, keby jej neprišla na pomoc moja sprievodkyňa Zabúdanie? Či už sa na mňa Lukrécius²² nahnevá a či nie, veru ani sama Venuša by

²¹ *Pytagorova štvorka* – Pytagoras (6. stor. pred Kr.), grécky filozof, matematik, považoval číslo 4 za zdroj všetkých vecí.

²² *Lukrécius* – rímsky básnik (asi 98 – 55 pred Kr.) – autor prvého latinského filozofického spisu *O pôvode sveta*

sa neodvážila zapierať, že bez mojej božskej pomoci by bolo všetko jej úsilie pochybné a márne. Teda z tejto mojej samopašnosti a smiešnej hry pochádzajú aj tí prísni filozofi, na ktorých miesto teraz nastúpili ľudia, ktorých obyčajný ľud volá mnísi, aj králi odetí do purpuru, aj zbožní kňazi, aj trikrát presväťtí pápeži, ba napokon aj celý huf vybásnených božstiev, taký veľký, že by sa sotva zmestil na samotný vrch Olymp, ktorý je ozaj dosť priestranný.

(Desiderius Erasmus: Chvála bláznivosti. In: *Zweig, Stefan a Desiderius Erasmus Rotterdamus. Triumf a tragika bláznivosti*. Prel. O. Gajdošová – Toscanová. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1985, s. 13 – 22.)

4. LEONARDO DA VINCI (1442 – 1494)

renesančním stoletím – patnáctému a zčásti šestnáctému – se říkáva staletí estetická, jako by umění, a v jeho souboru především umění výtvarné, tehdy hrálo vůdčí úlohu. Ptejme se tedy, co dalo výtvarné umění lidstvu v této době, kterou vrcholí renesance, v době, jež objevovala nové světy a dala lidem do ruky tištěnou knihu – odpovědí bude, že Leonarda. Neboť ze zájmu tohto umělce o skutečnost, z jeho hluboké a všestranné zvědavosti, z jeho studia přírody, zájmu o lidskou práci, o člověka, z jeho pohledu na skutečnost a smyslového uchopení této skutečnosti vznikly základy nového vědeckého bádání.

Je opravdu těžké rozhodnout, která stránka Leonardova génia převládala, zda poznání badatele, nebo pozorování umělce. Byl nazván nejuni-verzálnějším, nejvšestrannějším člověkem v době všestranných lidí, v době, kdy *uomo universale* (všestranný člověk) nebyl v Itálii vzácností, byť ne v rozsahu všestrannosti Albertiovy, Leonardovy, Michelangelo-vy a jim podobných. Byl autodidakt, který došel k velkým vědomostem mimoškolní cestou a potom stál svými zkušenostmi nad učenci své doby a svými znalostmi nad lidmi neučenými – protože učení lidé, scholastické i humanisté, žili mimo skutečný svět, ve světě pojmů a snů, a lidé nevzdělaní svět neznali. Leonardo žil ve skutečném světě a celý život věnoval tomu, aby svět poznal.

Leonardovo vědění stojí pevně na půdě zkušenosti. Zcela se zřekl scholastického myšlení. Namísto spekulace nastolil zkušenost – umělec vzýval smysly. Všechno vědění, jež nevyvěrá ze smyslové zkušenosti, mu bylo nicotné a klamné. Každou pravdu, byť sebestarší a uznanou, podřídil kontrole pozorování a rozumu, neboť každá pravda musí projít tisíci ohni. Žádal pokus: „Zkušenost se nemýlí, mylný je pouze náš úsudek, který si od ní slibuje to, co není v její moci.“ Leonardo povýšil empirické bádání na metodu; tímto činem začíná nová, moderná věda.

(Pečírka, Jaromír – Lukasey, Alfred: *Život a dílo Mistra Leonarda*. Praha : Columbus, 2005, s. 5.)

TRAKTÁT O MALIARSTVE (Trattato della pittura, 1651)

Zpřístupnit vědu širokým vrstvám, zveřejnit souhrn všech svých znalostí a zkušeností se Leonardovi nepodařilo. Jen jeho kniha o malířství, sestavovaná porůznu z úryvků a poznámek, se stala předmětem studia a poučení již záhy po jeho smrti, jež ho zastihla 2. května roku 1519 ve Francii. Jen umělci si byli vědomi jeho velikosti a míry poučení plynoucího z jeho rad a pouček o přírodě a umění: že příroda, ale i umění trvá; o soupeření umělce s přírodou; o nezbytnosti jeho všestranného záujmu; o významu perspektivy, jež je uzdou i kormidlem malířství; o nutnosti učit se zpaměti; o krajíně; o znázornění listí; o správné umělcově životosprávě; o tom, jak znázornit člověka zlostného, zoufalého; jak skicovat; jak znázornit bitvu a bouři, potopu i noc. Jen umělci ocenili a pochopili všechno nové, co říkal o kompozici, o osvětlení, o zacházení se světlem a stínem; o modelaci pomocí sfumata, o koloritu, o kresbě, o výrazu lidské postavy, jejích pohybů a postojů, o draperii – bezpočet pouček a rad, jež velký umělec, milovník světa a života, odborník, dobyvatel, učenec Leonardo da Vinci dává přes hranice věků i umělcům naší doby.

Leonardo málokedy mluvil o kráse a na antiku poukázal, jen když vysvětloval utváření draperie; jeho velké umění a rozsáhlé vědění plynuly především z poznání skutečnosti a z presvědčení o nezbytnosti řádu. Jeho smysly byly v rovnováze s rozumem, fantazie s matematickým přesvědčením, přemýšlení s vědáním. Byl moudrý a miloval svět a člověka.“

(Pečírka, Jaromír – Lukasey, Alfred: *Život a dílo Mistra Leonarda*. Praha : Columbus, 2005, s. 44.)

Jaký rozdíl je mezi malířstvím a básnictvím

Obraz je němá báseň a báseň je slepý obraz; i malířství, i básnictví napodobují přírodu, pokud je to v jejich možnostech, a obojí cestou lze znázornit mnoho mravních rysů, jak učinil Apelles svou „Pomluvou“.¹ Ale malířství, které slouží oku, smyslu ušlechtilejšímu než ucho, cíl básnictví, má za následek harmonickou úměrnost; jako když ze souzvuku mnoha různých hlasů, pějících současně, vyplyne harmonická úměrnost, která uspokojí sluchový smysl do té míry, že posluchači strmou v omráčeném

¹ *Apelles* (4. stor. pred Kr.) – staroveký grécky sochár, ktorý žil na dvore Alexandra Veľkého.

údivu a téměř položiví. Ještě mnohem více dokáží úměrné půvaby andělské tváře zachycené obrazem: její úměra způsobí harmonický souzvuk, lahodící oku tímž způsobem, jak činí hudba uchu; a jestliže tato harmonie půvabů bude ukázána milenci ženy obrazem zpodobené, ustrne bezpochyby v užaslém obdivu a v neporovnatelné radosti, vyšší než všechny ostatní smyslové rozkoše. Avšak básnictví je nuceno podobu dokonalé krásy rozložit do zpodobení jednotlivých částí, které výše uvedená harmonie obrazu podává složené v celek; výsledkem nemůže být spanilost jiná, než jako kdyby se ve zpěvu každý jednotlivý hlas ozýval samostatně a každý v různou dobu, z čehož by ovšem žádný souzvuk nevznikl. A také jako bychom chtěli ukazovat nějakou tvář po kusech, zakrývající vždy to, co jsme předtím odhalili; z takových ukázek zapomínající paměť nedovolí složit žádnou harmonickou úměrnost, neboť oko se jich svou zrakovou schopností nezmocní zároveň. Něco podobného se děje i s krásami kterékoliv věci zpodobované básníkem, neboť její jednotlivé rysy jsou vyjadřovány jednotlivé v postupných různých okamžicích, a paměť z nich nepodřídí stopy...

Spor básníka s malířem, a jaký rozdíl je mezi básní a obrazem

Praví básník, že jeho umění záleží na vynalézání a míře,² a to že je teprv pouhá kostra poezie, totiž nalezení látky a míra veršů; poezie může se však potom ještě napojit ze všech oborů vědění. Na to odpovídá malíř, že on má v umění malířském tytéž povinnosti, to jest invenci a míru: musí nálezt látku, kterou chce zpodobit, a zachovávat míru v zpodobání, aby věci nebyly neúměrné; ale z ostatního vědění nepřisvojuje si nic, naopak ostatní vědy si valnou měrou potřebují přisvojit malířství. Například astrologie je bezmocná bez perspektivy, a tato je hlavní součástí malířství: myslím ovšem astrologii matematickou,³ nemluvím o lživé hadačské, a vy, kteří z ní na útraty hlupáků žijete, odpusťte mi. Praví básník, že může vypodobit věc, která však bude představovat jinou, plnou nádherné moudrosti.⁴ Malíř odpovídá, že záleží jen na jeho svobodné vůli, aby činil

² Vynájděním („invenzione“) sa rozumie hľadanie a zvolenie námetu, mierou („misura“) forma v užšom slova zmysle; vedy dodávajú potom obsah.

³ Pod matematickou astrologiou rozumie Leonardo astronómiu.

⁴ Napríklad v poézii symbolickej alebo alegorickej.

totéž, a v tomto ohledu také on je básníkem. A prohlásí-li básník, že on lidi rozpálí až k lásce, která je hlavní záležitostí pokolení všech živočichů, je v malířově moci způsobiti totéž, a to tím spíše, že může postavit před oči milencovy vlastní podobu milované ženy, a milenec ji zlíbe, bude k ní mluvit a počínat si s ní, jak by si nepočínal, kdyby mu svoje vyličení téže krásy nabídl básník. Ba, malíř ovládne tím mocněji lidskou vlohu milovat a zamilovávat se podle obrazu, zpodobí-li nějakou ženu vůbec nežijící...⁵ Nuže, jdi, básníku, a pokus se vypsati nějakou krásu bez představy živoucí bytosti.⁶ Pováš-li mně: Popíšu ti peklo či ráj a jiné rozkoše a hrůzy, malíř tě překoná i zde, neboť před tebe postaví věci, které tytéž rozkoše vypovědí mlčky nebo tě poděsí, ba obrátí tě na útěk. Obraz hýbe smysly rychleji než báseň. A namítneš-li mi, že svými slovy celý národ přiměješ k pláči nebo k smíchu, odpovím ti, že nikoliv ty jím hybeš, však řečník v tobě, a umění řečnické není totéž co básnictví...

(Leonardo, da Vinci: Z pojednání o malířství. Přel. V. Černý. In: Černý, Václav – Pelán, Jiří: *Italská renesanční literatura*. Antologie. Svazek 1. Praha : Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020, s. 389 – 390.)

⁵ Například Venušu alebo krásnu tvár úplne ideálnu.

⁶ Leonardo tu veľmi presne rozlišuje pojmy a básňou rozumie v podstate len „poéziu číru“.

5. THOMAS MORE (1478 – 1535)

veľa väčší význam [ako skupina humanistov pedagógov – T. Linacre, W. Grocyn, J. Colet a i.] má sir Thomas More (1478 – 1553), humanista a právnik, ktorý postupoval v politickej kariére za Henricha VIII. a ako prvý laik sa stal – proti vlastnej vôli – lordom kancelárom (1529 – 1532). Keďže však nepodporoval kráľovu reformačnú politiku a nesúhlasil s jeho rozvodom s Katarínou Aragóňskou, rezignoval neskôr na tento úrad, získaný po kardinálovi Wolseym. Dostal sa do väzenia v Toweri a čoskoro bol pripravený.

(Baštin, Štefan – Olexa, Jozef – Studená, Zora: *Dejiny anglickej a americkej literatúry*. Bratislava : Obzor, 1993, s. 40.)

UTÓPIA (Utopia, 1516)

„Utopie“ je literárny útvar, útvar *krásnej literatúry*. Jako s takovým jí autor také zachází. Líčí v ní věci v podstatě smyšlené. „Utopie“ je v podstatě velké podobenství. (Její vědecký základ nás nemusí v tuto chvíli zajímat.) Je to knížka „stejně užitečná jako zábavní“, to jest ne všechno v ní se musí brát doslova. Ostatně se o Morovi samém často nevědělo, co říká žertem a co vážně. (...)

Ostatně princip kontrastu je charakteristický pro celou knihu, je to princip, na němž je „Utopie“ vybudována. Zde křesťané – tam pohané, tady individualistické hospodářství – tam vlastnictví společenské. Věci obvyklé a neobvyklé staví More záměrně a systematicky vedle sebe, aby dosáhl přesvědčivého obrazu fantastického prostředí, ať už jeho prvky zná z doslechu, či ať si je sám vymýšlí. (...)

Posuzováno z hlediska doby Morovy byla podstatou knihy „Utopie“ část kritická. Ostrá kritika Anglie a jejího zřízení, právě tak jako zřízení ostatních evropských států, poukazovala na existenci pohanského státu, v jehož skutečnost se tenkrát opravdu věřilo, s výčitkou, že pohané bez

světla zjevení dovedou žít ve skutečném společenství, zatímco křesťané toho zdaleka nejsou schopni (Ostrowski).

Posuzovano však z hlediska dneška, stává se středem zájmu převážně pozitivní obraz utopijského života. „Utopie“ neměla být, jak už víme, pokládána za hotovou koncepci, nýbrž za „nárys“, jenž nemá být kopírován, nýbrž překonán obdobnými institucemi křesťanskými (Donner).

(Svoboda, Bohumil: *Thomas More – světec* a utopista. Praha : TRITON, 2014, s. 161, 162 a 169.)

Kniha druhá

Ostrov Utópia je v strede široký dvesto míľ, pričom jedna míľa je dvetisíc krokov, a v najširšej časti je skoro rovnako široký, ale na oboch koncoch sa zužuje, tvarom pripomína ubúdajúci mesiac. Jeho rohy od seba oddeľuje more široké jedenásť míľ a vytvára veľký záliv, ktorý je obklopený krajinou, akoby kružidlom asi päťsto míľ a je dobre chránený pred vetrom. V zálive je skôr stojatá voda, celé pobrežie tvorí prístav, ktorý slúži všetkým ľuďom na tomto ostrove, pretože je dobrým miestom na obchod. Ale vstup do zálivu na jednej strane obkolesený skalami a plytčinou na strane druhej je veľmi nebezpečný. V jeho strede sa nachádza veľká skala, ktorú vidno nad vodou, a dá sa jej ľahko vyhnúť; na jej vrchu stojí veža, na ktorej sídli hliadka. Ostatné skaly sú skryté pod vodou a sú veľmi nebezpečné. Kanál dobre poznajú len domáci, takže ak by nejakí cudzinci snažili dostať na ostrov bez ich kapitána, hrozí im stroskotanie. Ani pre Utópijčanov samotných nie je prechod bezpečný, potrebujú naň isté signály, ktoré z brehov riadia cestu. Ak by boli čo i len trošku posunuté, každá loď, ktorá by išla proti nim, nech už by bola akokoľvek veľká, by sa určite stratila. Na druhej strane ostrova je tiež viacero prístavov a pobrežie je bezpečne opevnené, rovnako od prírody, ako aj stavbami, vďaka ktorým len pár ľudí dokáže odraziť útok veľkej armády. Ale ako sa u nich traduje (a dosvedčujú to aj isté zachované znaky), táto zem nebola najprv ostrovom, ale súčasťou kontinentu. Utopus, ktorý ju dobyl (a ktorého meno krajina stále nosí, hoci predtým sa volala Abraxa), priviedol drsný a nevzdelaný ľud k tejto spravodlivej vláde a toľkej slušnosti, že ňou dnes predbieha celý zvyšok ľudstva. Keďže si ich čoskoro podmanil, navrhol ich odčlenenie od kontinentu a obklopenie sa morom. Aby to do-

siahol, dal vykopať pätnásť míľ dlhý kanál. A aby si domáci nemysleli, že sa k nim správa ako k otrokom, tak ho kopali aj jeho vlastní vojaci. Keďže do práce zapriahol veľké množstvo ľudí, nad všetky očakávania to rýchlo dokončili. A jeho susedia, ktorí sa najprv vysmievali z tohto bláznivého počinu, boli ohromení ako obdivom, tak strachom.

Na ostrove je päťdesiatštyri miest, všetky sú veľké a dobre vystavené, majú úplne rovnaké zvyky, mravy a zákony. Všetky sú rovnako navrhnuté a ak to dovoľuje krajina, vyzerajú jedno ako druhé. Sú pri sebe najbližšie dvadsaťštyri míľ a najdlhšia vzdialenosť nie je väčšia než to, čo jeden človek dokáže prejsť peši za jeden deň. Každé mesto posielalo troch svojich najmúdrejších senátorov raz ročne do Amaurotu, aby sa dohodli o spoločných problémoch. Amaurot je hlavné mesto ostrova, ktoré sídli takmer v jeho strede, čím má veľmi dobrú dostupnosť. Správa každého mesta spravuje minimálne dvadsať míľ, a v prípadoch, ak sú mestá od seba vzdialenejšie, spravujú oveľa väčšiu rozlohu. Žiadne mesto netúži rozširovať svoje hranice, pretože ľudia sú radšej nájomníci než majitelia pozemkov. Po celej krajine majú postavené farmárske domy pre domácich, ktoré sú dobre vybavené všetkým potrebným pre prácu na poli. Do nich sa striedavo posielajú mešťania. Žiadna vidiecka rodina nemá menej než štyridsať členov, k tomu dvoch otrokov. Každá rodina má pána a pani a na každých tridsať rodín pripadá správca. Každý rok sa dvadsať ľudí z rodiny vracia po dvoch rokoch na dedine do mesta, a na ich miesto pošlú ďalších dvadsať ľudí z mesta, ktorí sa naučia práci na poli s tými, ktorí sú tam už rok, presne tak, ako to oni samotní budú učiť o rok nasledujúcich. Takto sa obyvatelia krajiny na farmách naučia poľnohospodárstvu, ktoré nebude nikdy zanedbávané a krajina má istotu, že nenastanú žiadne problémy s nedostatkom plodín. Tým, že sa takto sedliaci každoročne presídľujú, nikto nie je nútený proti vôli žiť týmto ťažkým spôsobom života príliš dlho, hoci mnohí v tom nachádzajú potešenie a rozhodnú sa pre túto prácu na dlhé roky. Sedliaci orú polia, starajú sa o dobytok, stínajú stromy a dovážajú drevo do mesta, či už po zemi alebo po vode. Hydinu chovajú vo veľkom a to veľmi zaujímavým spôsobom. Sliepky nesedia na vajciach, ale veľký počet vajec jemne a rovnomerne ukladajú do tepla, kde ich zahrievajú a liahnu sa z nich kuriatka. Hneď po vyliahnutí sa kuriatka majú k ľudom ako k svojim matkám. Chovajú pár koní, ale len

divoké jazdecké a majú ich len pre jazdecký výcvik mládeže, aby vedeli, ako na nich sedieť a viesť ich, pretože ich nevyužívajú pri žiadnej práci, ani pri orbe ani pri zväžaní, keďže na to sú súce voly. Hoci nie sú také silné ako voly, majú väčšiu výdrž a netrápia ich toľké choroby, preto je s nimi menej starostí i práce. A ak už sú natoľko vyčerpané, že nevládzu robiť, je z nich aspoň dobré mäso. Nesejú obilie iba toľko, čo potrebujú na výrobu chleba. Hoci väčšinou pijú víno, jablčný i hruškový mušt a často vodu, niekedy zavárajú med so sladkým drievkom, ktorého majú dost'. Hoci presne vedia, koľko obživy potrebuje každé mesto s okolím, dorobia oveľa viac rastlinnej i živočíšnej výroby, než potrebujú, a nadbytky dávajú svojim susedom. Keď chcú niečo, čo sa na vidieku nevyrába, vypýtajú si to od mesta a bez platenia či výmenného obchodu to dostanú. Postarajú sa o to starostovia miest, s ktorými sa raz do mesiaca stretávajú na slávnosti. Keď nastane čas zberu úrody, starostovia z dedín sa ozvú predstaviteľom miest a povedia im, koľko pomocných rúk budú potrebovať pri zbere; oni im presne toľko pošlú, aby to spoločnými silami pozbierali.

O mestách a najmä o Amaurote

Ten kto v Utópii pozná jedno mesto, pozná ich všetky – všetky sú totiž ako jedno, ak to teda krajina dovoľuje. Preto by som mal opísať len jedno z nich a žiadne nie je lepšie než Amaurot, lebo žiadne nie je významnejšie (všetky ostatné sú menej významné, pretože v Amaurote zasadá vrchný súd), nijaké z nich lepšie nepoznám, lebo som tam žil spolu päť rokov.

Amaurot leží na svahu kopca, či skôr na jeho úbočí. Jeho tvar je takmer štvorcový, pretože na jednej strane, ktorá je takmer na úrovni vrchu kopca, klesá asi dve míle k rieke Anider, ale na druhej strane, ktorá ide pozdĺž pobrežia rieky, je totiž trochu širšie. Anider vyviera z maličkého prameňa, ktorý je asi osemdesiat míľ nad Amaurotom. Do tejto rieky sa vlievajú ostatné potoky, z ktorých dva sú dost' silné, a keď voda priteká do Amaurotu, je rieka Anider takmer pol míle široká, ale stále mohutnie a mohutnie, a keď urazí šesťdesiat míľ, vlieva sa do oceánu. Medzi mestom a morom a zopár míľ nad mestom sa striedajú príliv a odliv presne každých šesť hodín. Keď je príliv, more v Anidere má takú silu, že v rieke je len slaná morská voda, ktorá svojou silou vytláča sladkú vodu späť, a tak je na niekoľkých míľach voda poloslaná. Ale o trochu vyššie, tam, kde voda

vteká, je celkom čistá a keď nastane odliv, takáto čistá pokračuje až do oceánu. Nad riekou je most, nie drevený, ale z ozajstných kameňov, ktorý tvoria početné vznešené oblúky. Leží v tej časti mesta, ktorá je najvzdialenejšia od oceánu, takže lode sa bez akýchkoľvek problémov dostanú do tejto časti. V meste je ešte jedna rieka, ktorá ním preteká, a hoci nie je veľká, je neobyčajne príjemná, pretože vyviera z tej istej hory, na ktorej leží mesto, takže po nej steká dole a vlieva sa do Anideru. Obyvatelia hlavný prameň tejto rieky opevnili, aby ak sa ocitli v obliehaní, nepriatelia nemohli prívod vody zastaviť, ani ju otráviť. Z tohto miesta vodu odvádzajú do nižších častí mesta. A čo sa týka tých častí mesta, do ktorých vodu z tejto malej rieky nemôžu dopraviť, pre tie veľké nádoby na zachytávanie dažďovej vody, ktorá pokryje potreby ostatných. Mesto je opevnené vysokým a hrubým múrom, v ktorom je mnoho veží a bášť. Takisto majú aj širokú a hlbokú suchú priekopu husto posiatu trnami, ktorá obklopuje tri strany mesta, a namiesto priekopy štvrtú stranu mesta chráni voda. Ulice sú stavané premyslene, aby boli dosť široké pre premávku a zároveň chránili pred vetrom. Budovy sú úhľadné, že celá ulica vyzerá ako jeden dom. Ulice sú široké dvadsať stôp a za všetkými domami sú veľké sady. Sú ohradené obytnými domami, ktoré majú vchod od ulice a zozadu východ do záhrady. Dvere majú dvojkrídlové, ľahko sa otvárajú samy sa zatvárajú, môže cez ne vojsť hocikto, keďže nemajú súkromné vlastníctvo. Každých desať rokov si ľudia vymenia domy na základe losovania. O svoje záhradky sa dôkladne starajú, pestujú vinič, ovocie, bylinky a kvety. Všetko je v nich tak dôkladne rozmiestnené, že som nikde inde nevidel také plodné a krásne záhrady, ako sú ich. Ich cit pre záhrady nesúvisí len s radosťou, ktorú im pestovanie poskytuje, ale aj s vášnivým súperením medzi jednotlivými štvrťami o najkrajšie záhrady. A v mestách nenájdete nič krajšie, ani nič užitočnejšie. Vyzerá to až tak, že ten, kto založil mesto, sa staral v prvom rade o záhradky. Celý pôdorys mesta navrhol už na začiatku samotný Utopus, ale všetko, čo sa týka výzdoby a zlepšenia, nechal na tých, ktorí prišli po ňom, pretože jeden človek by to za život nestihol. Ich kroniky, ktoré zachycujú dejiny mesta a štátu dlhé tisícšesťdesiat rokov, sú písané veľmi starostlivo. Podľa nich vieme, že ich domy bývali najprv nízke a striedme ako chalupy, postavené z hocijakého dreva so stenami omazanými blatom a kryté slame-

nou strechou. Dnes majú domy tri poschodia, ich omietnuté fasády sú kamenné alebo tehlové, škáry sú vyplnené maltou. Majú ploché strechy zo stavebnej hmoty, ktorá nie je drahá, ale je odolná voči ohňu a nepriazni počasia viac než olovo. Pri stavbe využívajú veľa skla na zasklenie okien. V nich majú aj tenkú vrstvu plátennej látky, ktorá je naolejovaná alebo pogumovaná a okná tak zároveň chránia pred vetrom a umožňujú dobrý prístup svetla.

(More, Thomas: *Utópia*. Z angl. orig. prel. Mária Stanková. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2017, s. 47 – 53.)

6. NICCOLÒ MACHIAVELLI (1469 – 1527)

ladosť prežil v atmosfére jestvujúcej počas vlády Lorenza Mediciho (signor v období rokov 1469 – 1492). Lorenzo zničil spomienku na komunálne zriadenie, teda zničil reálnu ľudovú slobodu sociálnych vrstiev. Bol to nový vzťah k štátu, politike a k slobode ľudových vrstiev. Florentská mládež doby si ho mala osvojiť. Štát spojil s vlastným peňažným a politickým záujmom natoľko, až to bolo rovné. Sloboda sa zmenila na platonický pojem, rétoriku, na živnú pôdu intelektuálneho prostredia. Sprievodný blahobyt spôsobil, že zanikla spoločenská klíma známa zo stredoveku ako vášeň pre politiku, pre verejné veci. Zmalátnenie intelektov sa prejavovalo ako túžba za ľahkým a pokojným životom v bohatstve a v zábavkách. Inými slovami, vášnivé primknutie stredovekých intelektuálov k verejnému životu je nahradené bádanim a hľbaním o politických veciach. Politik je prestúpený umením: Vznikla vrstva politikov, vrátane Machiavelliho, nezameniteľná v čase, lebo za politizovanie vďačili slávnej stredovekej tradícii vášnivého zápalu intelektuálov za veci verejné (Dante, Dino Compagni, Giovanni Villani). Zároveň vďačili prevahe rétoriky a umení, že neostali mlčať, ale spisovali svoje postoje. Tento typ politikov-teoretikov by nebol mohol vzniknúť pred Lorenzom Veľkolepým ani po ňom. Politické teoretizovanie bolo súčasťou intelektuálnej klímy, ktorú vytvoril Lorenzo, keď staval na vrchol spoločenského rebríčka vznešené zábavky rozumu. Ich dielami sa upevnila prevaha taliančiny nad latinčinou a tá upevnila prevahu „laikov“. Machiavelli sa nenechal opanovať platonizmom rovesníkov a súčasníkov. Nevedno do akých škôl chodil. Je isté, že keď Bernardo Rucellai viedol v rokoch 1502 – 1506 krúžok diskusií o reforme verejnej správy Florencie, Machiavelli nebol jeho členom. Cieľom krúžku bolo nájsť politické usporiadanie, ktoré by vyhovovalo najbohatšej vrstve. Vzorom bolo politické usporiadanie Benátskej republiky a Ríma, teda štátov, kde bol hlavou monarcha, ale vládol prostredníctvom aristokracie, resp. s jeho účasťou Machiavelli ovládal výborne latinčinu aj gréčtinu a latinských klasikov.

V dielach po roku 1512 využil najmä Tita Livia. Až od roku 1517, keď začal vytvárať definitívnu podobu Úvah o prvej dekáde, sa v parku rodiny Rucellaiovcov Orti Oricellari stretával s najvýznamnejšími humanistami na rozhovoroch.

(Koprda, Pavol: Machiavelli a Florentská republika. In: *Úvahy o prvej dekáde Tita Livia*. Z tal orig. prel. P. Koprda. Martin : THETIS, 2010, s. 18.)

ÚVAHY O PRVEJ DEKÁDE TITA LIVIA

(Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio, 1514 – 1517)

Felix Gilbert (1964, 1977) porovnal Úvahy o prvej dekáde Tita Livia s prvými desiatimi knihami *Ab urbe condita libri*. Hovorí, že polovica Machiavelliho kapitol komentuje túto jedinú desiatku Liviovho diela, kým druhá polovica sa vzťahuje rozptýlene na iné knihy diela. Vzťah medzi nimi je taký ako vzťah komentára k nadstavbovému komentáru, takže originálnymi miestami Machiavelliho Úvah sú tie, ktoré sa vyslovujú odvolávkami na iné časti diela k prvému komentáru.

Predmet Úvah je rovnaký ako predmet *Kniežata*. Obidve diela nastoľujú nové a základné otázky: nevyhnutnosť zmeniť politiku; nakoľko je dôležitá skúsenosť antiky. Rozdiel medzi dvoma dielami je v tom, že Machavelli sa vrátil v Úvahách k humanizmu. Kým v *Kniežati* hľadel do očí tomu, čím človek naozaj je, v Úvahách rovnaké otázky idealizuje. Možno je na príčine, že keď začal vytvárať konečnú podobu Úvah, zúčastňoval sa v parku rodiny Rucellaiovcov Orti Oricellari na rozhovoroch s najznámejšími humanistami.“

(Koprda, Pavol – Gritti, Fabiano: Niccolò Machiavelli: základy vedy o politike. In: *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Eds. F. Novosád – D. Smreková. Bratislava : Kalligram, 213, s. 200.)

Náboženské vedomie je veľmi dôležité a Taliansko je rozbité práve preto, že mu náboženské vedomie chýba vinou rímskej cirkvi

Ktoré kniežatá a republiky si chcú udržať mravnosť, musia udržať predovšetkým čistotu obradov svojho náboženstva a pestovať úctu k nim. Niet totiž jasnejšieho príznaku úpadku kraja ako opovrhovanie nábožen-

skými obradmi. Prejavy opovrhovania sa dajú ľahko zistiť, ak vieme, na čom je založené náboženstvo daného kraja. Základ života každého náboženstva totiž spočíva na nejakom jeho hlavnom ustanovení. Pohanské náboženstvo bolo napríklad založené na výrokoch veštiacich božstiev a na sekte augurov a haruspikov. Všetky ostatné pohanské slávnosti, obety a obrady vyplývali z týchto základov, lebo pohania boli veľmi náchylní veriť, že ak im môže Boh predpovedať dobrý alebo zlý osud, môže sa im oň aj postarať. V tom mali pôvod chrámy, obety, vzývania bohov a všetky ostatné slávnosti na ich počesť. Tu majú svoj pôvod delfská veštiareň, chrám boha Ammona a ostatné slávne orákulá, ktoré ľudstvo naplňali obdivom a zbožnou pokorou. Keď potom začali chrámy hovoriť rečou mocných a ľud túto faloš odhalil, prestal veriť a bol schopný podvrátiť každé dobré nariadenie. Kto stojí na čele republiky alebo kniežatstva, musí preto uchovať základy náboženstva svojej krajiny. Potom mu už bude ľahko uchovať v štáte náboženské cítenie a s ním aj mravnosť a jednotu. O rozvoj podmienok náboženského cítenia sa musí hlava štátu pričiniť aj v tom prípade, že ho pokladajú za falošné. Dokonca sa panovník musí o rozvoj podmienok náboženského cítenia usilovať o to väčšmi, o čo je rozvážnejší, o čo lepšie pozná skutočnú povahu vecí. Keďže takto postupovali múdri muži, v úcte začali byť aj tie zázraky, ktorým sa klaňajú nepravé náboženstvá. Rozvážni ľudia ich zveľaďujú bez ohľadu na ich pôvod a potom sa vďaka ich autorite tešia sami všeobecnej dôvere. V Ríme bolo takýchto zázrakov plno. Jeden z nich sa stal rímskym vojakom, keď plienili mesto Veje a chceli ho pripojiť k Rímu. Niekoľko rímskych vojakov vošlo v tomto meste do Iunoninho chrámu a pred sochou bohyně sa pýtali: *Vis venire Romam?* Niekoľkým sa zdalo, že prikývla, iným, že povedala áno. Titus Livius tvrdí, že to boli veľmi zbožní ľudia, lebo do chrámu vstupovali ticho a plní zbožnej úcty. Nuž a v tejto svojej zbožnosti si nahovorili, že sa im dostalo odpovede, akú na svoju otázku očakávali. Úctu k zázrakom a dôverčivosť v ne potom podporovali a zveľaďovali aj Camillus a ďalšie kniežatá mesta. Keby sa bola táto zbožnosť udržala v začiatkoch kresťanských štátov podľa slova pôvodcu kresťanského náboženstva, kresťanské republiky a štáty by boli oveľa jednotnejšie a šťastnejšie, ako sú. Nič nemôže poukázať lepšie na úpadok tohto náboženstva ako očividná skutočnosť, že v ľude je tým menej zbožnosti,

čím bližšie k sídlu rímskej cirkvi býva. Kto by si zobral základy kresťanského náboženstva a porovnal ich s dnešným stavom viery, na základe zistenia obrovského rozdielu by si nepochybné pomyslel, že musí dôjsť ku katastrofe alebo k sebazničeniu.

Keďže podľa mnohých vďačia talianske mestá za svoj blahobyt rímskej cirkvi, postavím proti tomuto názoru náležité protiargumenty vrátane dvoch mimoriadne presvedčivých, ktoré si podľa mňa vzájomne neodporujú. Predovšetkým Taliansko stratilo pre zlý príklad rímskej kúrie všetku zbožnosť a vieru. To so sebou prináša množstvo neželateľných následkov a neporiadkov, lebo rovnako ako je viera predpokladom všetkého dobrého, jej nedostatok je predpokladom opaku. My Taliani teda vďačíme rímskej cirkvi a kňazom predovšetkým za jedno, že sme ostali bez viery a zlí. Vďačíme im však aj za jednu ešte horšiu vec, ktorá je druhou príčinou nášho úpadku: za to, že cirkev držala a drží túto krajinu rozdelenú. Ešte nebolo takej jednotnej a šťastnej krajiny, čo by ju celú zjednotila spoločná vôľa podrobiť sa jednej republike alebo jedinému kniežat'u, ako sa to stalo vo Francúzsku alebo v Španielsku. Že dnes nie je aj Taliansko v takejto situácii a nemá republiku alebo knieža, ktoré by mu vládli, tomu je na príčine len cirkev. Sídlí v Taliansku a má tu svoj vlastný svetský štát, no nikdy nebola natoľko silná a schopná, aby dokázala Taliansko obsadiť a vyhlásiť sa za jeho knieža. Zároveň nebola nikdy ani natoľko slabá, aby si nemohla zavolať v strachu pred stratou svojho svetského panstva cudzieho mocnára, aby ju ochránil proti tým talianskym kniežatám, ktoré priveľmi zmocneli. Mnoho takých príkladov je z dávnej minulosti, keď cirkev vyhnala pomocou Karola Veľkého Longobardov, ktorí už ovládali skoro celé Taliansko. V našich časoch zasa pripravila o moc s pomocou Francúzov Benátčanov a Francúzov potom zasa vyhnala s pomocou Švajčiarov. Keďže cirkev nebola dost' silná na obsadenie Talianska, no ani dost' slabá, aby ho dovolila obsadiť inému, jej vinou sa Taliansko nemohlo dostať pod jediného panovníka, lež ostalo pod viacerými kniežatami a pánmi. Tí ho oslabili natoľko, že dnes je ľahkou korisťou nielen pre mocných barbarov, ale pre hociktorého útočníka. A za toto všetko my Taliani nevďačíme nikomu inému, len cirkvi. A kto by chcel túto pravdu potvrdiť neklamnou skúsenosťou, musel by mať toľko sily, že by mohol rímsku kúriu presťahovať s celou jej terajšou talianskou právomocou do

Švajčiarska. Švajčiari sú totiž dnes jediný ľud, ktorý žije z náboženskej i vojenskej stránky podľa vzoru našich prapredkov. Zlé mravy rímskej kúrie by v tejto krajine nepochybne narobili zakrátko väčší neporiadok ako najväčšia pohroma, aká kedy na Švajčiarsko prišla.

(Niccolò Machiavelli: *Úvahy o prvej dekáde Tita Livia*.
Preložil P. Koprda. Martin : THETIS, 2010, s. 70 – 72.)

7. BALDESAR CASTIGLIONE (1467 – 1529)

Castiglione sa narodil v Casaticu pri Mantove ako syn žoldniera mantovských Gonzagovcov a Luigie Gonzagovej. Po štúdiách prešiel dvoranskou školou u Lodovica Móra, najvýznamnejšieho predstaviteľa slávneho milánskeho rodu Sforzovcov. Po smrti otca, v roku 1499, opúšťa Miláno a vracia sa do Mantovy, do služieb Francesca Gonzagu. V roku 1503 sa Gonzaga stal pobočníkom veliteľa francúzskych vojsk v Taliansku a Castiglione sa s ním zúčastňoval na vojenských výpravách. Pri armáde sa však zdržiaval málo, viac času strávil v Ríme, kde poznal Guidobalda z Montefeltra, ktorý ho pozval na urbinský dvor do svojich služieb. Do Urbina prišiel v roku 1504 a v službách urbinského vojvodu zostal až do roku 1516, keď pápež Lev X. zbavil Guidobaldovho nástupcu, Francesca Mariu della Rovere vlády v Urbine. Pobyť na urbinskom dvore patril k najkrajším a najpríjemnejším rokom v jeho živote.

(Hruška, František: *Dvoran ako vzor a obraz renesancie*. In: Baldesar Castiglione: *Kniha o dvoranovi*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 210.)

DVORAN (Il libro del Cortegiano, 1528)

Keď sa dnes po vyše štyristopäťdesiatich rokoch vraciame k tomuto renesančnému „bestselleru“, nebudeme ho chápať ani ako návod, ani ako vzor, ako ho chápala vtedajšia Európa. Zostane pre nás obrazom svojich čias, obrazom aspirácií a dokumentom prehľadnej jednej renesančnej generácie. Castiglione nemá politickú prenikavosť Macchiavelliho, ani historickú šírku Guicciardiniho, dáva nám však možnosť nazrieť do života renesancie priamo v jej salónoch, v jej myslení a konaní konkrétnych ľudí. Účastníci jeho dialógov nie sú iba umelými figúrami, ale živými historickými postavami s individuálnymi črtami. (...)

Život na dvore si vyžadoval dobrý psychologický postreh; správny odhad situácií a ľudí bol základom úspechu a tak vedľa mravných zásad na-

chádzame v knihe i praktické poznámky, ktoré nám dovoľujú nahliadnuť za kulisy „dvorného divadla“.

(Hruška, František: Dvoran ako vzor a obraz renesancie.

In: c. d., s. 213.)

Štvrtá kniha o dvoranovi

XX – „Ja si však myslím,“ povedal pán Pietro Bembo, „že ak Boh dal ľuďom slobodu ako najvzácnejší dar, nie je rozumné, aby nám ju niekto bral a aby jej mal jeden viac ako druhý; a práve k tomuto dochádza za panstva vládarov, lebo sa poväčšine usilujú ujarmiť ľud a dostať ho celkom do područia. Zato v dobre usporiadaných republikách sloboda vládne; okrem toho úsudky a rozhodnutia jediného muža bývajú častejšie nesprávne, než úsudky viacerých ľudí, lebo omylov, či by už vyplynuli z hnevu, opovrhnutia alebo chtivosti, sa skôr dopustí jeden človek, než viacerí, práve tak, ako sa veľké jazero neskalí tak ľahko ako mláka. Ďalej si myslím, že príklad so zvieratami neobstojí: veď jelene, žeriavy a iné zvieratá nenasledujú a neposlúchajú vždy toho istého vodcu, ale ich strieďajú, raz dávajú prednosť jednému, inokedy druhému, čo skôr pripomína nie samovládu, ale republikánske zriadenie: iba tam, kde niektorí raz rozkazujú, inokedy poslúchajú, možno hovoriť o skutočnej slobode, na ktorej majú všetci rovnaký podiel. Ani príklad včiel ma nepresvedčuje, lebo kráľovná nie je rovnakého druhu ako ostatné včely; ak by chcel teda niekto dať ľuďom naozaj váženého pána, aby si poddaní pokladali za povinnosť poslúchať ho, musel by ho hľadať medzi bytosťami iného druhu, znamenitejšími, než sú ľudia; ani čriedy dobytky neposlúchajú štvornožca spomedzi seba, ale pastiera, a tým je človek, teda tvor ušľachtilejší od zvieratá. Z tohto dôvodu si myslím, pán Ottaviano, že republika je žiaducejšia ako kráľovstvo.“

XXI – „Váš názor, pán Pietro,“ povedal pán Ottaviano, „by som chcel opraviť pripomienkou, že sú iba tri spôsoby, ako dobre vládnuť; po prvé monarchia, ďalej vláda najlepších občanov, ktorým v staroveku hovorili optimáti; a napokon vláda ľudu; tieto tri spôsoby vlády sa však môžu znehodnotiť a prehniť, a to vtedy, ak sa monarchia stane tyraniou, ak sa vláda najlepších zmení na oligarchiu, teda už vládu mocných, ale nešľachetných mužov, a ak sa ľudovej správy zmocní zberba, čím poruší

sociálnu hierarchiu a vydá správu svojvôli davu. Z týchto zlých vlád je nepochybne najhoršia tyrania, čo možno ľahko dokázať; nuž z toho vyplýva, že zo všetkých dobrých troch vlád je monarchia, keďže je opakom tej najhoršej, lebo ako viete, aj následky opačných príčin sú opačné. Po-
kial' ide o to, čo ste povedali o slobode, odpovedám, za skutočnú slobodu nemožno pokladať to, že si človek žije, ako chce, ale to, že žije podľa dobrých zákonov; poslúchať je rovnako prirodzené, užitočné a nevyhnutné, ako rozkazovať; niektoré bytosti príroda určila a uspôsobila na to, aby rozkazovali, iné zasa, aby poslúchali. V skutočnosti sú dva spôsoby vlády; prvý je panovačný a násilnícky ako vzťah pána a otroka a takýmto spôsobom vládne duša telu; druhý spôsob je miernejší a zhovievavejší – tak vládnú pomocou zákonov kniežatá občanom a takto aj rozum potláča chtivosť; jeden i druhý spôsob je užitočný, lebo duša je už od narodenia schopná ovládať telo, práve tak ako rozum náruživosť. Mnoho ľudí dbá iba o potreby tela – tí sa od ľudí cnostných odlišujú práve tak, ako telo od duše, a hoci sú tiež rozumné tvory, čo sa týka rozumu, vedia len to, čo to rozum je, ale sami ho nemajú ani nepoužívajú. Tí sa už narodili ako sluhovia a väčšmi im je na prospech, keď poslúchajú, než keď rozkazujú.“

XXII – Nato sa ozval pán Gasparo. „Akým spôsobom treba rozkazovať miernym, cnostným a tým, čo sa nenarodili ako sluhovia?“

„Spôsobom kráľovskym miernym a zdvorilým,“ odvetil pán Ottaviano. „A je správne niekedy im zveriť úrad, pre ktorý sa hodia, aby aj oni mohli rozkazovať, a viesť menej múdrych občanov; pravda iba za predpokladu, že najvyššia moc zostane celkom v rukách kniežat. Povedali ste, že jeden človek sa ľahšie pomýli ako mnoho ľudí a ja znova tvrdím, že je vždy ľahšie nájsť jedného poriadneho a múdreho muža, než mnohých; a možno sa domnievať, že poriadny a múdry môže byť v prvom rade kráľ z urodzeného rodu, ktorého k cnostiam vedie tak prirodzený sklon, ako slávny chýr predkov a navyše dostal znamenitú výchovu; i keď to nebude ako tá včelia kráľovná, bytosť iného druhu než ostatné, vďaka radám a naučeniam umného a dobrými vlastnosťami obdareného dvorana, akého nám tu zobrazili títo páni, bude nanajvyš spravodlivý, zdržanlivý, umiernený, mocný a múdry, bude sa vyznačovať veľkodušnosťou, štedrosťou, zbožnosťou, zhovievavosťou, teda získa si slávu aj obľubu ľudí i Boha, od ktorého sa mu na znak priazne dostane vlastností hrdinu; ich zásluhou

prekoná hranice ľudských možností, až o ňom bude možné povedať, že je skôr poloboh než obyčajný smrteľník; lebo Všemohúci má rád a ochraňuje tých vladárov, ktorý sa usilujú podobať sa mu: pravda nie iba tým, že sa pýšia svojou veľkou mocou a chcú, aby ich každý okiadal, ale tým, že túžia byť práve takí dobrí a múdri ako on, aby mohli konať dobro, aby boli božími zástupcami na zemi a rozdeľovali medzi smrteľníkov majetky a dary, ktoré od neho dostávajú. Ako na nebeskej klenbe slnko, mesiac a hviezdy naznačujú svetu s' a v zrkadle svoju spriaznenosť s Bohom, tak sa tu na zemi obrazu Všemohúceho ešte oveľa väčšmi podobajú dobrí vladári, ktorí ho majú radi, ctia si ho a ukazujú národom nádherný svit spravodlivosti, ktorá je odrazom božej múdrosti; takým vladárom sa z Jeho vôle dostáva časť Jeho velebnosti, dobrotivosti a nestrannosti a odmeňuje ich aj ďalšími nádhernými darmi, ktoré ani neviem vymenovať a ktoré podávajú svetu oveľa výrečnejšie svedectvo o božej veľkosti, než slnečný svit a večné otáčanie oblohy s najrozličnejšími dráhami svojich hviezd.

XXIII – Boh teda zveruje dohľad nad národmi kniežatám a ich povinnosťou je svedomite sa o ne starať a skladať Bohu účty, ako ich skladajú svedomití šafári svojmu pánovi, milovať ich, stáť pri nich v dobrom, i v zlom, i v nešťastí, ktoré ich postihne, a predovšetkým sa starať o ich blaho. Vladár však musí nielen sám byť dobrý, ale musí dosiahnuť, aby boli dobrí aj ostatní: rovnako krokvica v ruke staviteľov je nielen sama o sebe rovná a presná, ale urovnáva a správne odmeriava kamenné kvádre, ku ktorým ju staviteľ prikladá. Najpresvedčivejším dôkazom vladárových schopností je dobrý národ, lebo vladárov život je pre občanov zákonom a vzorom a jeho mravy sa nevyhnutne odrážajú v jeho správaní; kto nič nevie, nemôže učiť druhého, kto sám neplní rozkazy, nemá právo rozkazovať, kto sám spadol, nemôže zdvihnúť iného. Ak má knieža dobre zvládnuť svoje povinnosti, musí sa dôkladne vzdelávať, ďalej sa musí stanoviť zákon rozumu a za všetkých okolností ho dodržiavať; nemá to však byť zákon písaný na papieri alebo vrytý do kovu, no vtesaný do jeho vlastnej duše tak, aby v nej navždy ostal, bol v ňom vždy živý, bol jeho súčasťou, aby sa v ňom vo dne i v noci, vždy a všade ozýval, hovoril v jeho srdci, aby ho varoval a pomáhal mu oslobodiť sa od lákavých túžob, ktoré sa zmocňujú človeka nepoznajúceho cnosť umiernenosti

a ťažia ho, jednak omámeného hlbokým spánkom nevedomosti, jednak trýzneného zvrátenou a slepou žiadostivosťou, ako ťaží desivá mora toho, koho vo sne prenasledujú príšerné vidiny.

XXIV – Je veľmi zlé, ak sa neobmedzená moc snúbi so zlovôľou; keď vládár môže všetko, čo chce, hrozí nebezpečenstvo, že bude chcieť práve to, čo by chcieť nemal. Dobre povedal Bias, že až vtedy sa ukáže, čo je naozaj v človeku, keď dosiahne vysoký úrad; kým je nádoba prázdna, puklinu na nej si ťažko všimneme, ale ak do nej nalejeme tekutinu, hneď sa ukáže miesto, kde je puknutá; takisto iba zriedka odhalíme záporné stránky nedobrych ľudí, skôr ako im zveria vážnu úradnú moc; v takom prípade neunesú ťarchu tohto bremena, prestanú sa kontrolovať a zo všetkých ich puklín vyteká žiadostivosť, pýcha, popudlivosť, bezočivosť a ostatné tyranské chůťky, ktoré v sebe skrývajú; bezohľadne prenasledujú čestných a pokojných občanov a povyšujú zlých, neznesú, aby v meste vládlo priateľstvo, dobré vzťahy a porozumenie, platia si špicľov, donášačov a zákerných vrahov, aby sa ľudí zmocnil strach a malomyselnosť, vyvolávajú nesvornosť, aby ľudia boli nejednotní a zostali slabí; takýto spôsob vládnutia prináša úbohému národu veľké príkoria a škody a samotným tyranom často krutú smrť, alebo aspoň ustavičný strach; lebo dobrí vládcovia sa nestrachujú o seba, ale o tých, ktorým vládnu, kým tyrani sa práve tých, ktorým vládnu, na smrť boja; preto čím väčšiemu množstvu ľudí rozkazujú a čím väčšia je ich moc, tým väčší je ich strach a tým viac majú nepriateľov. Viete si predstaviť, ako sa musel báť pontský tyran Klearchos zakaždým, keď sa uberal po námestí či už do divadla, na hostinu alebo na iné verejné miesto, keď, ako vieme, v noci spal zamknutý v truhle; alebo čo musel cítiť Aritodemos z Argu, ktorého spáľňa sa podobala skôr väzenskej cele, lebo si dal v paláci zhotoviť komoru zavesenú vysoko vo vzduchu, vystupoval do nej po rebríku, spával tam so svojou milenkou, a jej matka vždy večer rebrík odniesla a ráno opäť pristavila? Celkom inakší musí byť život kniežaťa, teda pokojný, bezpečný, poddaným rovnako drahý, ako ich vlastné životy, a usporiadaný tak, aby vládár mohol venovať dostatok času činnosti či úvahám pre blaho národa.“

(Baldesar Castiglione: *Kniha o dvoranovi*. Z tal. orig. prel. E. Castiglione. Bratislava : Tatran, 1985, s. 177 – 180.)

8. MICHELANGELO BUONAROTTI (1475 – 1564)

1. dubna 1488 nastupuje do učení v umělecké dílně malířů Domenika a Davida Ghirlandaiových. Po roce dílnu opouští a navštěvuje zahradu Medicejských v klášteře Medicejských v klášteře San Marco, kde Lorenzo il Magnifico shromáždil velké množství antických i soudobých soch. Zde se pod vedením Donatellova žáka, starého sochaře Bertolda di Giovanni, seznamuje se sochařským řemeslem. Podle některých novodobých badatelů byl jeho učitelem spíše Benedetto de Maiano. V této době žije v medicejském paláci ve via Larga jako adoptivní syn Lorenza il Magnifico, který nadšeně podporuje jeho nadání. Zde také poznává přední humanistické básníky a filozofy – Angela Poliziana, Marsilia Ficina, Pica della Mirandola – tesá Madonu na schodech a Boj kentaurů s Lapithy.

(Janovic, Vladimír: Doslov. In: Michelangelo: *Požár smyslů*. Výbor z poezie a dopisů. Praha : Vyšehrad, 1977, s. 186.)

BÁSNE. LISTY (1504 – 1563)

 Michelangelo nebyl profesionálním básníkem v tom smyslu jako Dante nebo Petrarca. Jeho verše, vznikající v letech 1504 – 1563, tedy po dobu téměř šedesáti let, jsou poznámkami sui generis na okraj umělcova života a díla. Tím se také vysvětluje jejich občasná fragmentárnost nebo nehotovost. Jazyk nebol Michelangelovým nejvlastnějším materiálem, a přece výsledky, jichž se sochař dopracoval slovem, nejsou nikterak okrajové nebo druhořadé. Je to mimo jiné proto, že Michelangelo bral umění i svou dobu mnohem vážněji než řada jeho vrstevníků. V atmosféře frivolní, burleskní, bukolické, kavalereskní – jedním slovem dvořanské – literatury první čtvrtiny 16. století, cinquecenta, která jako by chtěla dokázat, že jediným smyslem život je bavit se a užívat, zdvíhá se úzkostný Michelangelův hlas, věštící konec epochy, spojený s otřesem všech jejích

jistot, tyčí se umělcova přísná postava, vrhající téměř savonarolovský stín na bezstarostnou cestu jeho současníků.

(Janovic, Vladimír: Doslov. In: c. d., s. 193 – 194.)

Přijímal spolu se všemi Petrarku jako lyrický kánon, a přece jeho často temný, tvrdý a jakoby dlátem tesaný verš připomíná spíš Danta, soudce živých i mrtvých, než Petrarku, elegického požívače života. Platonský idealismus mu hověl svým zabsolutňováním Čiré Ideje, ale zhrdinštuje jej a proměňuje extatické zírání v božskou dokonalost v nepetržité, každodenní, strašlivé zápolení člověka s hmotou a světem o božskost sebe samého. Láska, krása a umění, Bůh zůstali mu tématy, určenými dobou; ale přidal k nim vlast a politickou obec pozemskou a sílu či „ctnost“, již hrdinský člověk vynakládá v boji, a také hnus omrzlosti, hrůzu z marnosti snahy i života, sarkasmus posměchu sobě samému, noty naprosto moderní a jeho časům nevidané.

(Černý, Václav – Pelán, Jiří: *Italská renesanční literatura*. Antologie. Svazek 2. Praha : Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2020, s. 111.)

Při malování Sixtiny

Z té trýzně krk mi zduřel, vole vláčí,
to kocourům tak roste v Lombardii
či jinde kdes, kde škůdnou vodu pijí,
a pupek vzdýmá se a k bradě tlačí.

K nebesům vousy ježím, téměř stáčí
v týl se mi, prsa mám jak od Harpyjí,
a štětec, jak se z něho barvy lijí,
přejnou mě strakatinou shůry smáčí.

Kyčle mi vhřezly v břich a dech mu ouží
a na zadek mě rovnováhá zmáhá,
a jak bych bez očí byl, vrávorám.

Kůže má povislá se vpředu dlouží

a vzadu zase nadost nedosáhá,
jak syrský luk se křívím, napínám.

A tak, co v hlavě mám,
vyjde co tvar jen potvorný a zlý.
Kdo z hlavně křivé rovně vystřelí?
Ten výtvar mrtvý, mdlý
ty, Jene, obhaj, čest mou a mé chtění.
Nejsem zde na místě. A ve mně malíř není.

Chvála sochařství

Umění, nad každé jež přednost mělo
a libé citu vyspělému: halí
tvář, postoj ve vosk, hlinu, v útes skály
a kouzlí údů hru a lidské tělo.

A když se vztekem času pozatmělo
dílo a rozlomí se, v trosky svalí,
vzpomínáš – nic tu krásu nezakalí,
a v nebi je, co zde jen den se skvělo.

Dante

Jak mělo by se, o něm nelze díti,
svou září přespřiliš dal světu světla;
spíš jeho rouhačů se najde metla,
než pojmeš to, co na něm nejmní svítí.

On sestoupil až v hlubokosti klamu,
a pro zdar náš, a pak vynes k Bohu čelo,
a brány, jež mu nebe otevřelo,
vlast, po právu když toužil, zavřela mu.

Vlast nevděčná, díím já, a kojná bědná
sudby mu; znamením to věrným kladu,
že žal jen, žal dá těm, kdo všechny předčí.

Ze známek tisícerych stačíž jedna:
vyhnanství jeho hanbou bez příkladu,
a nezrodil se muž jak on, ni větší.

Giorgio Vasarimu za jeho „Životy“ (1550)

Svou tužkou, barvou stejně dal jste dílo,
jak příroda svým uměním je dává,
a předstižena byla její sláva,
jak zkrášlil jste, co v ní už krásou bylo.

Teď ujala se ruka vaše znalá
hodnější práce ještě, spisování;
co nemoh jste, v čem její kralování:
dát jiným život – teď i v tom se vzdala.

Co který věk si dobyl tvůrčí prací
děl sličných, příroda vše zahladila,
že vše, jak určeno mu, zase mívá.

Teď, kdy se sláva zhaslá jim zas vrací
zážehem vašim, navzdor jí ta díla
všechna i s vámi navěky nám žijí.

Jsem člověk nevalné ceny

Jasný pane Lukáši. – Dostal jsem od pana Bartoloměje Bettiniho váš list s knížечkou, výkladem jednoho sonetu mého. Ten sonet je ode mne, ale ten výklad z nebes přichází. Věru je to věc hodná podivu a nedím tak podle soudu svého, ale podle mužů na slovo vzatých, a nejvíce pana Donata Giannotiho, který se té knížечky nemůže nabažit a vám se poroučí. Co do toho sonetu, vím, zač stojí; ale buď tomu jakkoliv, nemohu odolat ješitnosti jakési, stav se příčinou výkladu tak pěkného a učeného. A protože ze slov a chval jeho autora vyrozumívám, že jsem u něho něco, čím po pravdě nejsem, prosím vás, abyste mu za mne pověděl slova, jaká se sluší za takovou lásku, náklonnost a dvornost. Prosím vás o to, cítě se člověkem ceny nevalné; a kdo je u někoho dobře zapsán, nemá po-

koušeti štěstí, líp je pomlčte než spadnout z výše. Jsem stár a smrt mi vzala myšlenky mládí; a kdo neví, co to je stáří, mējž strpení, dokud tak daleko nedospěje, neboť dříve se nedoví, co to je. Vyřid'te, jak jsem již řekl, mé poručení panu Varchimu, že jsem jeho a výtečností jeho přítel nejoddanější a jemu k službám, kdekoli meškám. Váš a vám k službám ve všem, seč mohu.

Michelagniolo Buonarotti

/Lukovi Martinimu, 1549/

Sochářství a malířství

Pravím, že malířství se mi zdá tím zdařilejší, čím víc se blíží reliéfu, a reliéf tím nezdarnější, čím víc se blíží malířství. Pročež se mi zdávalo, jako by sochařství bylo svítlnou malířství a jako by mezi jedním a druhým byl takový rozdíl jako mezi sluncem a měsícem. Nyní, kdy jsem četl vaši knížečku, v níž díte, že ve vyřčení filozofickém věci, jež mají tentýž cíl, jsou totožné, změnil jsem mínění a pravím, že pokud větší důmysl a nesnadnost, svízelnost a namáhavost nedodávají větší ušlechtilosti, malířství a sochařství jedno jsou. A aby tomu tak bylo, měl by každý malíř provozovati neméně sochařství než malířství. Sochařstvím vyrozumívám to, co se vytváří odnímáním; co se vytváří pokládáním, podobá sa malířství. Dosti na tom, že jedno i druhé přichází z téhož důvtipu, totiž sochařství a malířství, pročež by se mohly navzájem smířiti a nechati tolikerých pŭtek, protože sa na ně promarní více času než vytváření postav. Člověk, jenž napsal, že malířství je ušlechtilejší než sochařství, porozuměl-li stejně dobře ostatním věcem, jež napsal, raději je měl nechat, aby je napsala má služka. Nekonečně mnoho věcí, a dosud nevyřčených, dalo by se pověděti o takových naukách; ale jak sem již řekl, bylo by na to třeba příliš mnoho času, a já ho mám málo, protože nejsem stár jsem, ale takřka již z počtu nebožtíků; pročež prosím, aby ste mně omluvil.

/Benedettu Varchimu, 1549/

(Michelangelo Buonarroti: *Požár smyslu*. Výbor z poezie a dopisů. Praha : Vyšehrad, 1977, s. 15, 56, 98, 136, 161 – 163.)

9. JURAJ WERNER (1497 – 1567)

ráľovský radca, kapitán Šarišského hradu, neskôr aj Spišského hradu, pôvodom z Packovia v Sliezsku (...), bakalár krakovskej Jagelovskej univerzity (1519), patrí medzi významných humanistických vzdelancov pôsobiacich v 16. storočí na Slovensku. V bojoch o uhorskú korunu stál na strane Ferdinanda I. Habsburského, iste pod vplyvom priateľa, rakúskeho diplomata a významného etnológa baróna Žigmunda Herbersteina. Zomrel v Prešove r. 1567 a tu aj pochovaný.

(Rebro, Augustín: Juraj Wernher a Podivuhodné vody na Spiši.
In: *Podivuhodné vody na Spiši*. Martin : Osveta, 1980, s. 20.)

PODIVUHODNÉ VODY NA SPIŠI

(*Hypomnematation de aquis in Scepusio admirandis*, pred 1549)

V čase zrodu bol tento spis, prvý svojho druhu u nás, mimoriadnym prekvapením; prekvapením nielen pre našich vzdelancov, ale aj pre celú učenu Európu. Pre nás je názorným dokladom nezvyčajného záujmu o vody a začiatkom ich systematického poznávania. Je však aj dokladom o využívaní týchto vôd – liečebnom a technickom. Najmä exploatácia vôd v Smolníku na získavanie medi bola v tom čase priam prevratným využitím prírodných síl na osoh človeka. Obdivoval to celý svet.

(Čelko, Elemír: Spis Juraja Wernhera... In: c. d., s. [5].)

Obdiv Wernherových súčasníkov doma i vo svete vyvolávali vody v Smolníku, ktoré umožňovali ťažbu medi, vody sintrujúce v oblasti Sivej Brady, Gánoviec, Vyšných Ružbách, ale aj vo Vyhniach pri Banskej Štiavnici. Problematická je lokalizácia „otravného“ prameňa pri Prešove (asi Malý Šariš) i pod Tatrami. Pravdepodobne to bol Starý Smokovec pred zmenami spôsobenými zemetrasením v 17. storočí.

(Rebro, Augustín: Juraj Wernher a Podivuhodné vody na Spiši. In: c. d., s. 23.)

Najjasnejšiemu a najvznešenejšiemu pánu Žigmundovi, slobodnému barónovi na Herbersteine, Neipergeru a Guttenhagu, radcovi kráľa rímskeho, uhorského a českého, komorníkovi a správcovi rakúskej pokladnice pozdrav zasiela Juraj Wernher, radca toho istého majestátu a kapitán na Šarišskom hrade

Veľaznalý skúmateľ prírody Plinius zaznamenal nám v svojich spisoch, že ani v jednej z oblastí prírody niet väčších podivuhodností ako vo vodách. On sám to dokladá mnohými dôkazmi a svedectvami. Rovnako aj my sme v našej Panónii túto skutočnosť ako pravdivú spoznali.

Do končín Panónie totiž náleží kraj, ktorý susedí s Karpatským horstvom v tej časti, čo celkom k Poľsku prilieha a nie je ani veľmi vzdialený od Sliezska. Všeobecne ho nazývajú Spiš. Kraj ten je vychýrený nielen tým, že sa v ňom urodí všetko, čo treba k živobytiu, ale aj svojimi neobyčajnými vodami. Sú tam totiž také, čo svojou silou nielen železo rozkladajú, aké sa spomínajú okolo Tesálskej doliny, ale ktoré aj toto železo menia na meď.

Iné zas tvrdnú na kameň. Ba je tam prameň, ktorého nápoj usmrcuje živé tvory. A nemôžem nehovoriť o tamtiež sa nachádzajúcich nie nezdravých vodách, v ktorých sa drevo obaľuje kameňom ako kôrou, a čím dlhšie v nej zostane ponorené, tým tvrdšie sa stáva.

Keďže sa aj Tebe, najdobrotivejší Žigmund – Heros, takéto veci vidia nielen obdivuhodné, ale aj takmer neveriteľné, nemožno mi, už vzhľadom na moju trvalú zaviazanosť voči Tvojej magnificencii, nenapísať Ti, čo som o nich nielen počul, ale aj videl a sám skúsil.

Tak teda, aby som najskôr hovoril o tej vode, ktorá má schopnosť železo pohlcovať. Takáto je pri meste Smolník, ktoré je podriadené Spišskému hradu. Nachádza sa v hlbokých priehlinách, v ktorých sa kedysi dolovali rudy. Čerpá sa kolesovými čerpadlami a čo z nich vytečie, odteká do podzemných kanálov a vlieva sa do dubových žľabov, do ktorých sa vkladá železo buď len nedávno vykované, alebo staršie. Tie kusy železa, ktoré sú menšie, rýchlejšie sa poddajú. Takéto železá sa aj za dvadsaťštyri hodín rozložia. Tie však, ktoré sú hrubšie a ktoré sa na tento cieľ v susedných železorudných vrchoch pripravujú, za niekoľko dní po vhození do vody rozložené akoby sa akýmsi bahnom obalili. Po niekoľko dní sa obmývajú a čistia, aby to, čo zo železa ešte zostalo, sila vody účinnejšie

penikla. To, čo zostane po rozpade železa, s'aby akési bahno, ako som povedal, je meď a takto (hovoria tomu obyčajne cement). A toto sa v peci vypáli na pevnú hmotu. V inej tavnej peci sa potom zasa prečistí a takto prečistená meď nie je o nič menej použiteľná ako tá, čo sa získava z rudy, ktorá sa na tomto mieste ťaží v mnohých šachtách.

Je však bez pochyb, že voda tieto svoje vlastnosti získava z rudných žíl, a to najmä z pyritu (všeobecne sa nazýva markazitom), ktorého je tu náramné množstvo. To aj dostatočne vysvetľuje, že dažďová voda alebo nejaká iná vlaha pretekajúca cez zem vyluhuje z neho to, čo nazývajú vitriolom. Ten narastá pyramidálne na spôsob cencúľa. Takýto vitriol volajú prírodným. Je totiž aj iný – vyrobený, ktorý sa získava na tento spôsob.

Výrobcovia kovu obyčajne v štôľňach poukladajú naprieč drevá, na ktorých sa stojí alebo chodí, trochu ich posypú nadrobno podrveným pyritom, a tak akoby cestu na pevnejšiu chôdzu vydlaďujú. A len čo ten nasiakne vodou prenikajúcou do štôľní, vytvára sa z neho vitriol. Keď sa však vlhkosť stratí, tak spevnie a ku drevu priľne, že iba sekerou ho možno odseknúť. Odsekávajú sa takto celé kusy a zo štôľne vo vakoch vyťahujú. Hádzu ich potom do dubových korýt položených na zemi. V nich sa horúcou vodou uvoľní všetok vitriol, ktorý bol v pyrite. Vodu úplne ozelenie a potom sa prelieva do iných drevených nádob, aby sa vyčistila. Keď sa vyčistí, dajú ju do oloveného kotla, v ktorom sa varí na silnom ohni osem či deväť, kým odparovaním (ako to volajú) nez hustne. Pritom sa kotly stále dopĺňujú touto tekutinou, aby boli ustavične plné. Potom sa voda leje do drevených kadí, do ktorých sa vkladá prútie a na ňom sa roztok uvádza. A toto je to, čo sa volá varený vitriol.

Tolko teda o sile a účinkoch vody rozrušujúcej železo.

Teraz budem hovoriť o vode, ktorá skamenieva. Vyviera ona zo zeme alebo skôr z kopca, ktorý sama vytvorila, a kde len slabučko preteká, pozvoľne tuhne. Vyviera však alebo skôr chrlí, akoby bublala, s veľkým hukotom a hmotom vnútri. Ak si tam niekto priloží ucho, nemôže to počuť bez údivu. Nevyráža však len von na svetlo Božie, ale hľadá si cesty aj pod zemou a kadiaľkoľvek preteká, tam tvorí kameň. Kdekoľvek podzemné kamene takéhoto druhu v zemi zaplavuje dažďová voda, rozpadávajú sa, keď v tejto vlhčine dlhšie zostávajú. Okolité obyvatelia zvyčajne takto rozpadnuté kamene vykopávajú a používajú pri stavebných prácach ako vápno.

Tie však, ktoré sa na povrchu tvoria, sú ozajstné kamene, ľahkosťou a pórovitosťou veľmi podobné morskej pene. A pretože je veľmi pravdepodobné, že obsahujú trochu glejoviny, tí, čo nablízku stavajú, veľmi radi ich používajú na murovanie.

Preto niektorí z nich hovoria, že bývajú v domoch vymurovaných z vody.

Na Spiši sú dva pramene takéhoto druhu. Jeden neďaleko chrámu sv. Martina, ktorý je z tamojších posvätných chrámov hlavný. Druhý je dve míle vzdialený od toho miesta, od ktorého sú len neďaleko tie pramene, čo sú známe ako uzdravujúce. Ako som povedal, v nich sa dreva obalujú kameňom ako kôrou. Čo predtým Plinius o Cikónskej rieke a Velinskom jazere v Picene povedal, to isté možno uvidieť pri našej Štiavnici v jedných kúpeľoch, v ktorých žľaby a sedadlá vyrobené z dreva sú tak pokryté usadeným kameňom, že vyzerajú akoby boli celkom z kameňa.

Ďalej niečo o prameni, ktorý spôsobuje otravu živočíchom, keď sa z neho napijú. Taký je takmer v chotári Prešova. Iný takýto sa nachádza na Spiši pri upätí Karpatského horstva, kde sa zistilo, že často možno vedľa neho nájsť usmrtených vtákov, ktorí z neho pili. Tamten však je ešte povestnejší, lebo škodí nielen vtákom, ale vraj aj iným živočíchom. Preto ho pastieri zvykli dookola čo najstarostlivejšie obložiť postínanými stromami akoby valom, aby dobytok nemal k nemu prístup. Pri tomto prameni vyrastá hodne akonitu (omeja). V tejto rastline je jed, ako to potvrdzuje jeden je Vergíliov verš:

Z akonitov hnetú ukrutné macochy otravný nápoj.

Z toho možno jasne vidieť, odkiaľ prameň berie toľko jedu. Lebo ak podľa istého Pliniovhov výroku také sú vody, aká je zem, cez ktorú pretekajú, tak podľa môjho tiež – aké sú rastliny, ktoré obmývajú.

Je však bezpochyby ojedinelá vlastnosť tohto prameňa, že stúpa, ak mesiac dorastá, a ak sa mesiac zmenšuje, i on upadá, ba hovorí sa, že v medzinárodnom období, celkom uniká. Keďže takáto je všeobecná mienka, ani ja si nedovolím vysvetľovať, že by sa veci mali inak.

To je všetko, preslávnvy Žigmund (ako svedčia o tom Tvoje znamenité činy vykonané počas vojny i v mieri), o podivuhodnostiach vôd na Spiši, čo si pri svojich skúmaníach vecí prírodných za neuveriteľné považoval a nabádal si ma preskúmať to, čo Ti nedalo pokoja.

Želám si, aby som sa Ti niekedy odvd'ačil za Tvoje dobrodenia. Budem sa usilovať spomedzi iných podobných prác odovzdať Ti plnšie a výstižnejšie písma.

(Juraj Wenher: *Podivuhodné vody na Spiši*. Z lat. orig. prel. Augustín Rebro. Martin : Osveta, 1980, s. 7 – 17.)

10. GIORGIO VASARI (1511 – 1574)

Giorgio Vasari se narodil roku 1511 v „malých poměrech“ řemeslnické rodiny v Arezzu. Sleduje rodokmen svých uměleckých sklonů, vyzdvihl především svého děda Giorgia, který se zabýval výkopy a studiem etruské keramiky. Když Vasari zdůrazňoval odvození svého příjmení od předků hrnčičů, nebyla v tom obsazena hrdost malá; v tomto příjmení se skrýval příměr k Bohu-hrnčiči podle prastaré představy, nahrazené později Bohem-malířem světa. Proto použil Vasari vázy (vztahující se oficiálně k zobrazenému, vnitřněji však k malíři) jako emblematické „mluvící“ signatury na svém portrétu Lorenza de' Medici (Florence, Uffizie, 1533 nebo 1534). Druhým pramenem rodových dispozic byl Vasariho předek sedlář Lazzaro, který zdobil své výrobky – také truhly, cassoni – obrázky prý zaměnitelnými s malbami Piera della Francesca, údajně jeho přítele. Žádné z nich se však nezachovaly.

(Preiss, Pavel: Giorgio Vasari. Profil výtvarného umělce a literáta.

In: Giorgio Vasari: *Životy nejvýznačnějších malířů, sochařů a architektů (I)*.

Praha : Odeon, 1976, s. 11 – 12.)

ZE ŽIVOTOPISŮ NEJZNAMENITĚJŠÍCH MALÍŘŮ, SOCHARŮ A STAVITELŮ (Vite dei più eccellenti pittori, scultori et architettori, 1550 a 1568)

Zvláště závažnou komponentou Vasariho osobnosti je činnost literární, kterou si Vasari získal pověst ještě trvalejší než svým dílem výtvarným. Nad úhrnem Vasariho tvorby dominuje mohutná konstrukce jeho Životů nejvýznačnějších malířů, sochařů a architektů.

Zrození myšlenky Životů obestřel Vasari atmosférou večerní siesty v Římě v červnu 1546, při níž se Paolo Giovio rozhovořil o slavných ma-

lířích, počínaje Cimabuem, v přítomnosti kardinála Alessandra Farnese. Ten Vasariho vyzval, aby bol Gioviuvi svými vědomostmi nápomocen při sepsání historického traktátu o umění. Když mu však Vasari předvedl materiál, který o umělcích asi již od roku 1540 systematicky shromažďoval (v listu Cosimovi I. z roku 1551 hovoří o výsledku desetiletého snažení), vzdal poctu Vasariho literárním schopnostem a povzbuzoval ho k vydání samostatného spisu. Vasariho zdráhání – chopil se prý pera, jen aby udělal radost svým přátelům, kteří ho k tomu ponukali – pominulo velmi záhy. Již na jaře 1547 se nakladatel Antonio Francesco Doni zmínil o vydání spisu, který Vasari přes zimu zredigoval a potom dal v létě opsat načisto. Vybrané partie poslal do Říma k posouzení Annibalu Carovi, který pouze doporučil zjednodušení některých formulací. V nastalé pauze Vasari ještě rukopis doplňoval o umělce v letech 1546 – 1547 zesnulé – Antonia da Sangallo, Giulia Romana, Sebastiana del Piombo a Pierina del Vago. Pověst o přípravách se zřejmě rychle rozšířila; Vasariho chválil pro jeho úmysl již Paolo Pino ve svém známém dialogu. O básnické epitafy požádal Vasari přítele Aretina, který se však omluvil přemírou práce. Na podzim 1549 byl již definitivní rukopis na vévodův příkaz svěřen tiskaři Lorenzu Torrentinovi (Van der Beckovi). Na tisk dozíral v zastoupení Vasariho, který pobýval v Římě, jeho přítel Vincenzo Borghini. V březnu 1550 byly již oba svazky, uvedené věnováním Cosimovi I., vysázeny; zhruba čtyřměsíční výrobní lhůta více než tisíce stran in folio je jistě hodna úcty. Tímto monumentálním dílem byla dovršena kulturní kampaň ke slávě Toskány a jejích vládců. Neboť Vasariho „Víte“ jsou především projevem toskánského patriotismu, třebaže se neuzavírají širšímu rozhledu i po jiných oblastech politicky rozdrobené Itálie s Římem v čele. Byly připraveny specificky florentským historismem, naplněným důstojností a hrdostí. Vasari nepíše umělecké dějiny Toskány, ale „moderního“ umění; to však je podle jeho přesvědčení především toskánské. Mnohé proto záměrně i bezděčně přehlíží.

(Preiss, Pavel: Vasari, Giorgio. Profil výtvarného umělce a literáta. In: Giorgio Vasari: *Životy nejvýznačnějších malířů, sochařů a architektů. (I)* Praha : Odeon, 1976, s. 24 – 25.)

Vasari od mládí shromažďoval informace o výtvarných umělcích a roku 1546 je začal na radu přátel Paola Giovia, Annibala Cara a Francesca Molzy literárně zpracovávat. Rozsáhlý spis, obsahující kolem 200 životopisů italských umělců, není jen cenným zdrojem biografických faktů a informací o okolnostech vzniku jednotlivých výtvarných děl, ale i pokusem o dějiny umění z humanistického pohledu. Vasari především polemizuje se středověkým uměním, v němž spatřuje výraz barbarských věků, a snaží se postihnout znovuzrození uměleckého citění v nové době („rinascita“ je jeho pojem). Toto znovuzrození podle něho proběhlo ve třech fázích: první je vyznačena jménem Cimabuevým a Giottovým, druhá sahá od Jacopa della Quercia po Botticelliho, třetí fáze pak vrcholí v „božském“ Michelangelovi.

(Černý, Václav – Pelán, Jiří: *Italská renesanční literatura*. Antologie. Svazek 2. Praha : Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2020, s. 288.)

Úvod k Životům

(úryvok)

Protože však Štěstěna velmi často nejdřív někoho vynese na vrchol kola a pak jej zase buď z žertu, nebo z vrtkavosti srazí dolů, povstaly po tom všem proti Římanům v různých končinách světa takřka všechny barbarské národy a to přivedilo zanedlouho nejen pokoření celé té veliké říše, ale i zkázu všeho, zejména pak samého Říma, což znamenalo naprostou záhubu také pro všechny nejvýznamnější umělce, sochaře, malíře a architektky, a tak zůstalo umění – a oni sami s ním – pohřbeno a zasuto v bědných troskách a zříceninách tohoto překrásného města. Nejdříve přepadlo zkáze malířství a sochářství, sloužící spíše k potěše nežli k čemukoli jinému; architektura, nezbytná a užitečná pro blaho těla, trvala dál, i když ne v tak dobré a dokonalé podobě. A nebyť toho, že sochy a malby představovaly pro stále se rodící pokolení ty, k jejichž počtě vznikly a jimž měly dát trvalý život, byla by vzpomínka na obě tato umění brzy vymizela; takto se však přece jen uchovala, ať už v podobě děl, nebo nápisů na soukromných i ve veřejných budovách, to znamená amfiteátrech, divadlech, lázních, akvaduktech, chrámech, obeliscích, koseích, pyramidách, obloucích, zásobárnách, státních pokladnách a konečně i náhrobcích, i když byly z velké části zničeny sveřepými barbary,

kteří neměli, z člověka nic než podobu a jméno. Kromě jiných k nim patřili Vizigótové, kteří vtrhli pod vedením Alaricha,¹ jež si zvolili za krále, do Itálie a dvakrát beze všech ohledů vyplenili Řím. Totéž udělali potom i Vandalové, kteří přitáhli se svým králem Genserichem z Afriky; Genserich, jemuž nestačily věci, jež ukořistil, a krutosti, jež napáchal, přitom odvedl do otroctví řadu lidí, kterým tak způsobil nesmírné utrpení. Byla mezi nimi i Eudoxie, vdova po císaři Valentinianovi, jež krátce předtím zavraždili jeho vlastní vojáci, kteří už stratili skoro úplně starou římskou statečnost, neboť nejlepší z nich vesměs dávno předtím odešli s císařem Konstantinem do Byzance, a proto postrádali jakékoli dobré mravy a způsoby. Tak se v jedné a téže době vytratili praví lidé i veškerý um a změnily se zákony, kroj, jména a jazyky, a to všechno dohromady i jednotlivé způsobilo, že každá ušlechtilá duše a urozený duch upadly do nehlubší všednosti a hrubosti.

Co však způsobilo² uvedeným povoláním nekonečně větší ztráty a škody než všechny tyto věci, byla přílišná horlivost nového křesťanského náboženství, které po dlouhém, krvavém zápase konečně za pomoci hojných zázraků i upřímných skutků porazilo a zničilo starou víru pohanů. Když totiž začalo s velikým zápalem a veškerou pílí odevšad odstraňovat a vymyčovat všechno, z čeho by mohl vzejít hřích, zničilo nebo strhlo nejen všechny podivuhodné sochy, malby a ozdoby nepravých božstev pohanů, ale také pomníky význačných osobností, jimž dal nade vše ctnostný starověk za jejich zásluhy postavit na veřejnosti sochy a jiné památníky. Kromě toho nejenže zničilo nejuctívanější chrámy pohanských božstev, aby mohlo postavit kostely sloužící křesťanům, nýbrž také oloupilo o kamenné sloupy Hadrianovo mauzoleum, jemuž se dnes říká Andělský hrad, a řadu dalších staveb, jen aby bez ohledu na výzdobu, kterou měl od počátku, ještě zvýšilo krásu a vznešenost chrámu San Pietro. A třebaže to křesťanské náboženství nedělalo z nenávisti vůči umění, nýbrž jen aby potupilo a ponížilo pohanské bohy, měla tato nadměru zanícená

¹ *pod vedením Alaricha* – Alarich dobyl Řím r. 410 n. l.; Vandalové jej napadli.

² *Co však způsobilo* – Vasariho líčení osudu pohanských chrámů a soch je značně jednostranné, náboženská nesnášenlivost, kterou má na mysli, se dostala ke slovu až mnohem později (koncem 6. stol.). Antických zlomků se ovšem používalo ke stavbě křesťanských kostelů už od dob Konstantinových; použití sloupů i Hadrianova mauzolea k výzdobě původního chrámu San Pietro není doloženo a není pravděpodobné.

horlivost přece jen za následek takovou zkázu těchto úctyhodných povolání, že naprosto vymizela. Celé velké neštěstí pak dovršil³ Totila, který ve svém hněvu zbořil hradby Říma, zničil ohněm a mečem všechny jeho nejpodivuhodnější a nejdůstojnější stavby a nakonec jej se vším všudy spálil. Když z něho vyhnal všechno živé, ponechal jej na pospas ohni a plamenům a celých osmnáct dní do něho nevročila živá duše. Takovým způsobem strhl a zničil tolik podivuhodných soch, maleb, mozaik a štukatur, že tím Řím ztratil nejen snad svou velkolepost, ale i podobu a samu podstatu. A protože trosky shora zavalily přízemní místnosti paláců či jiných budov i se všemi jejich štuky, malbami a sochařskými pracemi, jimiž byly tehdy zdobeny, byla všecka ta krása znovu objevena až zase za našich dnů. Lidé, kteří přišli po nich, to však pokládali všechno za zbořeníště a založili tam vinice, takže zmíněné místnosti zůstaly pod zemí, a proto se jim v moderní době říká jeskyně, grotte, a malbám, které tam nalézáme, grotesky.⁴

Po Ostrogótech, kteří sídlili jakžtakž ubohým způsobem v troskách Říma a které vyhladil Narsés, přitáhl o sto let později z Konstantinopolu císař Constantius II.⁵ Římský lid ho přivítal s láskou, císař však zpustošil, uloupil a odvezl všechno, co ještě v ubohém Římě zůstalo spíš náhodou než z dobré vůle těch, kteří jej vyvrátili. Nutno ovšem říci, že se této kořisti dlouho netěšil, protože ho bouře na moři zahнала na Sicílii, kde ho po právu zabili vlastní lidé, a tak padlo všechno co měl, kořist, království i život, v plen osudu. Ten však nebyl stále ještě spokojen se škodami, jež Řím utrpěl, a aby se tam uloupené věci už nikdy nemohly vrátit, poslal na Sicílii ke škodě celého ostrova armádu Saracénů, kteří odvezli do Alexandrie jak lup ze Sicílie, tak kořist z Říma, k velké hanbě a škodě Itálie i křesťanství. A tak všechno, co nezničili papežové, především sv. Řehoř⁶, který dal, jak se praví, do klatby všechny zbývající sochy a trosky budov,

³ *Celé velké neštěstí pak dovršil* – Ostrogotové obsadili a vyplnili Řím dvakrát, koncem r. 546 a začátkem r. 549; podobně jako v předchozí formulaci je i toto Vasariho líčení značně přehnané a poplatné dobové tradici i pramenům, kterých užil.

⁴ *grotesky* – dekorativní nástěnné malby, objevované v té době v podzemí římských zřícenin, měly skutečně značný význam pro renesanční dekorativní malbu; inspirovaly např. Raffaela a jeho dílnu při výzdobě vatikánských lodžii.

⁵ *císař Constantius II.* – (641 – 668) vtáhl do Říma v červenci r. 663.

⁶ *především sv. Řehoř* – papež Řehoř I. Velký (590 – 604) nebyl ani zdaleka takovým nepřitelem antického umění, jak jej líčí Vasari, zřejmě podle informací, jejichž pramen není znám.

nakonec propadlo zkáze rukou onoho bezbožného Řeka. To způsobilo, že sa už nezachovala ani stopa či náznak jakékoli dobré práce a lidé následujících pokolení, kteří byli opět hrubí a těžkopádní, zejména v sochařství a malířství, začali působením své přirozenosti a zjemňujícího podnebí opět pracovat, i když ne podle pravidel uvedených umění, protože žádná neměli, nýbrž pouze podle možností vlastního ducha.

(Vasari, Giorgio: *Životy nejvýznačnějších malířů, sochařů a architektů (I)*.
Vybral a prel. P. Preiss. Praha : Odeon, 1976, s. 72 – 74)

Proroci a Sibylly ze Sixtinské kaple

Michelagnolo vyrostl do obrovité výše a ukázal se mnohem větší než všichni ostatní malíři v pěti Sibyllách a sedmi Prorocích, jako by byl našel teprve tehdy zalíbení v práci takového druhu.⁷ Každá postava je vysoká pět i více loktů, každá má jiný postoj, vyniká krásou a rozmanitostí oděvů, všechny jsou provedeny se zázračnou představivostí a u všech nacházíme podivuhodné poznávací znaky. Kdo dovede vyčíst jejich city, vidí, že jsou to city božské. Vidí tam Jeremiáše, jak sedí se zkříženýma mohama, jak si opírá loket o koleno, jednou rukou si probírá bradu a druhou má volně ležet v klíně; skloněna hlava jasně vyjadřuje melancholii, starost a trpké myšlenky, jež v něm vzbuzuje jeho národ. A úplně stejný dojem vyvolávají dva chlapci, stojící za ním; a podobně je tomu s první Sibyllou, kterou namaloval pod ním směrem ke dveřím, a kterou chtěl vyjádřit stáří; proto ji zahalil do šatů, aby ukázal, že jí krev věkem zestydla, a proto ji velmi výstižně namaloval, jak si přitahuje knihu velmi blízko k očím, aby ukázal, že už špatně vidí. Pod touto postavou je starý prorok Ezechiel, jehož pohyby vydechují neskonalý půvab: je oblečen v řasnaté roucho, v jedné ruce drží svitek proroctví, druhou ruku zvedá a hlavu otáčí na znamení, že se chystá zvěstovat věci vznešené a velké; vzadu mu drží dva andělci knihy. Pod nimi je další Sibylla, pravý opak Sibylly Eritrejské, o níž jsme se zmínili před chvílí: drží totiž knihu daleko od očí a chystá se otočit list; kolena má přes sebe, je pohroužena do myšlenek

⁷ Ide o najslávnejšie Michelangelovo dielo, o maľby Prorokov Sibyll, ktorými v rokoch 1508 – 1512 na príkanie pápeža Julia II. maliar pokryl strop vo vatikánskej Sixtínskej kaplnke. Táto monumentálna kompozícia, skutočný hrdinský epos duchovných síl ľudstva, znamená obrat v dejinách maliarstva a razí už cestu baroku.

a vážně rozvažuje o tom, co má napsat; vzadu zatím jeden andílek fouká do ohně a zažehuje jí lucernu. Postava této Sibylly je neobyčejně krásná výrazem tváře, úpravou hlavy a nádherným rouchem. Paže má nahé, jinak vypadá jako předešlá. Pod touto Sibyllou zpodobnil proroka Joela; ten je zabrán do sebe, v ruce drží list a pozorně a s láskou jej čte; podle jeho vzhledu je poznat, že má radost z četby, vypadá jako člověk, který se všecek soustředil na jednu věc. A podobně umístil nad vchodem do kaple starého Zachariáše; ten zase v knize cosi hledá a nemůže to najít, jednu nohu má nahoře a druhou dole, zuřivě hledá, co nenalézá, a proto tak stojí a ani si neuvědomuje, jak je tato poloha nepohodlná a co při tom vytrpí. Je to nádherná postava starce trochu drsného vzhledu v překrásném obleku s málo záhyby: kromě toho tam je Sibylla, obrácená k oltáři na druhé straně; ukazuje několik popsaných listů a zasluhuje i se svými andílky stejnou pochvalu jako všechny předešlé. Kdo však vylíčí krásu proroka Izaiáše! Ten je hluboce zabrán do svých myšlenek, nohy má zkříženy, jednu ruku v knize na znamení, kam došel, loktem druhé ruky se opírá o knihu a rukou si podpírá tvář; volá ho jeden z andílků, kteří jsou vzadu: jen otočí hlavu a jinak vůbec svou polohu nezmění. Kdo se zahledí na obraz, zjistí, že všechno je vpravdě čerpáno přímo z přírody, která je skutečnou matkou umění; a postava může bohatě poučit každého, kdo ji celou dobře prostuduje, o všem, co musí znát dobrý malíř. Nad tímto prorokem je stará překrásná Sibylla, která sedí s nekonečným půvabem a studuje v knize; okolo ní stojí dva andílci v krásné poloze. Nedovedeme si představit, že by někdo mohl něco dodat ke krásné tváři mladíka, který je prorokem Danielem; ten píše do velké knihy, vybírá cosi z několika svítek a přepisuje to s neuvěřitelnou dychtivostí: jeden z andílků si mu klekl mezi kolena a podpírá tak těžkou knihu, zatímco on píše: nic podobného jistě nedovede vytvořit žádný jiný štětec, ať jej má v rukou kdokoliv. A stejně je tomu i s překrásnou postavou Sibylly Libyjské, která napsala z mnoha knih velký svazek a teď vypadá jako žena, která chce vstát a zároveň jako člověk, který se natahuje, aby vzal knihu do rukou: úkol velmi nesnadný a skoro nemožný pro každého jiného mistra než pro něho.

Mojžiš

Michelagnolo dokončil v mramoru sochu Mojžiše⁸ pět loket vysokou: žádná moderní socha se jí nemůže nikdy vyrovnat krásou, a to platí také o sochách antických: Mojžiš sedí hluboce zadumaný, jednu paži má opřenu o desky Desatera, jež drží v ruce, druhou se probírá v dlouhé a zvlněné bradě, která je vytvořena takovým způsobem, že vousy jsou hebké a měkké jako peří navzdory všem obtížím, jež se staví v cestu sochařství, a splývají dolů v proudech, takže to vypadá jako něco nemožného, že se dláto mohlo stát štětcem; krásná tvář má kromě toho výraz pravého svatého a hrozného knížete, a když se do ní člověk zadívá, skoro má chuť požádat o závoj, aby ji přikryl, neboť je tak zářivá a tak světelná pro lidský zrak a tak dokonale vyjadřuje božství, jež Bůh vložil do toho přesvatého obličeje: socha je kromě toho zahalena do jemně vyšíváných šatů s překrásnými záhyby, její svalnaté paže, kostnaté žilnaté ruce a kolena jsou tak krásná a tak dokonalá, nohy vězí dole v tak půvabných střevíčkách a celé dílo je tak bez vady, že Mojžiš se může dnes více než kdy jindy nazývat přítelem Božím, neboť Bůh chtěl, aby byl vyvýšen rukama Michelagnolovými nade všechny lidi a aby jeho tělo bylo připraveno pro den vzkříšení: nechť si ho dále navštěvují houfy Židů jako hejna špačků, muži i ženy, a klanějí se mu, jak to dělají každou sobotu, neboť předmětem jejich úcty nebude dílo lidské, nýbrž božské.

(Vasari, Giorgio: Ze životopisů nejznamenitějších malířů, sochařů a stavitelů. Prel. Václav Čep. In: Černý, Václav – Pelán, Jiří: *Italská renesanční literatura*. Antologie. Svazek 2. Praha : Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2020, s. 297 – 299.)

⁸ Mojžišova socha bola vytvorená pre (nedokončený) náhrobok pápeža Julia II. v chráme sv. Petra v Ríme v rokoch 1513 – 1516.

11. JÁN DERNSCHWAM (1494 – 1568)

Pochádzal zo severných Čiech, z mesta Most. Študoval na univerzite v Lipsku, kde získal klasické humanistické vzdelanie a stal sa bakalárom. Dlhé roky pôsobil ako správca mediarskeho podniku a majetkov banských podnikateľov Fuggerovcov v Banskej Bystrici (1525 – 1546); tu aj zomrel v roku 1568. Učenosť humanistického vzdelanca prejavil v budovaní vlastnej knižnice a v zbieraní rímskych a gréckych nápisov. Odpísal a rozlúštil nápis na trenčianskej skale.

V júni 1553 bol členom sprievodu päťkostolského biskupa Antona Vrančiica (Vrančiča) a magnáta Františka Zaia, ktorí mali v mene panovníka Ferdinanda I. odovzdať tureckému sultánovi Sulimanovi posolstvo a daň. Skúsenosti z tejto cesty bezprostredne zaznamenal v denníkovej próze *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*.

(Brtňáková, Erika: *Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia*.
Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, s. 7.)

CESTOVNÝ DENNÍK DO KONŠTANTÍNOPOLU A MALEJ ÁZIE (Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien, 1553 – 1555)

Itinerár je typická deskriptívna denníková próza. Autor sa v nej sústreďuje na topografické deskripcie, najmä na opis krajov a miest. (...) Medzi najzaujímavejšie a najcennejšie partie itinerária treba zaradiť etnografické poznámky, najmä o tureckom poľnohospodárstve, remeselnej výrobe a architektúre (pestovanie ryže a sezamu v Kloktnici, mlátenie obilia v Čorlu, tkanie vo Virove, karavanseraje v Niši, Mustafa Baši a Drinopole, kúpeľ v Sofii a mešity v Niši, Drinopole, Konštantínopole a Bosköi) a o srbskom i bulharskom ľudovom odevu, ozdobách a účesoch (Niš, Klisura, Velica, Vakarel). (...) Deskriptívna metóda zameraná na statické objekty obmedzuje v itinerári uplatnenie epickej zložky. Preto sú chu-

dobne zastúpené osobné príbehy, o ktoré zaiste nebola na ceste núdza (napr. epizóda o zajatých uhorských chlapcoch a o Cigánoch, ktorí nevládali zaplatiť dane). Itinerár nepredstavuje literárne spracovaný denníkový materiál, ale iba heslovité poznámkové zápisy, ktoré si Dernschwam robil každý deň počas svojej cesty. Poznámkové zápisy sú strohé, ale niekedy aj veľmi obširne (napr. za dlhšieho pobytu v Konštantínopole). Zachováajú určitú schému, ktorá sa stereotypne opakuje (dátum, miesto pobytu a miesto cieľa, počet hodín cesty z miesta pobytu do miesta cieľa a napokon záznam zážitkov z cesty). Stereotypnej schéme sa prispôsobuje výber zážitkov a štýl záznamov, ktoré sú v podstate veľmi šablónovité (orientácia na topografické údaje, karavanseráje, kúpele, mosty a cesty, rovnaké štylizácie zážitkov, budované na tvaroch slovies „byť“, „mať“, „vidieť“, rovnaké vety a slová a pod.).

(Minárik, Jozef: *Cestopis v staršej slovenskej literatúre*. In: *Putovanie po súši a mori / Zo slovenskej cestopisnej literatúry 16. – 18. storočia*. Bratislava : Tatran, 1975, s. 258 a 259.)

Z Viedne do Konštantínopolu

Dňa 24. augusta sme zo Silivri¹ prišli za jedenásť hodín až do tureckého mestečka Čekmece, vzdialeného šesť míľ. Celý deň sme nikde nezastali.

Ako sa mestečko volalo predtým, nevedeli nám povedať. Všetko tu podľa hlo skaze. Kedysi toto mestečko bolo hádam utešené.

Po ceste sme prešli cez kamenný most. Po pravej ruke sme prišli zasa k moru a cestovali sme dohora popri ňom.

Potom sme prešli cez staré zborené mestečko. Na jeho konci po ľavej ruke pri ceste stál starý rozrumený kostol z kvádrov. Je to pustý dom, v ktorom bývajú ľudia.

Žije tu málo národa. Nikto nevie nič povedať o ozajstnom starom mene mestečka a dedín.

Až do mestečka Čekmece sme šli miestami po starej dláždennej ceste a cez dlhý obnovený most, ktorý vedie nad malým vysušeným ramenom mora. Rameno sa tiahne z pravej strany až po mestečko, ktoré leží na kopci ako Budín.

¹ *Silivri* – starý názov Selimbria, mesto v západnom Turecku

Ubytovali nás vo veľkom kamennom karavanseráji² na konci mestečka pri viniciach. Všetky vozy tu môžu vojsť do dvora a kone do stajne. Pôda je kopcovitá a nerovná, a preto aj dom je postavený na vršku, akoby pod stajňou, a na nej príbytky pre ľudí, približne do štvorca. Má široké nádvorie s bielym lešteným mramorovým kameňom a uprostred krásnu mramorovú studňu s rúrou, vysokú alebo vyššiu ako pol muža, a z viacerých strán medené kohútiky, z ktorých tečie voda. Uprostred stojí stĺp, cez ktorý voda stúpa a znova padá do kamennej nádrže. Okolo nádrže sú nízke žliabky, do ktorých steká prebytočná voda, takže horné dlaždice sú vždy čisté a nezamočia sa. Ostatná voda padá do inej studne na dvore. Je urobená v stene pod schodmi. Má kohútik na pitie. A pod ním je vydlabaný kameň, do ktorého padá ostatná voda. Stadiaľ zasa steká cez dvor pod zemou až pred bránu domu, kde je v múre vydlabaný podlhovastý kameň a v stene dve alebo tri medené rúry, ktorými prúdi voda do kameňa. Tu sa napájajú kone. Okolo prvej hornej studne stoja veľké krásne lipy, ako v zámku s besiedkou vo Viedni. Vchod z dvora do domu má dve schodišťa pri múre, aké sú aj vo Viedni. Pri karavanseráji je postavená mešita, pri ktorej bývajú kňazi.

Potom nasledovala šira krajina a z jednej strany more a z druhej strany vresoviská, ale bol to pustý, málo úrodný kraj.

V piatok dňa 25. augusta sme z Čekmece prišli okolo obeda za päť hodín do Konštantínopola, vzdialeného dve míle.

Až do mesta viedla stará, miestami dláždená, rozbitá cesta. Kraj bol pustý a neúrodný.

Ubytovali sme sa v biednom karavanseráji, ktorý bol v jednej dlhej ulici. Na dvor sa vmestilo sotva deväť vozov. Celkom hore okolo múru domu bolo dvadsaťosem malých drevených štvorcových komôrok, vymazaných hlinou. Každá mala malý murovaný kozub z tehál, ktorý by sa dal vyraziť jednou rukou. Nad nimi bola vodorovná tehlová strecha bez povaly. Nebola tam kuchyňa, ani nijaké iné miesto, čo by poslúžilo za kuchyňu. Museli sme variť v takejto komôrke, ktorá bola hore i dolu očadená. Potom sme varili aj na dvore medzi hnojom a vozom, kým sme bývali v tomto dome. Pre zápach a oheň sme tam už dlhšie nemohli zostať.

² *karavanseráj* – (perz.) karavanserail, útulok pre karavány, zájazdny hostinec

Boli tam dvaja čaušovia³, ktorí nás strážili a držali zavretých v dome ako ovce. Hneď prvého alebo druhého dňa sa museli zapísať mená všetkých osôb, ktoré boli s päťkostolským⁴ pánom biskupom Antonom Verančicom a s Františkom Zayom. Ja som bol s biskupom. Podľa tohto zoznamu sultán dal stanoviť a prideliť jačmeň, seno, ovce, víno, chlieb, omastu, med, vosk na osvetlenie, cukor, cibuľu, ryžu, piepor⁵.

Koľko míľ je z jedného miesta, mesta alebo dediny do druhej, nevedia obyvatelia povedať, ale iba koľko je približne dní cesty – podľa toho, či sa ide na koni, alebo či sa človek ponáhl'a. Nikde nemajú zvony ani hodiny. A ako som mohol určiť, určoval som podľa svojich hodínok od skorého rána, keď sme sa vybrali na cestu, cestovali a večer prišli na hospodu⁶.

Z Belehradu sme prišli za dvadsaťpäť dní do Konštantínopola, čo je dvestodevät precestovaných hodín. A keď sa ráta jeden a pol hodiny až jeden a tri štvrté hodiny na míľu, robí to stodvadsať jeden míľ. Z Viedne do Budína je tridsaťdva míľ a z Budína do Belehradu treba rátať šesťdesiat míľ. Dovedna to robí dvestotrinásť míľ.

Dňa 26. augusta šli vyslanci k Rustanovi bašovi⁷, ktorý je sultánovým zaťom. A my všetci sme šli s nimi. Dostal do daru šesť vysokých sedmohradských pozlátených pohárov a v nich niekoľko zlatých florenov⁸, ale aj krásne, umelecky urobené hodiny.

Dňa 27. augusta šli dvaja vyslanci s pánom Jánom Mariom Malvezzim⁹ na sultánov dvor a pred nimi naši dvaja čaušovia s dvoma dragomanmi¹⁰ čiže tlmočníkmi. My sme šli za pánmí. Bolo nás desať a niesli sme desať veľkých, krásnych, pozlátených pohárov a každý z ich dvadsiatich sluhov dva pozlátené poháre, teda štyridsať pohárov, čo bolo dovedna päťdesiat pohárov, ktoré sme dali do daru sultánovi. Keď sme vchádzali, mohol nás azda sultán vidieť hore z izby, ale my sme ho nevideli. Pánov zaviedli ďalej už pešo do izby. Nás nechali na dvore pod akousi strechou, ktorá bola

³ *čauš* – (tur.) vojenská hodnosť

⁴ *Päťkostolie* – maďarské mesto Pécs

⁵ *piepor* – čierne korenie

⁶ *hospoda* – hostinec, bývanie

⁷ *Rustan basa* – Rustem Paša, ktorý sa oženil s dcérou Sulimana II. (1537).

⁸ *floren* – zlatý peniaz, dukát

⁹ *Ján Maria Malvezzi* – bolonský šľachtic, vyslaný Ferdinandom I. do Konštantínopola (1549) a väznený Sulimanom II. (1551–1553), ktorý zomrel v Komárne (1554).

¹⁰ *dragoman* – (arab.) tlmočník, sprievodca cudzincov

spredú otvorená ako stodola, odkiaľ sme mohli dovidieť na dvor. Videli sme z diaľky celý dvor, kde sedeli sultánovi dvorania a janičiari vo svojom rúchu. Hore i dolu boli pri stene drevené lavice, ako u nás. Prikázali nám sadnúť si. Prišiel pisár a pýtal sa, ako sa volajú vyslanci. Zaznamenal si ich mená. Išlo o tých vyslancov, ktorí postavili pred sultánovu tvár čaše alebo poháre, čo od nás prevzali a odniesli janičiari. Na dvore sme boli tri hodiny. Nezbadali sme nijakú vysokú, nádhernú budovu, ako by sme mali zvonku vidieť. Všade boli len nízke budovy. Pri východe z dvora pobežovali veľké húfy janičiarov, ako dobytok, ale aj čaušovia, ktorí požadujú všetky pocty, ako nehanební cigáni, hoci aj násilím, takže nikto nemôže vojsť do domu. Niektorým vznešenejším dvoranom sme dali do daru dva pozlátené poháre, iným sto zlatých florenov, ďalším dvoje hodín, ba aj tľmočníkovi Poliakovi pohár a floren.

Dňa 28. augusta asi o ôsmej hodine predpoludním sa sultán so svojím mladším synom Hangirom¹¹, so štyrmi bašami¹² z Konštantínopola a s celým dvoranstvom pobral k moru a tam sa so synom a bašami plavil na malej lodi cez Čierne more do iného ázijského kraja, ktorý je veľmi blízko, asi pol míle. Volá sa Trácky Bospor.

Vtedy sa sultán vybral do Ázie za inými vojskami, bojujúcimi proti Safimu¹³, kráľovi v Perzii, ktorého Turci prezývajú Kazil baša, Červený klobúk. Keď odišli a preplávali more, mali so sebou veľké delo. Chceli zimovať v Alepo¹⁴, ktoré sa ináč volá Chalep, to je skomolené Antiochia, nazývaná i Komagene. Nestojí za veľa a je vzdialená asi jeden deň cesty.

Stadiaľ sa mal sultán na jar vrátiť k iným vojskám, ktoré už rok bojovali proti Sofimu. Časť z nich bojovala predtým pred Jágrom¹⁵ v Uhorsku, ale roku 1553 prišla sem. Achmut baša bol ich kapitánom.

Dňa 29. augusta šli vyslanci z Konštantínopola k moru a na dvoch lodiach sa preplavili cez Bospor do Skutari k najvyššiemu bašovi Rustanovi. Úradne sa volá vezír. Od neho dostali vyslanci v sultánovom mene odpoveď. Rustan tu vybuďoval z nakradnutých a nespravodlivo nadobud-

¹¹ *Hangir* – Džihangir, najmladší syn Sulimana II. (zomr. 1553)

¹² *baša* – (tur.) paša, náčelník, vládca mesta alebo kraja

¹³ *Safí* – zo šiitskej dynastie Safiovcov, ktorá vládla v Perzii v r. 1501–1722.

¹⁴ *Alepo* – Aleppo, mesto v serozápadnej Sýrii

¹⁵ *Jáger* – uhorská pevnosť, ktorú obliehali Turci (1552).

nutých peňazí obrovské záhrady, domy a karavanseráj, ba i mešitu.

Dňa 5. septembra odo mňa vyslanci žiadali, ale aj vzali hodinky. Poslali ich a darovali ako dar Hajder bašovi¹⁶.

Dňa 8. septembra sme sa z prvého karavanserája presťahovali do iného karavanserája. Stál na Taug pazari¹⁷, to je na slepačom trhu, naproti vysokej kolumne čiže stĺpu, ktorý sa volá tigli taš¹⁸. Je to vztýčený kameň, ktorý dal postaviť grécky cisár. V blízkosti je teraz turecká mešita čiže kostol, ktorú dal vybudovať Ali baša¹⁹. Je pôvabná a nádherná a zhotovená z kvádrov a mramorových kameňov. Oproti nej postavil Ali baša veľký karavanseráj – pre spásu svojej duše. Slúži ako verejná hospoda pre cudzích pocestných, ale aj pre vojakov, ktorí vandrujú hore-dolu.

V Konštantínopole je veľa krčiem, kde sa šenkuje víno, ale nemôžu sa v nich ubytovať hostia a cudzinci. Víno šenkujú iba Gréci a Židia, ktorí sa veľmi handľujú. Turci nesmú šenkovať, ale tajne pijú veľa vína, najmä zajatci, vojaci a janičiari. Nájdeš ich vždy sedieť v skrytom kúte. Nesmú byť veru hluční, lebo baša by dal stĺcť hostinského i hostí a potrestal by ich i peňažitou pokutou. Už dal veľa janičiarov v meste usmrtiť bitkou.

Turci nejedávajú dobré veci: syr, chlieb, cesnak, cibuľu, reďkovky a veľa ovocia po celý rok. Zapíjajú to vodou. Väčšina národa jedáva pokrm z vývarovní, ktoré sú po celom meste.

Každodenným jedlom Turkov je čorba: zvara²⁰ alebo kaša z pšenice, šošovice, bôbu, fazule a podobne a v nej kúsok baraniny. Hovädzinu nemajú radi. Čorba z ryže je výborné jedlo. Sfarbujú ho na žltu šafranom a osladzujú cukrom.

Kto si môže dovoliť piť šerbet²¹, je pánom. Šerbet je voda pripravená a zmiešaná s cukrom alebo medom.

V Turecku nie je toľko kráv, žeby tam vedeli robiť maslo, ako v Uhorsku, Čechách a Nemecku. Na príčine sú pastviny, zväčša vypálené. Preto

¹⁶ *Hajder baša* – Chadim Hajder Paša, tretí vezír (1553), miestodržiteľ Hercegoviny (zomr. 1564)

¹⁷ *Taug pazar* – (tur. Slepačí trh), niekdajšie Fórum Constantini

¹⁸ *tigli taš* – tur. dükilü taš (vztýčený kameň), porfýrový stĺp, ktorý dal cisár Konštantín I. (306–337) previezť z Apollónovho chrámu v Ríme do Konštantínopola.

¹⁹ *Ali baša* – Ali Paša, veľkovezír (zomr. 1511)

²⁰ *zvara* – kyslá polievka

²¹ *šerbet* – osviežujúci nápoj

aj seno je drahé. Ale i Turci jedávajú mlieko, tvaroh a mľazgavý syr ako prasce, ale i solené mlieko, ktoré volajú jogurt.

Dňa 22. októbra sme videli neznáme zviera. Volá sa žirafa a po turecky surnapa. Je dlhá a vysoká ako menší kôň a má také rozštiepené paznechty ako jeleň. Zadné nohy má nižšie ako predné. Má dlhý, tenký krk a malú hlavu ako mladá srnka alebo laň. Chodí so vzpriamenou hlavou. Nosí ju vysoko, ako dlhú husársku kopiju čiže oštep. Nežerie zo zeme, ale žrádlo má položené vysoko. Je plavá a má biele pásiky, pekne rozvrhnuté ako na šachovnici. Celá je pokrytá srst'ou ako pekný kôň. Má krátky chvost, trochu huňatý ako zo saténu, dva malé špicaté rožky, jemnú malú tvár a celkom utešenú a milú postavu.

Videli sme aj dva mladé slony (tak ich volali strážcovia), ktoré sa bavili vo svojej stajni. Strážca najprv podržal pred slonom koženú loptu so zvončekom a slon mu ju niekoľko ráz chobotom vyrazil z ruky dohora. Keď mu dal loptu do chobota, držal ju pevne ako rukou a cengal zvončekom. Keď mu rozkázal, aby sa nám poklonil, urobil to. Keď hodil na zem pred neho palicu, zdvihol ju chobotom a vložil mu ju do ruky. Slon sa s palicou a loptou aj hral. Keď proti nemu strážca útočil palicou, odrážal útoky klami. Keď mu povedal „burra“²², začal hlasno revať, akoby dakto fúkal do veľkej pozauny. Po latinsky sa to nazýva „barritum“²³ a „bora“ je po turecky „trúba“.

(*Cestopisná a memoárová literatúra 16. – 18. storočia*. Eds. E. Brtáňová a T. Vráblová. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010, s. 30 – 34.)

²² *burra, bora* – tur. boru (rúra, trúba)

²³ *barritum* – (lat. *barritus*), ručanie slonov

12. MARTIN RAKOVSKÝ (1535 – 1579)

ajmä vďaka kompletnej edícii diela a dôkladným analýzám z pera prof. Miloslava Okála ho môžeme oprávnene zaraďovať azda aj na prvé miesto medzi slovenskými humanistickými básnikmi 16. storočia a vidieť v ňom autora skutočne európskeho formátu. Kým predchádzajúci dvaja vzdelanci boli mešťania, Rakovský pochádzal z vidieckej nižšej šľachty; narodil sa v Rakove v Turci približne roku 1535. Prešiel školami v Kremnici, Bardejove, Brašove a Wittenbergu, kde dosiahol r. 1558 gradus magistra umení. Ak by sme jeho štúdium v Bardejove situovali do rokov 1548-1552, zrejme sa tu stretol aj s Valentínom Ecchiom, ktorý bol r. 1551 mestským richtárom a trvale až do r. 1554 členom mestskej rady, no v živote školy sa už nijako intenzívnejšie neangažoval. Tam Rakovského formoval predovšetkým Leonard Stöckel, ktorý popri Filipovi Melanchtonovi bol jeho najobľúbenejším učiteľom; svedčí o tom aj epicédium, ktoré Martin Rakovský zložil a vydal r. 1560, teda v roku smrti L. Stöckela i F. Melanchtona.

(Škoviera, Daniel: Ecchius – Stöckel – Rakovský. In: *Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1998, s. 23.)

OPÍSANIE ČESKÉHO MESTA LOUN (*Descriptio urbis Lunae Boiemicae*, 1558)

Hoci väčšia časť zbierky je venovaná osláveniu Loun, a je teda opisného rázu, predsa v nej cítiť Rakovského – humanistu. Velebí antickú kultúru a vyzdvihuje jej význam. Pozná vplyv Feničanov a Grékov, vie, že Rimania a aj Taliani mnoho dlhujú Grékom za svoju literatúru. Pozná zmysel starovekých Grékov pre geografiu a historiografiu a vysoko vyzdvihuje školstvo v Alexandrii, hoci ináč ako kresťan odsudzuje školstvo akademikov, stoikov a pyrhonovcov, pretože vraj neučili nič určitého.

(Okál, Miroslav: *Život a dielo Martina Rakovského*. Martin : Matica slovenská, 1979, s. 167.)

Pokiaľ ide teda o miesto Rakovského oslavnej básne na Louny, možno sa prikloniť k názoru, že vznikla v kontakte s nemeckým a českým kultúrnohistorickým kontextom. V Čechách totiž v rovnakom období vznikli viaceré podobné básne, napr. Bohuslav z Hodějova – Praha, Šimon Enius – Olomouc, Bohuslav Hasištejnský – Karlove Vary, Juraj Tesák Mošovský – Černý Kostelec. Podľa už viackrát spomínanej Dany Martínkovej väčšina týchto básní vznikla v západných Čechách, teda v priestore, ktorý bol známy úzkymi kontaktmi so Saskom, v ktorom podobný typ poézie prekvital. Väčšina básní je aj napísaná akoby podľa jednotnej schémy a používa temer výhradne hexameter, resp. elegické distichon.

Okrem toho opisu Loun nám Martin Rakovský nezanechal inú podobnú báseň ospevujúcu mesto či dajakú konkrétnu lokalitu. Po príchode na Slovensko rozvinul svoje intelektuálne občiansko-politické úvahy, ktoré napríklad v básni typu opisu Loun mohol iba naznačiť. Ak si zmapujeme latinskú humanistickú literatúru na Slovensku v 16. či na prelome 16. a 17. storočia zistíme, že v nej nachádzame podobné typy opisu mesta.

(Tkáčiková, Eva: Rakovského opis mesta Loun. In: *Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku*, s. 64.)

Báseň
na oslavu českých Loun
napísaná
Martinom Rakovským
z Turca
(úryvok)

S pomocou rozličných múz mám osláviť preslávané mesto
Louny, čo s ostatnými česká ho objíma zem.
Rozhýb, Apolón,¹ deväť božstiev,² sídliacich v čistom
prameni svätom³ a prived' Helikon do mojich prs.
Bez teba nemôžem povedať nič ni krásne, ni milé;
len čo sa zjavíš, hneď pôvab prichádza do všetkých slov.

¹ *Apolón* – grécky boh umenia

² *deväť božstiev* – deväť múz

³ *v prameni svätom* – v Hippokrene na boiotskom vrchu Helikone, kde sa podľa gréckej mytológie zdržiavali múzy.

Aj ty, posvätný senát mesta, čo rozlohou nie je
veľké, no zaslúži chválu, pomoc mi poskytni tiež.
Na čo je bohatstvo tvoje a na čo ročné tie činy,
ak by ich nevyložila pôvabne niektorá z múz.
Znamená niečo byť známym, je k chvále, ak niekto t'a v šťastí
zveční, bo neznámy osud nadmieru nešťastný je.
Poskytni teda mojim veršom láskavo uši,
aby sa začatej práci dostalo od teba cti.

POLOHA

Takmer na samej západnej hranici českej je mesto,
kde sa otvára cesta tým, čo chcú do Míšeň⁴ ísť.
Podľa podoby Luny ho Lounami volajú ľudia,
pretože v piaty deň Luna máva tiež podobný tvar.
Obidva rožky im smerujú k severnej strane, no oblúk
krúži sa v opačnú stranu, ta, kde sa nachádza juh.
Od mora Herkulovho ich celé dve hodiny delia,
ku ktorým osem minút treba je krem toho dať.
O celých päťdesiat stupňov a ešte pol stupňa je odtiaľ
vzdialený treskúcim mrazom hrozivý severný pól.
Kruhový obvod mesta až šesťsto vytvára krokov;
celé je zavreté v hradbách, ktoré sa okolo pnú.
Materskú Prahu má tam, kde v zime vychádza slnko,
na západ, naopak, leží Žatec, to popredné z miest.
Z južnej strany zas hľadá na hradby Rakovníka;
do slávnych Litoměříc treba ti napravo ísť.
V čase, keď knieža Vojen⁵ žezlo nad Čechmi držal,
Vlasták so svojím bratom Sobešom vládarom bol
tam, kde žatecký kraj má široké pasienky svoje;
z dedín suseda korisť jeden i druhý si bral,
až raz s veľikou tlupou sem prišli, by odvedli lounských
sedliakov preč, keď tvrdý spánok im na očiach bol.

Pôvod
mesta

⁴ Míšeň – mesto v Nemecku

⁵ Vládu kniežaťa Vojena kladie Václav Hájek z Libočan do 9. stor. O príbehu pozri Hájkovu kroniku českú, I, 233 (vydanie V. Flajšhansa z roku 1918).

V tom čase Louny, čo teraz sú mocnou obhnané hradbou,
boli dedinou, ktorú chránil len príutený plot.
Nepriateľ dravý sem vtrhol, bo tma mu dávala nádej;
náhle života zbavil premnohých občanov Loun.
Krem toho v blízkej rieke utopil surový lupič
mladého Horáka, ktorý pánom tej dediny bol.
Knieža Vojen sa dozvedel o tom a aby toto
násilie neušlo trestu, na súd im rozkázal prísť.
Čo mali robiť? Súc vedomí svojho zločinu, radšej
v boji zahynúť chceli, ako ísť pred vládcov trón.
Z polí narýchlo zoženú vojsko a zhromaždia v meste,
zo strachu prvú hradbu vystavia okolo Loun.
Medzitým pošlú kráľovi dary aj s pokornou prosbou,
či by im nedal milosť, hoci ho urazil čin.
Zakiaľ Vojen im odpoveď chystal, tu sudička⁶ ľstivá
kniežaťu znenazdania prestrihla života niť.
Vlasták a Sobeš sa tešili z tohto šťastného konca,
z dediny zriadili mesto o veľkej sláve a cti.
Toto je pôvod mesta, ak možno povesti veriť,
odtiaľto vzalo svoj pôvod, šťastlivý počiatok svoj.
Odkiaľ však mám ti začať hovoriť o jeho chválach?
Aké pri takých veciach poradie zachovať mám?
O zbožných obradoch najprv? Či o stave konšelov v meste?
Alebo o sile ľudu? O počte občanstva Loun?
O miernom podnebí miesta, či o jeho zákonoch, mravoch?
O nivách, ktoré milé občanom niekedy sú?
Alebo o plodných vříškoch, čo dávajú Bakchove dary?⁷
O sadoch, akými sa pýšieval faiacký kráľ?⁸
O množstve remeselníkov, koľkých si potreba žiada?
Alebo o krásnych hradbách na peknej polohe Loun?
Toľko vecí sa predou mnou zdvíha, koľko je kvetov

⁶ *sudička* – bohyňa osudu

⁷ *Bakchove dary* – víno

⁸ *faiacký kráľ* – Alkinoos, známy z Homérovej Odysey. Jeho povestné sady sa opisujú v Odysei VII, 112 — 132.

na vrškoch Hybly,⁹ keď, Louny, na vaše prednosti zriem.
Nemohol by som o všetkých vravieť, i keby z troch hrdiel
hovoriť mal; je ťažké všetky tie prednosti riečiť.
Beda, ach, akému krušnému moru zveril som plachty!
Cudzia pochvala plodí nesmiernu závisť a hnev.
Hlodavá závisť vie často slovám odobrať pôvab;
hovoriť primnoho pravdu ona ver' bráni aj mne.

ÚRADY

Vážený konšelovia, vám najsamprv musím vzdať chválu;
bez vás by najhorším bolo všetko, čo dobré je dnes.
Keby ste vzdorných nekrotili, držiac sa práva,
keby ste nechceli dobrých na súde v ochranu brať,
na čo by boli dobré tie toľké prednosti lósu?
Práve z najlepších vecí nemilý chaos by bol.
Príčinou šťastného lósu sú totiž len prednosti mravné
ako aj tie, čo dobrá myseľ im dodala zrod.
Keď sa sem oznámi prípad, čo predmet jeho je sporný,
ihneď v úrade svojom zasadne posvätný zbor.
Cisársky richtár počúva bystro, čo konšeli vravia,
a ak treba, tak povie, čo myslí o veci sám.
Prvý sa k veci vyjadruje purkmister vždycky,
po ňom sa ujíma slova prímas, ten druhý má hlas.
Po ňom sa dvanásti konšelovia vyjadria k veci,
aby spôsobom správnym pravdivo rozhodli spor.
Každý z nich vykonáva funkciu purkmistra v obci,
každý má konzulskú hodnosť osem a dvadsať až dní.
V septembri každého roku prichádza od dvora kráľa
podkomorník a volí osobne tento náš zbor.
Ten istý počet ich vyvolia spravovať verejné veci,
na čele so svojím sudcom zasadá maličký zbor.
Od nich vždy záleží rozhodnutie právneho sporu,
s nimi stojí a padá žalobou stíhaný muž.

⁹ *Hybla* – mesto na Sicílii, oslavované antickými básnikmi pre svoje kvety a včely

Takíto občania sedeli kedysi v meste, čo vládlo
nad celým svetom,¹⁰ a právo dávali pre všetok ľud.
O veci verejné dbajú však ešte aj viacerí iní,
patrí im fiškus a vŕšky, Bakchov kde rodí sa mok.
Financi štyria sú na čele fišku a domových daní;
príjem a výdavky obce, toto tiež náleží im.
Rovnaký počet dozerá na vŕšky, rodiace víno
ako aj na všetky ceny, na medze, na pôdu Loun.
Krem toho každá skupina remeselníkov si volí
svojeho správcu a jemu podlieha celý ten cech.
Ako sa v tele, hoc iné je, dobre znášajú údy,
dokiaľ spoločné telo každý z nich udržať chce,¹¹
ako sa dobre spravuje vládnúcim rozumom vôľa,
ktorá zas riadi údy, patriace pod vôle moc,
takto sa znášajú občania v obci, keď navzájom plnia
povinnosti, ak v rukách viacej ich opraty má.
Viacerí vidia viac, muž jeden sa necení za nič;
Aristoridovým¹² zrakom pýši sa šťastlivý zbor.
Celé mesto sa ochotne riadi pokynmi svojho
kráľa a poslušnosťou snaží sa zapáčiť mu.
Sú to služby, čo nimi si získalo nemalé chvály,

OBYVATEĽSTVO

Ak by si všímal si ľudu, nuž je ho tu veľiké množstvo,
či už junákov jarých alebo starcov chceš zrieť.
Starcov na rady vhodných i junákov do boja súcich
môžeš tu nájsť; tí všetci ochotne splnia, čo chceš.
Ide ti o vážne veci? Tu nájdeš šedivých starcov,
na rady súcich, veď nájdeš umenie Pallady¹³ v nich.
Ak však radšej chceš žarty a sladké životné strasti

¹⁰ v meste, čo vládlo nad celým svetom – v Ríme

¹¹ Verše sú ohlasom Liviovho rozprávania o Meneniovi Agrippovi, ktorý rozprávkou o žalúdku a ostatnom tele prehovoril revoltujúcich plebejov k návratu do Ríma.

¹² *Aristorides* – meno vytvorené asi Rakovským na označenie človeka s vynikajúcim zrakom

¹³ *Pallas* – prímenie Atény, bohyně umenia

radšej chceš znášať, ak rád máš družného priateľstva kruh,
nájdeš tu mládež, čo pôjde s tebou s veselou tvárou,
nájdeš tu takých, čo s tebou budú chcieť zabíjať čas.
Nie sú tu iba tunajší ľudia, čo bývajú v rodných
domoch, lež sú tu aj takí, z rôznych čo prišli sem miest.
Česi i Nemci a tí, čo Srbsko dalo im meno,¹⁴
pracujú tu a tu si stavajú milý svoj dom.
Remeselníkov je toľko, koľko ich potreba žiada:
celé zástupy môže vytvoriť každučký cech.

REMESELNÍCI

Prvý zástavu nesie ten cech, čo zásobí mesto
mäsom; ten na prvom mieste žiada si uctený byt'.
Jatky jeho sú neprestaj teplé od krvi stáda,
ktoré získava z diaľných poľských a uhorských miest.
Po nich, a plným právom, sa dostáva najväčšej pocty,
bez sporu v celom meste na druhom mieste sú tí,
ktorí obilie drvia a pripravujú tak z neho
vhodný nápoj, keď varia čistý, sťa medový mok.
Po nich sťa tretí nesú čestnú zástavu tkáči
ako aj tí, čo robia prikrývky na krytie hláv.
Prví z nich tkaniny robia a látky z mäkušej vlny,
za ktoré občania naši hanbiť sa nemusia ver.
Druhí majú dost' plstených klobúkov, majú dost' vlny,
majú dost' farby a nachu, ktorý vie upútať zrak.
Cechu, čo z koží a súkna vie dobré obleky ušiť,
tomu sa v celom meste dostáva štvrtého z miest.
Ktorému po nich dať prednosť, to nemôžem povedať ľahko,
ten však, čo pracuje s ohňom, veľmi je početný cech
Títo hotovia strašné pušky a meče a zámky,
plamenným ohňom zvara železo horlivý cech.
Nechýbajú tu ševci, nie, môžeš vybrať si remeň
alebo irchu, z ktorej cítiť je majstrovstvo rúk.

¹⁴ čo Srbsko dalo im meno – Lužickí Srbi

Počet mlynárov môžeš doplniť pekárskym cechom,
od nich koláče máme, od nich je výborný chlieb.
Tesárov, hrnčiarov a tých, čo pracujú s drevom
pre rôzne potreby ľudí, v odbore každom je dost'.
Načo mám spomínať ľudí, čo pestujú polia a révu
v príslušnom čase, keď v poli práca im pod rukou vrie.
Kol'ké sú húfy mravcov, čo znášajú do svojho sídla
úlomky rôzne, keď takto káže im jesenný čas,
po celom hvozde sa rozliezajú v šíku, že vôkol
nenájdeš miesto, kde by si nevidel pracovať ich,
toľké zástupy vidíš po poli sem i tam chodiť
a, keď zapadá slnko, zaplňať priestory ciest.
No ani slávou ženského pohlavia nemožno zhádzať,
ktoré nijako chlapom zahanbiť nechce sa dať.
Sú tu i matky i nevesty ich i slobodné devy,
takže z nich môžu si muži niektorú za ženu vziať.
Ony sť'a ostrážité slimáky držia sa svojho
prahu a s umením veľkým spleťajú nejakú vec,
alebo pradú, tkajú a vreteno zvrátajú palcom,
dokonca vedia sť'a pavúk hodvábne nite tiež priať',
z ktorých robia si stužky tak jemné, že uniknú zraku,
vedia tiež krásne plátno pre svoju potrebu tkať.

MRAVY

Šaty až po samé kolená, dôstojné, občania nosia,
nie sú prestrihované, nieto v nich primnoho fald.
Nemajú vo zvyku mnoho utrácať na svoje šaty,
za bežnú cenu všetko šatstvo im dodáva trh.
Rozmarilá mládež však kratší nosieva odev,
ona tiež k zakrytiu tela nosieva pestrejší šat.
Matky a dcéry nekupujú si prílišne drahé
rúcha; tie nosia len také, ktoré sa zapáčiť chcú.
Vo vlasoch ženy nosia stužky len popretkávané
zlatom a niktorej žene náramok netlačí krk.
Zlatou sponou si málokto si len upína rúcho,

bohatšie predsa však nosia kol tela strieborný pás.
Nemenej mierne sú výdavky ľudu, keď vystrojí hody,
pretože hotoviť drahé pokrmy nie je tu zvyk.
Mäso keď uvaria v hrnci, hneď na dva ho rozdelia chody;
polievku dávajú najprv, mäso až potom sa je.
Dávajú k tomu buď kel, buď fazuľku náchylnú k vetrom,
ako posledné jedlo zvykol sa podávať syr.
Niekedy je sa aj chlieb, čo na uhlí pečú, no mäso
pečené na ražňoch zvykli jedine boháči jesť.
Najviacej jedál sa pripravuje – vec divná to – z hrachu;
varia ich na rôznych spôsoboch a nie sú, podľa mňa, zlé.
Pokrmy tieto zapíjajú pšeničným pivom,
jedine na hostinách víno si navykli piť.
Takéto jedlá a takéto nápoje používajú,
pravda, keď zostanú doma, cez svoj keď neprejdú prah.
Keď sa však niekedy na dáku hostinu navzájom pozvú,
vtedy na plné ústa všetko si doprajú jesť.
Vtedy vie vyprázdniť každý aj najväčšie poháre vína,
pričom si myslí, že len tak riadny sa ukáže chlap.
Neznajú nijakú mieru, kým celkom ich nezmôže víno,
kým im nevypovedia službu i nohy i reč.
Vtedy zvyknú sa hádať a vyvolávať aj bitky,
vtedy sa často im páči zavýskať „Ichuchú, hej!“
Takto to uprostred pohárov robí bezuzdná mládež,
ak sa však otcovia zídu, pijú len mierne, nie moc.
Ak si k prípitku jeden s druhým vymení pohár,
takéto pripitie pitím na dobré susedstvo zvu.
Bežnou vecou je tuná, že ľud vie litery čítať;
písmená písať brkom tuná vie žena i muž.

(*Martin Rakovský. Zbrané spisy. Z lat. orig. prel. Miloslav Okál. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1974, s. 95 – 101.*)

13. JÁN SAMBUCUS (1531 – 1584)

Narodil sa v rodine trnavského bohatého mešťana Petra Sambokyho, ktorý údajne prišiel do Trnavy zo severomaďarského Zsámbéku. Ani nie 11-ročný sa zapísal na univerzitu Bol typickým humanistom, študoval na univerzitách vo Viedni a vyše 20 rokov strávil na cestách za vzdelaním po európskych univerzitách – Lipsko, Ingolstadt, Štrasburg, Paríž, Bologna, Padova –, kde dosiahol tituly magistra slobodných umení a licenciáta medicíny. V Padove pôsobil aj ako vychovávateľ Juraja Bonu, synovca ostrihomskeho arcibiskupa Mikuláša Oláha, ktorý sídlil v Trnave. Prv ako sa na jar roku 1564 definitívne usadil vo Viedni, precestoval ešte takmer celé Taliansko a Nemecko až po Antverpy. Tieto cesty mu pomáhali upevňovať alebo nadväzovať vzťahy s významnými vzdelancami, vydávať svoje spisy a budovať svoju zbierku starožitných mincí, rukopisov a kníh. Objavil stovky listov antických kresťanských spisovateľov, časť Petroniovhov románu *Satyricon*, ako editor spracoval viacerých antických (Homér, Diogenes Laërtius, Plautus) aj humanistických autorov (Janus Pannonius, Antonio Bonfini). Od roku 1565 bol cisárskym historiografom, pôsobil aj na univerzite, vykonával lekársku prax, ale pre intrigy nepriateľov sa mu nepodarilo získať miesto prefekta cisárskej knižnice.

(*Latinský humanizmus*. Ed. D. Škoviera. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 389.)

TRI DIALÓGY O NAPODOBŇOVANÍ CICERONA OD PANÓNČANA JÁNA SAMBUKA Z TRNAVY (De imitatione Ciceroniana dialogi tres, 1561)

Pravou materinskou rečou humanistov bola latinčina a gréčtina, ich domovom bol antický svet. Aj Sambucus patrila k tým, ktorí reč ľudu predbežne nepokladali za schopnú dosiahnuť eleganciu Cicerónových

súvetí. Keď roku 1551 predniesol v Paríži reč o tom, že chlapci majú najprv poznať rečníkov a len potom básnikov, obrátil sa na poslucháčov s otázkou, či možno od neho očakávať správny rečnícky prejav, keď mu jazyk zatemnilo barbarstvo akejsi domácej reči. A neskôr v *Dialógoch o napodobňovaní Ciceróna* podrobne vysvetľuje, ako má jeho barbarský materinský jazyk (výslovne ho nemenuje) ďaleko ku kráse a ľahkosti latinčiny. Pre humanistu je aj problém národnej spolupatričnosti podriadený cieľom, ktoré si kladie ako vzdelanec.

(Vantuch, Anton: *Ján Sambucus. Život a dielo renesančného umelca*. Bratislava : Veda, 1975, s. 24.)

Prvý rozhovor: O existencii napodobňovania, o jeho dôvodoch a užitočnosti

I Úvod: Prosby Juraja Bonu

Juraj: Počas posledných mesiacov si nás oboznamoval s poučkami rečníckej teórie a na niektorých príkladoch si nám predviedol celú silu rečníckeho umenia i jeho prapodstatu. Svojím výkladom si v nás vzbudil túžbu po rečníctve a lásku k tomuto umeniu. Preto by som si želal, aby si sa teraz uvoľnil od zvyčajných prác a dožil si trocha prestávky kdesi v ústraní. Dúfam, že ti to nepadne ťažko. Viem, že si veľmi vážiš čas, no nádejam sa, že si ho nájdeš toľko, aby si mi pomohol znova a znova si uvedomovať, akou cestou išli slávni velikáni, menovite Ciceró, Démostenés, prípadne ďalší, keď dali do služieb verejnosti rečnícke umenie, ktoré azda aj sami vynášli alebo ktoré síce od niekoho prevzali, ale zušľachtili ho do takej miery, že ľudia ich pokladajú už nie za obyčajných smrteľníkov, ale za podobných bohom, nie iba za výrečných, ale za samo zosobnenie výrečnosti.

Sambucus: Je veru vhodné, že sa usiluješ oboznámiť s týmito otázkami. Okrem toho to robíš v pravej chvíli. Lebo doteraz som u teba mohol zaznamenať obidva predpoklady: aj nadanie, aj nevšednú usilovnosť. Okrem toho mám dojem, že som vám v predchádzajúcich dňoch predložil veľmi dobre premyslené základy tejto disciplíny, keď som svoj výklad o logike spojil s príkladmi z rečníkov. Ty však, Juraj, žiadaš čosi viac. Čosi, čo by si ani ty vzhľadom na svoj vek nevládal sledovať a predsta-

viť si, ba aj čosi viac, než čo by som ja bol schopný vysvetliť dosť jasne a ľahko. Aspoň nie hneď na tomto mieste. Veď si počul, aká skvelá vec je výrečnosť, ale zároveň aká je náročná, počul si, aká náročná je to téma, čo všetko si žiada, aj ako málo bolo tých, ktorí zožali chválu vďaka nej, a to nielen v období rozkvetu republiky, ale vôbec v priebehu všetkých storočí.

Juraj: Pravdaže. Ale ja som ešte nezabudol, čo si nám rozprával o Ciceronových knihách, ktoré venoval bratovi Quintovi,¹ o spise *Brutus* a podobných,² ale vstúpil som si to hlboko do pamäti. Ak to však nebudem nejakým spôsobom môcť vnímať aj pri čítaní prvotriednych rečníkov a ak nebudem vedieť to, čo je v nich skryté, vypátrať svojou vlastnou usilovnosťou i pomocou teórie, ako budem môcť tým velikánom blahoželať k dosiahnutým úspechom? Nielen to. Ako budem okrem toho prežívať radosť z ich napodobnenia a čoskoro aj radosť z vlastných plodov? Ak sa to nestane, potom veru nevidím, aký ošoh mi vôbec priniesla celá tá námaha, ktorú som nedávno vynaložil, keď som ťa počúval.

Sambucus: Máš pravdu. Rečnicke umenie sa naozaj nenarodilo tým, že sa narodili osobnosti, na ktoré ešte aj dnes hľadáme s mimoriadne veľkou úctou. Rečnicke umenie je výdobytkom učeného úsilia a dlho trvajúcich neúnavných prác. Ako vravíš, bez súťaživého poznania by to ani pre teba nebol plodne strávený čas. Ale to, čoho sa dožaduješ, je veľmi náročné a na dôvažok mienky aj tých najväčších učencov si tak zásadne protirečia, že sa dodnes nedospelo k definitívnemu stanovisku. Vyriečiť svoj úsudok o protichodných názoroch nemôžem a ani by som to nechcel. Preto ti budem nesmierne vďačný, ak ma zbavíš tejto starosti a svoj záujem preniesieš na iný predmet, dokiaľ túto vec voľakto nevyrieši s konečnou platnosťou. Ty sám si dobre zväž! Žiadaš si niečo, v čom preberajúc časť po časti nenájdeš nič, čo by sa nestretávalo s výčitkami, nič, čo by pri takej veľkej neujasnenosti hodnotiacich kritérií bolo od kritiky oslobodené.

Juraj: Nikdy by som ťa nevyzýval robiť niečo, čo pokladáš za protivné alebo riskantné. Často som však počul od teba v úzkom súkromí, že sa okolo otázky napodobňovania rozvírili nekonečné debaty a vystali rozbroje pre tých, ktorí chcú vynikať nad iných podobnosťou s Cicero-

¹ *Marcus Tullius Cicero* (106 – 43 pred Kr.) venoval svoj spis *O rečníkovi* svojmu bratovi.

² Spis *Brutus* – rozhovor venovaný dejinám rímskeho rečníctva

nom radšej než podobnosťou s druhými. Na jednej strane teda stoja tí, ktorí toho veľa získali od Cicerona vďaka svojmu naturelu i teoretickej príprave, preto si osobujú označenie *cicerónovci*. Predstavitelia druhého tábora kričia, že hentí si osvojili prázdny vzor a že sa iba otrocky ženú za cudzím. Napriek tomu nemám najmenšiu pochybnosť, že ak načrieš do schopností svojej mysle a do tých postrehov, čo sa ti za nemálo rokov zozbierali v pamäti, budeš v stave niektoré veci zopakovať a vyhovieť našej prosbe poľahky, s'aby tvoj spev bol určený výlučne nám. Vrávi sa, že pero je najlepším stvárňovateľom slovného prejavu a jeho učiteľom. Ak nám však názorne neukážeš, akým spôsobom ho zveľadíme, nenarábajúc ním ani úplne ľubovoľne, ani celkom otrocky, potom neviem, čo bude z mojej námahy minulých mesiacov, čo bude podľa tvojej mienky z celého tohto môjho úprimného nadšenia a ambícií?

II Súhlas s rozhovorom a jeho osnova

Sambucus: Hoci sa cítim, ako keď niekoho zaženú zo širého a voľného priestoru do tesného kúta, vyhoviem ti hneď v tejto chvíli, keďže si to tak želaš. Urobím to preto, lebo mi veľmi záleží na tvojom napredovaní v tejto oblasti. Urobím to však pod jednou podmienkou: Zapamätaj si všetko to, čo poviem, ale nelipni na tom tak, že by si sa za to naskutku išiel pobíť. Nie sú všetky tie veci nevyvrátiteľné, nie je to tak, že by to nemohlo v skutočnosti byť aj inak. Ak voľakomu zide na um čosi lepšie a on nás v čomsi poopraví, zmeňme svoj názor.

Skúsím teda predložiť, čo mi ponúka uvažovanie zo včerajšieho dňa. Aby sa však naša debata bezbreho netúlala, ale aby všetko malo hlavu a päť a aby mali pevnú osnovu otázky aj odpovede, zhrňme celú túto našu rozpravu do troch dialógov. Prvý sa bude zaoberať otázkou, či vôbec jestvuje napodobňovanie a či sa teda má skúmať, a ďalej, či je napodobňovanie potrebné a užitočné. Pravda, nebudem to rozoberať do najmenších podrobností čiže v duchu podmienok, aké sa vytyčujú v druhej verzii *Analytik*.³ Náš druhý dialóg bude definovať žánre: o aké ide a koľko ich je; okrem toho vymedzí, ktorému žánru predovšetkým treba pri napodobňovaní venovať svoje sily. Záverečný dialóg ukáže, akým spôsobom

³ Sambucus mal asi na mysli Aristotelove *Analytika* označované ako druhé.

si treba rozvrhnúť prácu v súťaži so vzormi, aby naše úsilie nebolo neracionálne, a akým spôsobom ho treba usmerňovať; urobíme to v úspornej skratke, lebo príklady zaznamenávame deň čo deň. Ak budeš cítiť dajakú nejednoznačnosť v ktoromkoľvek z vytýčených bodov, bez zábran ma preruš a spýtaj sa. Ja ti hneď odpoviem aspoň improvizovane, zakiaľ sa z precíznejšieho uvažovania a zo štúdia v zátiší knižnice nezrodí voľačo lepšie.

Juraj: Predpisovať spôsob je tvojou vecou. Veď ja by som mohol svojou nevedomosťou vniesť do veci viacej pochybností, než koľko tvrdení by si ty azda vládol podoprieť svojou vzdelanosťou. Teraz však budem konať takto a nebudem sa báť. Ak teda niečo vôbec nepochopím alebo to budem chápať inak, s plnou dôverou ťa preruším. Dávam teda prvú otázku: Jestvuje také napodobňovanie, pomocou ktorého a ktorého zásadami sa stačí dať viesť, aby sme vedeli čo najvernejšie sprítomniť nielen Cicerona, ale vôbec akékoľvek iné rozumom vnímané umenia?

III Napodobňovanie jestvuje, príkladom je výtvarné umenie

Sambucus: Príroda je matkou všetkého. Ona sa podujíma na všetko možné a završuje to, ona udeľuje všetkým veciam primeranú a vhodnú rozmanitosť. V tomto príroda tak utešene hýri, že sa občas môže zdať, že súťaží sama so sebou. Niektoré svoje diela tvorí zavše ako keby s väčšou horlivosťou a dôkladnosťou a potom ich ešte ďalej cibrí, iné zasa vybavuje menej starostlivo a tvorí ich ako mdlé a nepodarkové, takže im často voľačo chýba a vyzerajú ako nepotrebné. Tento jav je zrejmý nielen v ríši rastlín, ktoré sa rodia zo zeme a predierajú sa na svetlo zo skrytosti, ale aj vo všetkom ostatnom vrátane živých bytostí, ktorým bol odopretý dar rozumu, ba týka sa aj kvality výrečnosti, ktorú ty tak chváliš a po nej túžiš. Výrečnosť je totiž taká rozsiahla, tak rôznosmerne sa rozbieha a rozosieva po nadaných mysliach! Preto aj v tom akiste najvýznamnejšom dare, ktorým nás príroda oddelila od ostatného živého sveta, sa objavuje toľko odlišností, koľko vidno hláv a koľko je mienok o tom, čo je vkusné.

Hoci uvedená pestrosť a odstupňovanie navonok prináša aj určité záporny a ťažkosti, jednako nás zároveň v nemalej miere pozýva k štúdiu, stimulujúc ľudí k odmene, ktorou sa má stať večná pamiatka a uznanie

budúcich generácií. Samozrejme, keby v každom jednotlivci bolo všetko v rovnakom stupni dokonalosti vrátane najvyššieho stupňa krásy rečového prejavu alebo iných vecí, potom by pre naše úsilia a námahy už neostával nijaký ďalší stupeň. Takáto rovnakosť by zo samej podstaty vecí prinášala nemálo výhod.

To po prvé. Okrem toho je tu ďalšia skutočnosť. Ak v dielach, ktoré sú výsledkom práce rúk, tvoriví umelci neraz kráčajú v šľapajach iných tvorcov, prečo by to isté nemalo platiť pre iné diela? Prečo by sme nemali aj v nich usmerňovať vrodenu túžbu po súťaživosti, držiac sa navyše zásad umenia? Veď teraz vládne taký chaos ohľadne schopností reči nám darovaných Bohom i nemúdry rozvrat vo veciach vkusu, ktorý nie je zdravý! Nuž týmto činom nielenže budeme smerovať k tomu, čo chceme, ale tento cieľ takmer dosiahneme.

Už od prírody sme všetci takí, že cudzie diela, ktoré pokladáme za hodné úctivého obdivu a za spracované s výnimočným vkusom, pokojne a bez váhania odporúčame, ba rovnaké diela usilovne a ochotne reprodukuje – samozrejme, za podmienky, že myseľ sústavným pozorovaním vie vydedukovať črty podobnosti, ktorej sa prispôsobí. Aj keď teda sotva bude mať ten či onen všetky vrodené predpoklady, jednako to s ním dopadne tak, ako to dopadlo s oným vidiečanom, ktorý típol hrôzou nad svojou špatnosťou. V predstavách si ten vidiečan vysníval potomstvo telesne mimoriadne pôvabné i duševne obdarené a naozaj dostal deti oveľa krajšie, ako bol on sám. Takto aj my pre seba získavajme svojskosť druhých svojou usilovnosťou a pravidelnosťou nepoznajúc prestávky.

IV Naša nedokonalosť je dôsledkom prvotného hriechu

Juraj: Nebolo by však lepšie, keby sme si ušetrili námahu, a teda všetci by si osvojili ten istý vynikajúci štýl a toho sa pokojne držali? Aspoň pokiaľ ide o mňa, ja by som to Prírode dovolil, ba priam by som jej bol za to vďačný, keby som smel vlastniť výrečnosť onoho velikána, ktorého výbornosť natoľko uchvátila, a keby ma to nestálo toľko krížom-krážom vyrušujúcich nepríjemností, ale jednoducho by som dosiahol postavenie rovné Ciceronovi. Vidím však, že v hrubých a špinavých prácach sa to takisto nezaobíde bez neprespaných nocí a osvojovania príkladov.

Sambucus: Na môj veru! To, čo vravíš, by si človek rád želan. Nepamä-

táš však na to, že ono univerzálne a osudné poblúdenie nám skrylo aj túto časť blaženosti. Lebo Boh, dobrotivý Stvoriteľ všetkého, nás ustrojil týmto spôsobom a v tej prirodzenosti ešte pred previnením, ktoré nás dosiaľ sputnáva, pred prečinom, ktorý sme spáchali pri rajskom Strome obsypanom plodmi každej vedy. Okrem toho svetla nás vystrojil aj duchom, aby sme – nepociťujúc nijaký nedostatok či ohrozenie existencie – rovnako všetky dary vrátane spomenutej vedy a vôbec všetky vedomosti používali bez obmedzenia na jeho slávu my, ktorých zhromaždil na to, aby sme ho obdivovali a stali sa jeho poslami.

Kiežby boli tí, ktorých chcel mať Boh ako prvých ľudí, preukázali voči nemu náležitú poslušnosť predovšetkým v záujme vlastnej spásy, ale aj v záujme nášho šťastia vôbec! Kiežby nás Adam vo svojej ústretovosti voči manželke a vo vidine a túžbe môcť toho poznať čo najviac nebol zvrhol do tohto života v slepote, tak priepastne odlišného od života v prvotnej blaženosti! Veď v stave blaženosti by sme všetci – ak slobodno svetské veci miešať s posvätnými – pekne prekvitali a stáli by sme na podobnej úrovni ako Cicero či Démostenés, ba v mnohých ohľadoch by sme ich ešte predstihovali. Naplno by sa rozvíjali tie isté štúdiá, tie isté úsilia, a všetci by v nich vynikali.

Teraz je však situácia celkom opačná. Preto na svete nenájdeš, ak by si akokoľvek hľadal, nič absolútne dokonalé. Darmo by si dúfal, že natrafíš na množstvo príkladov dokonalosti trebárs aj v hrdinských činoch. Dôsledok je ten, že my už ledva zachycujeme zárodky a stopy tých vecí, ktorých komplexné poznanie sme ako ľudia vyniesli so svetom svojho prvého dňa, čerpajúc ho nie až z počutia, nie z vnímania, ale ako znalosť čerpanú priamo zo svojej prirodzenosti, čo bola zároveň s nami stvorená. No aj tak ich zachycujeme iba v ich základných črtách, keď ich zbadáme, čo nás stojí veľa potu, alebo na ne narážame. Tak to teda s nami nakoniec dopadlo.

Napriek tomu, nech po tomto odlúčení ostala v dušiach hocaká stopa, hocako malý ohník, vonkoncom neslobodno nedbať oň. Naopak, treba ten ohník rozdúchávať usilovnosťou a štúdiom, treba ho dvíhať k náuke o najkrajších veciach, aby sme vďaka určitej podobnosti vo veľkých veciach obsiahli estetický rozmer ľudského života. Na prvom mieste sústredíme svoju kresťanskú pamäť na Najvyššieho, na Boha, lebo jeho

dobrodeniu a ochote odpustiť trest vd'ačíme za to, že si zachováme aspoň toto málo. Buďme mu vd'ační aj v takomto prípade, ak by sme v tomto neduživom tvarovaní ducha nedosiahli najvyššie méty.

(*Latinský humanizmus*. Ed. D. Škoviera. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 392 – 398.)

14. TORQUATO TASSO (1544 – 1595)

ladý Tasso (říkali mu „Tassino“ a ta přezdívka má v italštině komický přízvuk: „tasso“ znamená „jezevec“ a „tassino“ je „jezeveček“) následuje roku 1562 svého učitele Signoria do Boloně, pak přijímá pozvání svého přítele z padovských studií a pozdějšího kardinála Scipiona Gonzagy, zakladatele padovské Akademie degli Etereí, stává sa jejím členem, publikuje v jejich sbornících první lyriku a žije střídavě mezi Padovou a Mantovou. Z roku 1564 jsou milostné verše na Lauru Peperarovou. 1565 končí Tasso studia a vstupuje do služeb kardinála Luigiho d'Este, kterému věnoval „Rinalda“.

Od té doby nadlouho zůstávají Tassovy osudy spojeny s Ferrarou, s výjimkou krátkého pobytu na dvoře Karla IX. ve Francii roku 1571. V té době už Tasso dokončil prvních osm zpěvů „Jeruzaléme“. Roku 1572 se stal dvořanem ve službách ferrarského vévody Alfonse II. d'Este (vládl 1559 – 1597), za značný plat a bez přesně vymezených povinností: Alfons ho později, v dosti paradoxním střídání povolání, jmenoval napřed „lektorem geometrie“ (1575) a pak vévodským historiografem (1576). Umění a reprezentace milovný vévoda vedl okázalejší dvůr než všichni jeho předchůdci a pro Tassa nastává nakrátko nejšťastnější období jeho života.

(Pokorný, Jaroslav: Historie a sen příběhu a života. In: *Torquato Tasso: Osvobozený Jeruzalém ve vyprávění a výběru Alfreda Giulianiho*. Praha : Odeon, 1980, s. XIII.)

OSLOBODENÝ JERUZALEM (Gerusalemme liberata, 1580)

Vydání „Osvobozeného Jeruzaléma“ vyprovokovalo největší literární polemiku druhé poloviny šestnáctého století. Je spjata s činností florentské Accademia della Crusca, založené v té době jazykovými i estetickými brusiči, jejichž činnost po staletích označí De Sanctis za „Trident-

ský koncil našeho jazyka“. Konflikt vyprovokoval roku 1584 Camillo Pelegrino traktátem, v němž srovnával Ariostova „Zuřivého Rolanda“ a Tassův „Osvobozený Jeruzalém“ a přiřkl prvenství Tassovi. Do polemiky vytáhli akademici a především Leonardo Salviati, už roku 1564 autor traktátu prokazujícího, že florenští autoři jsou autorům všech ostatních jazyků zdaleka nadřazení („jazyky“ zde rozuměj i v rámci rozdrobené Itálie, kde existovala tehdy už četná literatura v dialektech, považovaných tehdejšími autory za „jazyky“; přitom Ariosto nebyl Toskánec a naopak za jeho života se ozvaly ze strany Toskánců výtky proti jeho jazykové čistotě). Terčem útoku z roku 1585 se stal nejen Torquato, ale i Bernardo Tasso se svým „Amadisem“. Akademici vytykali Tassovi prohřešky proti kanonizované toskánštině, proti jazyku Dantovu, Petrarkovu a Boccacciovu; nedostatky v kompozici díla, příliš rozvinuté epizody, prohřešující se proti aristotelovskému požadavku dějové jednoty. A vyzdvihovali Ariosta, protože děj jeho eposu byl dílem básnické invence, kdežto Tasso imitoval vyprávění kroniky. Tasso téhož roku odpověděl „Apologií na obranu Osvobozeného Jeruzalema“. Polemika nepřekročila rámeček tradičních aristotelovských – nadto pedantsky zkreslených – pojetí básnictví. Na Tassa měla neblahý vliv; předělával pak „Jeruzalém“, aby se přiblížil konvečním ideálům. Akademici vyřešili spor po svém tím, že ve svém normativním slovníku itaštiny ještě dodatečně roku 1612 Tassovu tvorbu pomínuli.

(Pokorný, Jaroslav: Historie a sen příběhu a života. In: c. d., s. XVI – XVII.)

Druhá epizoda

Moslimy hrání kouzelníci, válečníci i diplomati

Křižácké vojsko se dalo na pochod podél pobřeží a směřuje z Tortosy do Tripolisu v Sýrii a na Bejrút. Jsme zvědaví, jak se na ně připravují moslimové a mágové, jejich spojenci, a skokem předstihneme vojsko do Jeruzaléma. Nad nahé pahorky, které je obklopují, strmí svaté město jako hrozná přirozená pevnost, navíc obehnaná hradbami a chráněná baštami a valy. Na východě se táhnou podél opevnění příkré srázy. Na jihu terén rovněž prudce spadá do údolí Gehenny. Na západě se táhne jiné hluboké údolí a z hradeb tam vyčnívá mohutná citadela: Davidova věž. Zaútočit

by se snad dalo jenom od jihozápadu od hory Zión a po méně srázné severní straně. Ve městě se pečlivě přichystali na dlouhé obléhání. Král Aladín, svárlivý a bázlivý stařec, rozmístil na strategické body hradeb své arabské a sudánské oddíly a dal zesílit severní opevnění: kolem věží rozvěsili pytle s bavlnou a se senem, aby tlumily dopad obléhacích strojů. Jeruzalému spěchají na pomoc nezkratní bojovníci, jako je Klorinda, Argant a Soliman, včetně mocného mága Ismena a veškerého osazenstva pekel. Jenže Aladín to ještě neví a šílí strachy. Nebojí se blížícího nepřátelského vojska, nýbrž i křesťanských obyvatel Jeruzaléma a představuje si, že třebas bezbranní by mu mohli klást zákeřné nástrahy a osnovat zradu.

Na dvou pahorcích Jeruzalem leží,
nestejně výšky, čelo k čelu tu je.
Jejich středem údolí v dálku běží
a první horu s druhou odděluje.
Svah ze tří stran je přístupný jen stěží,
po čtvrté neví krok, že vystupuje.
Vysoké hradby nejvíc brání však
tu rovnou část, k níž vane severák.

Jsou v městě místa, kde se uchovává
dešťová voda, zdroj i pramen stálý.
Venku je kraj však holý, žádná tráva,
potok či zřídla, z nichž se voda valí.
Není jej vidět kvést a nepopřává
strom záštitu, když žhavé leto pálí.
Teprve v dálce šesti mílů les
hrůzných stínů činí, temný, do nebes.

Z oné strany, kde den plá v ranním svitu,
vznešené vlny Jordánu se valí,
ze západu písčité břehy v třípytu
Středozevního moře město halí,
na sever Bét'hél, oltář vztyčili tu

pro zlaté tele, potom, v mírné dáli
Samarie; na jih v dešti a hřmění
Betlém, poctěný božským narozením.

Aladín ale, ač je novým králem
té říše, žije v stálých obavách.
Surový kdysi, zralým věkem ale
zmírnil se přece krutý ducha vzmach.
Plán křížáků vyzvěděl nenadále:
útokem změnit hradby města v prach.
Tu k staré bázni nový strach se pojí,
Jak nepřítel, tak poddaných se bojí.

Ve městě totiž má smíšený lid,
protivné víry, jež se smířit nedá:
část slabší, menší, v Kristu má svůj štít,
velká a silná věří v Mohameda,
Když dobyl Zión, rychle upevnit
chce svojí vládu, zátěž z beder zvedá
svým pohanům a co lid poddaný
obtěží berní bědné křesťany.

To pomyšlení krutost pradávnou,
jež mnoha lety ochablá už spala,
oživuje a činí divokou,
že žíznivější po krvi se stala.
Ta činí léto zmíjí znovu zlou,
ač v zimním mrazu neškodná se zdála,
tak lev, byť zkrocen, znovu vzbudí svou
– je-li drážděn – zuřivost vrozenou.

„Vidím“, pravil, „z radosti, která tu je,
jakou mám sběh v tom davu poddaných,
obecná škoda jí jen k užitku je,
kde druzí pláčou, tam si tropí smích.

Snad nástrahy a zradu nyní kuje,
chystá můj pád v zlotřilých plánech svých
a v spolku s ním pro nepřátelský lid
chce v noci tajně brány otevřít.

To zhatím však! Předejdu nevěřící,
ukojím pomstu, zchladím žáhu svou!
Pobiji je, zdrtím je, trestající,
v lůně matek i děti zahynou.
Domy i chrámy ohněm šlehající
jak hranice jim mrtvé sežehnou
a věren slibu, nad tím hrobem jim
oběti z kněží nejdřív učiním.“

Tak neblahý v svém srdci uvažuje,
leč nevyplní svoje podlé plány.
Ne soucit však od činu odrazuje,
jen zbabělost mu ve vraždění brání.
Jestli jej bázeň k vzteku popichuje,
zpět strhává strach, hůře ovládaný:
zavřít si cestu k dohodě se bojí
a nechce dráždit soka k zlému boji.

Ukrotí tedy chorobný svůj vztek,
jinde však hledá, jak mu průchod dát,
vně města boří každý příbytek,
úrodným rolím dává ohněm vzplát,
místa není, kde spouště by se zřek,
kde Frank by mohl žít či přebývat.
V řekách i zřídlech vodu zakaluje
a čisté vlny jedem otravuje.

Obezřelý i v krutém rozvášnění
Jeruzalém se zabezpečit chystá.
Ze tří stran čněla silná opevnění,

jen na severu byla méně jistá.
Sotva však pojal první podezření,
vysokým valem zpevnil ona místa
a shromáždil tam množství lidu svého
jak námezdného, tak i poddaného.

*(Torquato Tasso: Osvobozený Jeruzalém ve vyprávění a výběru Alfreda
Giulianiho. Prel. J. Pokorný. Praha : Odeon, 1980, s. 19 – 24.)*

15. MICHAL DE MONTAIGNE (1533 – 1592)

Roku 1570, desať rokov od začiatku náboženských vojen, ktoré sa už dávno boli zmenili na chaotický boj všetkých proti všetkým, na besniace more vášní, nenávisti a pomsty, vzdal sa 38-ročný radca Kráľovského súdu Michel Montaigne svojho úradu a utiahol sa do rodného kaštieľa, aby sa venoval len Múzam, „užíval na prsiach učených panien plody vzdelanosti“ a v pokoji uvažoval o tom, čo je človek, ľudský rozum, spoločnosť a svet. Netajil sa pritom zámerom spustiť hrubú oponu medzi vlnobitie sveta a svoju myšlienku, ktorú chcel uvítať ako milého, nikým a ničím nerušeného hosťa. Len ňou, teda len sebou sa chcel zapodievať, len o sebe hovoriť a len pre seba, nehľadajúc iný liek na ľudské rany ako sebazpoznanie.

(Vantuch, Anton: Montaigne, človek a filozof. In: Michel de Montaigne: *Eseje*. Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 2007, s. 271.)

ESEJE (Essais, 1580)

Útvar „eseje“ razil on sám a rozumel jím to, čemu jinak říká „conférence“, a to slovo zase ovšem neznamená „přednášku“, nýbrž *rozpravku*, svobodnou, neličenou, nenucenou rozpravku, během níž je myšlenka svou vlastní paní, prochází se, těká, zastavuje se a ohlíží, vrací se, dává se směrem náhlého zajímavého nápadu, odbočí k němu a rozvíjí ho, dokud ho nevyčerpá, opět se vrátí, klidná, nerozčilená, nepatetická, usměvavá a často ironická, nikdy neunavená a neznechucená a celkem lhostejná k tomu, vyčerpá-li látku nebo téma či nikoliv.

Nikdy se v literatuře nevyskytlo nic méně pedantského; méně řečnického a rétorického; méně profesionálního; tedy méně logicky komponovaného; méně logicky zacíleného k určitému výsledku; méně řízeného úmyslem důkazu, zaujetím, předsudkem. Montaignův esej je prostě беседа se čtenářem, záležitost čistě soukromá a čestně přátelská. Montaigne svět nepořádá, prochází se jím, a svěžest procházky nevyklučuje pronika-

vost a hĺoubku myšlení. Źe často nejmenší vánek větru stačí svést myšlení s přímé cesty? Jak šťastně umí pak myšlenka bloudit!

(Černý, Václav: Montaigne, Michel de. In: Černý, Václav: *Studie ze starší světové literatury*. Praha : Mladá fronta, 1969, s. 46.)

Druhý zväzok

Kapitola X

O knihách

Vôbec nepochybujem o tom, že mi často príde hovoriť o veciach, ktoré majstri z povolania spracovali lepšie a vecnejšie. Źe ide len o ukážku mojich prirodzených schopností, ale vonkoncom nie získaných; a kto ma usvedčí z nevedomosti, nič tým proti mne nezmôže, lebo sotva sa budem za svoje úvahy zodpovedať druhému, veď ani ten sa za svoje mne nezodpovedá; ani ja s nimi nie som spokojný. Kto hľadá vedu, nech kupuje tam, kde majú: u mňa ju môžete najmenej hľadať. Sú to moje fantázie, ktorými sa neusilujem viesť k poznaniu vecí, ale k poznaniu seba: možno aj veci budem raz poznať, alebo mi boli známe kedysi, ak ma osud zanesol na miesta, kde ich vysvetlili. Ale teraz sa už nepamätám.

Aj keď dost čítavam, zapamätať si neviem nič.

Nedávam vám preto nijakú istotu, len vás oboznamujem, pokiaľ v daný čas moja znalosť pokročila. Nezdržujte sa obsahom, pozerajte na spôsob, akým o veci hovorím.

Pri mojich citátoch si všimnite, či som si vybral tak, aby som svoje slová zvýraznil. Dám totiž hovoriť druhým, keď to sám neviem dobre povedať, či už zato, že môj jazyk je slabý, alebo, že mám slabý rozum. Nerátam citáty, vážim ich. A keby som sa chcel chváliť ich počtom, mal by som ich dvakrát viac...

Rád by som si osvojil dokonalú znalosť vecí, no s cenou, ktorú treba platiť, nemôžem súhlasiť. Mojm úmyslom je tráviť zvyšok života v pokoji, nie v hrdlačine. Nejestvuje nič, prečo by som si lámal hlavu, ani pre vedu, nech je jej cena akákoľvek veľká. V knihách hľadám len početnú zábavu a potešenie; lebo keď študujem, hľadám iba poznatky o sebapoznání a poučenie, ako dobre zomrieť a dobre žiť. (...)

Keď pri čítaní natrafím na nejakú prekážku, obhrýzať nechty si preto nebudem; dvakrát či trikrát na ňu zaútočím a nechám ju tak.

Keby som sa pred ňou usadil, stratil by som sa v nej a stratil by som aj čas; mám impulzívneho ducha. Čo nevidím pri prvom útoku, vidím ešte menej, keď sa zatnem. Darí sa mi, len keď mám dobrú náladu; vytrvalosť a priveľmi pevné sústredenie mi úsudok oslní, rozosmúti a unaví. Zrak sa v ňom stratí a rozptýli. Musím ho stiahnuť a púšťať sa do čítania znova, nárazovo: keď chcete posúdiť lesk jemného červeného súkna, musíte ho prebehnúť zrakom z rozličných strán, bez prípravy a niekoľkokrát.

Ak ma kniha hnevá, vezmem inú; no robím to len vo chvíľach, keď sa mi zunovala záhaľka. Súčasné knihy veľmi nečítam; staroveké sa mi vidia obsahom bohatšie a silnejšie; ani grécke nie, lebo môj rozum sa nevie vypäť k takej námahe ako za detských a učňovských rokov.

Spomedzi kníh čisto zábavných spomeniem z moderných Boccacciov Dekameron, Rabelaisa a Bozky od Jeana Seconda¹, ak aj ony patria do kategórie zábavných. Poiaľ ide o Amadisa² a diela toho druhu, tie mi nestáli za námahu ani v detstve. Poviem ešte toľko, smelo, alebo možno nerozvážne, že moju starú, ťažkopádnu dušu nepoteší už ani Ariosto, ba ani dobrák Ovídius: jeho ľahkosť a vynachádzavosť, ktoré ma kedysi očarili, ma teraz ťažko na chvíľku upútajú.

Slobodne vyslovujem svoju mienku o všetkom možnom, aj o tom, čo práve presahuje moje znalosti a na čo sa necítim povolaný. Čo o tom poviem, má určiť mieru môjho zraku, nie mieru veci (...).

V poézii sa mi vždy videlo, že Vergílius, Lucretius, Catullus a Horatius držia s veľkým náskokom prvé miesto: najmä však Vergílius v Georgikách, ktoré pokladám za najdokonalejšie básnické dielo; v porovnaní s ním ľahko spoznáme, že v Aeneide sú miesta, ktoré by bol autor ešte prečesal, keby mu bol ostal čas. Najdokonalejšia sa mi zdá piata kniha Aeneidy. Mám rád aj Lucana³ a čítavam ho s potešením; nie tak pre jeho štýl, ako pre vlastnú hodnotu a pre pravdivosť jeho názorov a postrehov. Pokiaľ ide o dobráka Terentia, o útlocit a milotu latinčiny, zázračne vystihuje duševné hnutie a stav našich mravov; naše činy ma k nemu ustavične

¹ J. Everaerts, zvaný Second (1511 – 1536), Holanďan, azda najväčší latinský básnik XVI. storočia.

² Staré veršované dvorské romány, resp. hrdinské piesne, ktoré sa vydávali v XVI. storočí. Oblíbené čítanie dona Quijota.

³ Marcus Annaeus Lucanus (39 – 65), básnik z hispánskej Kordóby, autor eposu Pharsalia.

vracajú. Kedykoľvek ho čítam, vždy v ňom objavím novú krásu a pôvab. Vergíliovi súčasníci sa ponosovali, že niektorí s ním porovnávajú Lucretia. Som tej mienky, že ich naozaj nemožno rovnocenne porovnať; no mám čo robiť, aby som sa utvrdil v tom presvedčení, keď ma u Lucretia zaujme niektoré krásne miesto. Ak ich také porovnanie hnevalo, čo by povedali o barbarskej hlúposti a tuposti tých, čo s ním za našich čias porovnávajú Ariosta? A čo by povedal sám Ariosto?

O, storočie pochabé a tupé!

(Catullus, XLIII, 8)

Nazdávam sa, že starovekí spisovatelia sa ešte väčšmi museli ponosovať na tých, ktorí stavali Flauta po bok Terentiovi (podľa toho sa skôr pozná urodzený človek), ako na tých, ktorí stavali Lucretia vedľa Vergíliu. (...)

A druhé poučenie, kde sa k potešeniu skôr druží osov, kde sa učím ovládať náladovosť a svoje stavy, beriem z autorov, ako Plutarchos, odkedy je Francúz⁴, a Seneca. Obaja poskytujú človeku môjho založenia to pozoruhodné pohodlie, že poučenie, ktoré v nich hľadám, netvorí systém a nevyžaduje teda dlhotrvajúcu námahu, ktorej ja nie som schopný. Také sú Plutarchove *Drobné spisy* a Senecove *Listy*, najkrajšia aj najužitočnejšia časť jeho spisov.

Pokiaľ ide o Ciceróna, môjmu zámeru vyhovujú najmä jeho diela o morálnej filozofii. No ak mám otvorene povedať pravdu (keď raz človek prekročil hradby nehanblivosti, niet už preňho uzdy), jeho spôsob písania sa mi vidí nudný a na jedno kopyto. Totiž jeho úvody, definície, odseky, etymológie zaberú väčšiu časť diela, to zaujímavé a nové sa topí v prípravách. Keď ho vydržím čítať hodinu, čo je pre mňa veľa a roz-pamätúvam sa, aké zdravé jadro a podstatu som z neho vyťažil, zväčša nachádzam len dym: ešte vždy totiž nedospel k argumentom týkajúcim sa jeho zámeru a k dôvodu a jadrú problému, o ktorý mi ide. Pre mňa, keďže sa usilujem stať sa múdrejším, nie učenejším alebo výrečnejším, nie sú také logické, aristotelovské usporiadania vhodné: chcem, aby začal posledným bodom; viem dosť o tom, čo je smrť a rozkoš; nech ma neunúva

⁴ Plutarchove Životopisy preložil Amyot r. 1559 a Moralia r. 1572. Montaigne jeho preklady cituje nie menej ako 500-krát.

podrobným rozoberaním: hľadám výsledné dobré a pádne dôvody, ktoré ma poučia, ako sa správať. Ani gramatické subtilnosti, ani dômyselné hromadenie slov a dôvodení nepomôžu; chcem úvahu, zameranú priamo na koreň pochybnosti: no on chodí okolo horúcej kaše (...). Všeobecne žiadam od kníh, aby vychádzali z učenosti; nie aby k nej viedli.

(Montaigne, Michel de: *Eseje*. Vybral a preložil A. Vantuch. Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 2007, s. 96 – 98.)

16. VAVRINEC BENEDIKT NEDOŽERSKÝ (1555 – 1615)

oku 1604 bol Benedikt prijatý medzi členov profesorského zboru Filozofickej fakulty Karlovej univerzity, keď tam došlo k náprave klasického štúdia. V jesennom študijnom poriadku tohto roku sa uvádza, že Benedikt vykladá Horácia.

Dňa 15. februára 1605 prof. Benedikt začal dišputu o rečníkovi a rečníctve. Rečníkom podľa neho je ten, kto vie ozdobiť reč trópmi a figúrami, hlasom a vhodným gestom prednášať svoju reč. Z definície mu vznikla otázka, či taký rečník môže byť obmedzovaný pravidlami rečníckeho umenia. To Benedikt poprel. Druhú otázku, či sa má výrečnosť spájať s filozofiou, hájil.

Okrem tejto dišputy Benedikt ako jeden z najčulejších profesorov mal ešte toho istého roku 1605 v júli dišputu o filozofii. Bola to podľa neho veda o veciach ľudských a božských.

V letnom programe univerzitných prednášok roku 1606 je nová a neobvyklá vradenie deklamácií do jednej popoludňajšej vyučovacej hodiny. Preberá sa Iliada (11. Spev), Horácius, reči Pro Sylla a Pro rege Deiotaro. Hlavnú zásluhu o klasikov má pritom zasa Benedikt.

Uvedené štúdium klasikov, ktorému sa Benedikt po skončení českej gramatiky tak intenzívne venoval, malo aj osobitný cieľ. Benedikt sa totiž zaoberal prekladáním žalmov do češtiny a podľa antických vzorov sa usiloval ustáliť pravidlá českej časomernej prozódie, ako sa pred ním pokúsili o to Blahoslav a Benešovský. Podľa vtedajšieho starobylého zvyku každá gramatika mala mať i tretí diel, obsahujúci prozódium, a preto i táto jeho práca mala byť akýmsi doplnkom gramatiky.

(Kolárik, Oto: *Vavrinec Benedikt Nedožerský*. Martin : Matica slovenská, 1965, s. 22 – 23.)

ŽALMOVÉ NĚKTEŘÍ V PÍSNĚ ČESKÉ NA ZPŮSOB VERŠŮ LATINSKÝCH V NOVĚ UVEDENI A VYDÁNÍ

(Aliquot Psalmorum Davidicorum paraphrasis rhythmometrica, lyri-
co carmine ad imitationem Latinorum nunc primum attentata, 1606)

V tomto spise Benedikt prvý zostavil úplný systém českej časomernej prozódie s rýmom, čiže rytmometricky, podľa vzoru škótskeho básnika Juraja Buchanana z Kelkarnu. Závislosť na Buchananových parafrázach bola tu prevažne len metrická a strofická. Podľa neho zostavoval asklepiadeoglykonsky. Ináč pracoval samostatne podľa zákonitostí českého jazyka. Spis obsahuje desať žalmov, hoci, ako sa Benedikt zmiňuje, má ich sparafrázovaných viac ako sto (celý Žaltár obsahuje 150 žalmov – Benedikt vo svojom vydaní publikoval žalm 75, 79, 80, 82, 90, 94, 96, 97, 101 a 113). V prehovore je zmienka aj o štyroch knihách českej poé-
tiky, ktorú autor pripravil na vydanie. Benedikt užíval výrazné prívlastky, dával prednosť ľudovej reči a niekde podľa svojho spôsobu dopĺňal zák-
ladný text. Písal ľudovo i podľa ľudovej výslovnosti (vopatrný, vovečka, voddaný a pod.). Autor týmito parafrázami utešoval svoje srdce, utrápené
zhubnou chorobou, morom, tureckými hrôzami a dobovými rozpormi.

(Kolárik, Oto: *Vavrinec Benedikt Nedožerský*. Martin : Matica slovenská,
1965, s. 27.)

Ach, Bože svätý, jakých časův sme dočkali

Ach, Bože svätý, jakých časův sme dočkali,
s čím sme se pro naše těžké hříchy potkali!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

K nám se teď nepřátelé Turci přiblížili,
tvých věřících křesťanův množství mečem zbili.
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Města, zámky, kostely, mnohé vyvrátili,
vsi mnohé, tvrze mnohé ohněm vypálili.
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Co starých postínali, mladých navázali,
k bídě věčné před sebou do svých krajin hnali!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Dítky křesťanských lidí malé poturčili,
an na to s pláčem truchlé rodičky patřily.
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Jak se velmi jim daří, štěstí jaké mají,
s pokřtěnými Turky nás, tvůj lid, přemáhají!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Jak mnoho slavných krajin křesťanstvu odňali,
měst pevných množství, hradův množství zdobývali!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Jak mnoho krajin našich nepřátelé mají,
nic na to však křesťané, nic zprosta nedbají!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Již na hrdle nám leží, na nás dotírají,
blízko nás již harcují, o náš život hrají.
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Křesťané se nesnadí, Turek se vesselí,
křesťané že tak jedni proti druhým čelí.
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Zruš lidí těch bouřlivých převrácené rady,
k zhoube křesťanské kteří nás vespolek vadí.
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Snadno vojnu jest stropit, lidskát' je sic to věc,
rozbrojův vzteklost kojit vlastní boží je věc,
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Křesťané milí, prosím, proč nás mrzí pokoj?
Tuť nemůže dobře býti, kdež trvá rozbroj!
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Nechte válek již domácích, již spokojte se,
byť nepotlačil Turek nás, ó, spokojte se!
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Když v žaludku jest žření, člověk zdravý není.
Což děláte, křesťané, zanechte bouření!
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Hříchy naše nám škodí, zlé všechno působí,
K svému pádu křesťané se vespolek zlobí.
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Skrz to jak v Uhřích se, jak v jiných zemích děje,
až se nám chytrý Turek spravedlivě směje.
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Skrz to markrabství moravské dost pocítilo,
již se neštěstí to též k Čechům přiblížilo.
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Jak se neštěstí hrubé s mnohými potkalo!
Jak se velmi škod chudým lidem mnoho stalo!
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Dlouho-liž pak křesťané budou se hadrovat?
Dlouho-liž pak vespolek budou se mordovat?
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Nespomínej nám našich hříchův, milý Pane!
Neb budeš-li mstítí nás z hříchův, kdo zůstane?
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!

Rač ty sám pomáhati své cirkvi soužené,
od vlkův a lvův žravých již skůro pohlcené!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Zkaz ty sám, kteří se ménu tvému rouhají,
ty, kteří cizí bohům tvou slávu dávají!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Ó, nebeský Králi náš, ó, rač se ozvati,
zběr tureckou, zběr tatarskou rač rozehnatí!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Dej pomoc naším milým pěším i rejtharům,
ať mohou odpírati statečně Tattarům!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Hejdukův rozbroj spokoj, spokojž i hussary,
jich živou smělost obrať na Turky, jenčary.
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Sám ty chraň svých křesťanův, z bíd sám vytrhni nás,
neb se velmi trápení těžké valí na nás!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Ó, učíň svým křesťanům, rychlou učíň pomoc,
ukrutníkův neb na nás hrozná valí se moc!
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

Ať vidí nepřátelé, o nás že péči máš,
že sme věrný tvůj my lid, že nás zkazit nedáš.
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!

(Minárik, Jozef: *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva*.
2. Antológia renesančných a humanistických literárnych textov.
Bratislava : Tatran, 1985, s. 76 – 79.)

Odporúčaná literatúra

- Bachtin, Michail Michajlovič: *François Rabelais a lidová kultura stredoveku a renesance*. Praha : Argo, 2007.
- Burckhardt, Jacob Christoph: *Kultura renesance v Itálii*. V Praze : Rybka, 2013.
- Burke, Peter: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha : Argo, 2005.
- Burke, Peter: *Společnost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi*. Praha : Karolinum, 2007.
- Černá, Jana a kol.: *Španělsko a Nový svět v době vlády Habsburků. Věda, umění, filosofie*. Plzeň : Západočeská univerzita, 2011.
- Čornej, Petr: *Světla a stíny husitství*. Praha : Karolinum, 2021.
- Delumeau, Jean: *Tisíc let štěstí*. Praha : Argo, 2010.
- Donne, John: *Vzduch a anjeli*. Z angl. orig. prel. J. Kantorová Bálíková. Bratislava : Ikar, 2017.
- Duchoňová, Diana a Lengyelová, Tünde: *Hradné kuchyne a šľachtické stravovanie v ranom novoveku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2016.
- Dülmen, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku 2 (Město a vesnice)*. Praha : Argo, 2006.
- Frimmová, Eva: *Rok 1515 v premenách času (na pozadí Bartoliniho diela Odeporicon)*. Bratislava: Post Scriptum, 2015.
- Garin, Eugenio, ed.: *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha : Vyšehrad, 2003.
- Ginzburg, Carlo: *Pierovo tajemství. Piero della Francesca, malíř rané renesance*. Praha : Argo, 2021.
- Homola, Tomáš: *Na vzostupe moci. Zahraničná politika Mateja Korvína v stredoeurópskom priestore v rokoch 1458-1471*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2019.
- Le Goff, Jacques: *O hranicích dějinných období, na příkladu středověku a renesance*. Praha : Karolinum, 2014.

- Káčoňová, Zuzana: *Latinská humanistická poézia 16. storočia v kontexte slovenskej literatúry*. Bratislava : Vydavateľstvo UK, 2010.
- Kalous, Antonín: *Matyáš Korvín (1443-1490). Uherský a český kráľ*. České Budějovice : Vedita, 2009.
- Kerul'ová, Marta: *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*. Nitra : Univ. Konštantína Filozofa, 1999.
- Merežkovskij, Dmitrij: *Leonardo da Vinci*. Bratislava : Slovart, 2019.
- Nagy, Imrich: *Erazmus Rotterdamský a jeho svet. (Úvahy o dobe, človeku a spoločnosti 16. storočia)*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012.
- Nagy, Imrich: *Erazmovci na Slovensku*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2017.
- Pelán, Jiří: *Kapitoly z francouzské, italské a české literatury*. Praha : Karolinum, 2007.
- Quinlan-McGrath, Mary: *Vlivy. Umění, optika a astrologie v italské renesanci*. Praha : Malvern, 2020.
- Savický, Nikolaj: *Renesance jako změna kódu*. Praha : Prostor, 2010.
- Segeš, Vladimír et al.: *Kniha kráľov. Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov*. Bratislava : Kleio, 1998.
- Segeš, Vladimír: *Remeslá a cechy v starom Prešporku*. Bratislava : Marčičin PT, 2010.
- Škoviera, Daniel: *Bardejovčan Valentín Ecchius a jeho učebnica Ars Versificandi*. Bratislava : Stimul, 2002.
- Terpening, Ronnie H.: *Charon and the Crossing*. London – Toronto : Associated University Presses for Bucknell Univ. Press, 1985.
- Vondruška, Vlastimil: *Intimní historie. Od antiky po baroko*. Brno : MOBA, 2019.